Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës
Mbështet, mbron dhe promovon të drejtat dhe interesat e grave dhe vajzave

Fakte dhe Fabula për Rezolutën

1325

Përmbledhje rrëfimesh lidhur me nivelin e zbatimit të Rezolutës 1325 të Këshillit të Sigurimit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Gratë, Paqen dhe Sigurinë në Kosovë

Prishtinë, Kosovë
2011

Fakte dhe Fabula për Rezolutën

1325

Përmbledhje rrëfimesh lidhur me nivelin e zbatimit të Rezolutës 1325 të Këshillit të Sigurimit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Gratë, Paqen dhe Sigurinë në Kosovë

Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës
Prishtinë, Kosovë
2011

Copyright © Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës, 2011

Redaktore:
Nicole Farnsworth

Përktheu:
Arben Fetahu

Hulumtuese/Përpiluese:
Donjeta Murati
Amy Hillock
Sara Golden
Danielle Gordon
Kaltrina Ademi

with funding from

Austrian
Development Cooperation

Ky hulumtim është mbështetur nga Austrian Development Cooperation. Pikëpamjet e shprehura në këtë publikim nuk paraqesin domosdo ato të Austrian Development Cooperation. Ky publikim mund të kopjohët në pjesë apo tërësisht, nëse bëhet i ditur burimi.

ISBN

Shtypur ne letër të ricikluesshme: Night Design në Prishtinë, Kosovë

Në kujtim me respekt dhe dashuri Nekibe Kelmendit (1944-2011), avokueses së përkushtuar të Rezolutës 1325 të Këshillit të Sigurimit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara.

FALENDERIMET

Ky publikim nuk do të mund të realizohej pa përkrahjen e vazhdueshme që kemi marrë nga institucione dhe individë të caktuar të cilët na kanë ofruar pa hezitim kohën, rrëfimet dhe qëndrimet e tyre.

Falënderojmë Igballe Rogovën për vizionin, përkrahjen, rrëfimet frymëzuese dhe vullnetin e pashtershëm për të na treguar edhe një ngjarje më shumë në çdo kohë;

Ambasadën Austriake në Prishtinë për interesin e treguar për përkrahjen e kësaj nisme dhe për durimin e treguar gjatë përpjekjeve tona për ta perfeksionuar atë;

Hulumtueset dhe përpilueset Donjeta Murati, Amy Hillock, Sara Golden, Kaltrina Ademi dhe Danielle Gordon, për netët e gjata të kaluara pa gjumë duke kërkuar fakte të reja dhe duke rishkruar tekstin.

Anna Di Lellio për ekspertizën e saj redaktuese, për redaktimin e përpiktë, dhe për përkrahjen morale për të cilën i jemi shumë mirënjohëse;

Ada Shima, Zana Rudi dhe Elmaze Gashi që na ndihmuan t'i anashkalojmë bllokadat informative; dhe

George Symonds për humorin e tij frymëzues gjithnjë të mirëseardhur dhe për komentet e bëra.

PËRMBAJTJA

FALENDERIMET 8
SHKURTESAT 1
HYRJE 4
Si nisi Rrëfimi 5
"Rezoluta Pa dhëmbë" 8
"Në fillim kishim të bënim me një lëmsh të madh..." 12

PJESA I. PJESËMARRJA 16

"MISIONET JANË ENDE PUNË BURRASH" 20
"ASNJË GRUA NË EKIPIN NEGOCIATOR" 42
Ekipi i unitetit negocion... (pa asnjë Grua) 45
Të lutem shumë, o 'mbreti' Petersen? 49
"Këta njerëz që punojnë me Ahtisaarin, fare nuk i kanë parasysh çështjet gjinore" 51
"Përse nuk po e merrni Editën?" 57
"NGA MARGJINAT NË PLAN TË PARË" 59
GRATË NË INSTITUCIONET E KOSOVËS 69
Siguria: "Kjo është botë e burrave" 71
Forca e re e sigurisë dhe institucionet tjera 77

PJESA II. SIGURIA 83

GJATË LUFTËS, "GRATË NUK JANË MBROJTUR NGA DHUNA MADJE AS PËR NJË MOMENT TË VETËM" 86
"SIGURIA E GRUAS... OBJEKTIV PRIMAR PËR PAQERUAJTËSIT" 98
Monitorimi dhe reagimi ndaj shkeljeve të të drejtave 103
TRAFIKIMI: "DJEMTË DO MBESIN DJEMË. EDUKONI VAJZAT TUAJA." 110

DHUNA NË FAMILJE: A JANË TË MBROJTURA GRATË?.....123
Kush i mbron gratë? 126
"Drejtësia është larg"..... 133
TË SHKUARIT PËRTEJ MARGJINALITETIT: NJË NDJENË MË E GJERË E SIGURISË.....138
Edukimi margjinal..... 141
"Vrimë e zezë" për shëndetin..... 143
Ruajtja e mjeteve të jetesës së grave..... 150
KONKLUZIONET 158
PUNIMET E CITUARA.....163
Shtojca 1. Progresi i arritur kundrejt indikatorëve të propozuara nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së..... 175
Shtojca 2. Metodologjia..... 188
Shtojca 3. Pjesëmarrësit në hulumtim..... 190
Shtojca 4. Rezoluta 1325 (2000)..... 196
ENDNOTES.....202

SHKURTESAT

AAK	Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës
ABGJ	Agjencia për Barazi Gjinore
BE	Bashkimi Evropian
CDF	*Community Development Fund*
CEDAW	Konventa për Eliminimin e të gjitha formave të Diskriminimit ndaj Gruas
CIVPOL	Policia Civile e OKB-së
DDR	Çarmatim, Demobilizim dhe Reintegrim
DPKO	Departamenti për Operacione Paqeruajtëse
ESDP	Politika Evropiane për Siguri dhe Mbrojtje
EULEX	Misioni i Bashkimit Evropian për Sundim të Ligjit në Kosovë
EUSR	Përfaqësuesi Special i Bashkimit Evropian në Kosovë
FSK	Forca e Sigurisë e Kosovës
GBV	Dhuna në baza gjinore
GjNP	Gjykata Ndërkombëtare Penale
HRGO	Zyra për të Drejta të Njeriut dhe Çështje Gjinore (EULEX)
ICO	Zyra Ndërkombëtare Civile
ICTY	Tribunali Ndërkombëtar për Krime Lufte në ish-Jugosllavi
IOM	Zyra Ndërkombëtare për Migrim
KE	Komisioni Evropian
KFOR	Kosovo Force (NATO)
KPK	Kodi Penal i Kosovës
KËI	*Kosovo Women's Initiative*
LDK	Lidhja Demokratike e Kosovës
NATO	Organizata e Paktit Veriatlantik
OBSH	Organizata Botërore e Shëndetësisë
OGA	Zyra e UNMIK-ut për çështje gjinore
OHCHR	Zyra e Komisionerit të Lartë për të Drejta të Njeriut
OJQ	Organizatë joqeveritare

OKB	Organizata e Kombeve të Bashkuara
OSBE	Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë
PDK	Partia Demokratike e Kosovës
PK	Policia e Kosovës
PSSP	Përfaqësuesi Special i Sekretarit të Përgjithshëm për Kosovë
RFJ	Republika Federale e Jugosllavisë
RRGGK	Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës
RTK	Radio Televizioni i Kosovës
RËL	Lobi Rajonal i Grave për Paqe, Siguri dhe Drejtësi në Evropën Juglindore
SHPK	Shërbimi Policor i Kosovës
TMK	Trupat Mbrojtëse të Kosovës
UÇK	Ushtria Çlirimtare e Kosovës
UN Women	Entiteti i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Barazi Gjinore dhe Fuqizim të Grave
UNDP	Programi për Zhvillim i Organizatës së Kombeve të Bashkuara
UNFPA	Fondi Popullor i Organizatës së Kombeve të Bashkuara
UNHCR	Komisioneri i Lartë i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Refugjatë
UNICEF	Fondi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Fëmijë
UNIFEM	Fondi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Gratë
UNMIK	Misioni i Administratës së Përkohshme të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë
UNSC	Këshilli i Sigurimit i Organizatës së Kombeve të Bashkuara
VWS	Seksioni për viktima dhe dëshmitarë (i Tribunalit të Hagës)

HYRJE

Si nisi Rrëfimi

"Dua që [ky publikim] të mos shihet thjeshtë si raport, por më shumë si diçka që do t'i bëjë njerëzit për të qeshur dhe të thonë, 'Si ka mundur të ndodhë kjo? Dhe dua që të vëmë në pah faktin se edhe Rezoluta 1325 është po aq e rëndësishme sa edhe rezolutat tjera."

– Igballe Rogova, Drejtoreshë Ekzekutive, Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës

"Gjithkund pas luftës ka rrezik nga përplasjet, dhe unë menjëherë mendova se kjo po ndihej edhe këtu. Gratë ishin të frustruara. Më kujtohet një takim me Igon kur ajo e mllefosur më tha: "kurrë më nuk do të marrë pjesë në konferenca në lidhje me Rezolutën 1325; ajo ishte ngopur me to. Për këtë arsye, mendoj se në atë kohë ndjehej lodhje apo frustrim. Por, shpresoj se kjo është e kaluar. Ishte një kohë e pritjeve të mëdha pasluftës [...] mbase gjërat nuk shkonin ashtu siç kishin shpresuar njerëzit."

- Sirpa Rautio, ish-Udhëheqëse e Zyrës për të Drejta të Njeriut dhe Çështje Gjinore, *Misioni i Bashkimit Evropian për Sundim të Ligjit në Kosovë* (EULEX)

"Jam lodhur nga raportet," u tha Igballe Rogova disa të rejave teksa po qëndronin të ulura përreth një tavoline pikniku në Prishtinë. "Po ashtu jam e lodhur nga konferencat për Rezolutën 1325." Si Drejtoreshë Ekzekutive e Rrjetit të Grupeve të Grave të Kosovës (RRGGK), ajo kishte marrë pjesë dhe kishte folur në shumë konferenca të mbajtura lidhur me Rezolutën 1325 të Këshillit të Sigurimit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Gratë, Paqen dhe Sigurinë, të organizuara në Bruksel, Vjenë, Stokholm e gjetiu. Kjo Rezolutë e riafirmon rolin e rëndësishëm që kanë gratë

në parandalimin dhe zgjidhjen e konflikteve, në negociata paqësore, në ruajtjen e paqes, në asistencë humanitare dhe në rindërtim. Ajo bën thirrje për të garantuar pjesëmarrje të barabartë të grave në të gjitha përpjekjet për të avancuar paqen dhe sigurinë.

"Kurrë më nuk do të shkoj në konferenca. E dini përse? Sepse çdo gjë po mbetet vetëm në fjalë e letër. Flasim e flasim derisa përfaqësues të nivelit të lartë shtirën kinse dëgjojnë. Ata nuk ndërmarrin asgjë. Dy muaj më vonë shkonimë në një konferencë tjetër me të njëjtën temë dhe thjesht përsëritet i njëjti avaz. Jam lodhur duke u folur njerëzve që nuk duan të dëgjojnë. Jam e etur dhe dua veprime." Vajzat lëvizën kokat në shenjë përkrahjeje, teksa pinin nga një gotë të birrës Peja. Ishte verë, dhe ato ishim takuar për të pirë nga një pije dhe për të diskutuar lidhur me shkrimin e një raporti mbi zbatimin e Rezolutës 1325 në Kosovë gjatë dhjetë viteve të fundit.

Njëra nga pjesëmarrëset në këtë takim, e hutuar nga këto fjalë, pyeti: "Atëherë, përse do ta përpiloni këtë raport tani?"

"Unë nuk dua që ai të shihet thjesht si një raport," thotë Igballja, "A diçka që ju bën të vëni buzën në gaz e të thoni ' Si mund të jetë kjo e vërtetë?' Gjithashtu, dua që të ju përkujtoj njerëzve se Rezoluta 1325 dhe rezultet simotra të saj janë shumë të rëndësishme."[1]

Pesë hulumtueset filluan të grumbullojnë rrëfime nga trupat e OKB-së, forcat ushtarake, institucionet kosovare dhe aktivistët. Nazlie Bala, aktiviste për të drejtat e grave, e shtroi shumë qartë pyetjen të cilës duhej t'i gjendej përgjigja: "Ne e kemi shfrytëzuar Rezolutën 1325 që nga viti 1999, madje edhe para se të ishte miratuar ajo", tha ajo, "ndërsa pyetja që parashtrohet është se deri në çfarë mase është zbatuar ajo nga ata që kanë përgjegjësi për zbatimin e saj. Puna ishte nisur nga Misioni i OKB-së, por sa është zbatuar rezoluta – ne nuk e dimë. Edhe agjencitë tjera të gjitha e kanë në dokumentet e tyre, por sa shfrytëzohet ajo – nuk e dimë!"

Hulumtueset e dinin nga përvoja e kaluar se nuk do të ishte detyrë e lehtë që kjo Rezolutë, e cila është paksa e zbehtë, të ndahet në veprime të matshme. Megjithatë, atyre u doli në ndihmë fakti se Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së i propozoi indikatorët për matjen e zbatueshmërisë së Rezolutës 1325, të cilat do t'u shërbenin si udhërrëfyes në punën e tyre.[2] Në bazë të këtyre indikatorëve, hulumtueset shkuan në zyra dhe bare, pinë kafe dhe verë, shkruan shumë e shumë emaila dhe kërkuan informata nga institucione të ndryshme.

Në këtë publikim paraqiten faktet që ato i grumbulluan dhe rrëfimet që ato i dëgjuan. Ky publikim përfshin "fakte": statistika, data, emra, vende dhe çështje që ndërlidhen me implementimin e Rezolutës 1325 në Kosovë. Në anën tjetër, ai përfshin edhe 'fabula', të cilat sipas fjalorit *Merriam Webster* përkufizohen si "narracione që kanë për qëllim përforcimin e një të vërtete të dobishme".[3] Rrjedhimisht, edhe pse ne nuk pretendojmë se të gjitha rrëfimet e paraqitura këtu janë faktike, ne besojmë se ato janë tejet të rëndësishme për të ilustruar se si e kujtojnë njerëzit zbatimin e Rezolutës dhe se si ata besojnë se është duke u zbatuar. Kur rrëfimet kanë kundërthënie mes vete, këto fabula mund të sqarojnë moskuptimet dhe pengesat në komunikim të cilat mund të kenë ngadalësuar progresin në zbatimin e Rezolutës.

Edhe pse indikatorët e Sekretarit të Përgjithshëm ishin të dobishëm si udhërrëfyes për hulumtimin tonë, kur filluam të përpilojmë tekstin, ata na u bënë si 'këmishë për të çmendurit' e cila nuk na lejonte të trajtojmë tema që ndërlidhen mes vete dhe na kufizonte mundësinë e paraqitjes së përshkrimeve të gjera që rridhnin nga intervistat e realizuara. Rrëfimet nuk përputheshin me indikatorët, në fakt, ato tejkalonin shtrirjen e indikatorëve. Për shembull, parandalimi i dhunës në familje kërkon mbrojtje ligjore por edhe pavarësi ekonomike, punësim të shtuar të grave në polici, dhe trajnime për policinë dhe gjyqtarët. Rrjedhimisht, të gjeturat tona në lidhje me indikatorët e Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së janë të thurura në të gjithë kapitujt

dhe nuk janë të aranzhuar nëpër kategori përkatëse. Në rast se nuk arrini t'i gjeni leksionet në fabulat e dhëna, të gjitha të gjeturat do t'i gjeni të përmbledhura në shtojcën 1.

Në këtë kapitull hyrës përfshihet një përkufizim i Rezolutës 1325 si dhe një përmbledhje e asaj se si respondentët e kuptojnë Rezolutën. Në të gjithashtu paraqiten të gjithë akterët kyç në kontekstin e Kosovës së pasluftës. Pjesa e parë e këtij libri fokusohet në pjesëmarrjen e grave në organizata ndërkombëtare, negociata, politikën e Kosovës, dhe në institucionet tjera të Kosovës, siç janë Policia e Kosovës dhe Forca e Sigurisë. Në pjesën e dytë, përmblidhen në një vend 'shtyllat' e Sekretarit të Përgjithshëm, si parandalimi, mbrojtja, ndihma dhe rimëkëmbja në pesë kapitujt që përqendrohen në ruajtjen e sigurisë së grave. Këto trajtojnë çështjen e pasigurive të cilat përmenden nga respondentët dhe të cilat janë identifikuar në hulumtimet tona të mëparshme, p.sh. dhuna seksuale gjatë luftës, parandalimi i konflikteve të mëtejme, trafikimi, dhuna në familje, dhe kuptimi më i gjerë i sigurisë njerëzore. Në pjesën e fundit, ne do t'i përmbledhim të gjeturat kryesore në lidhje me nivelin e zbatimit të Rezolutës 1325, faktorët që kontribuojnë apo pengojnë zbatimin e së njëjtës, dhe veprimet e sugjeruara për të ardhmen.

"Rezoluta Pa dhëmbë"

"Rezolutat e Këshillit të Sigurimit janë shpesh të shkurtra dhe tejet të përgjithësuara. Ato është vështirë të interpretohen në mënyrë konkrete, dhe kjo rezolutë nuk përbën ndonjë përjashtim nga ky rregull."

- Luciano Calestini, Fondi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Fëmijë (UNICEF)

"Në Rezolutën 1325 asgjë nuk është artikuluar si duhet. Na është hedhur vetëm pluhur në syve tanë.

Ajo përmban fjalë të mjegullta, që të sjellin para aktit të kryer dhe asgjë më shumë."

- Sevdije Ahmeti

Ne pyetëm "Çka do të thotë për ju Rezoluta 1325?"

Ndërkaq disa i kuptonin qartë disa aspekte kyçe të rezolutës, të tjerët dukeshin në konfuzion. Dy respondentë kurrë nuk kishin dëgjuar për të. "Sinqerisht, nuk kam shumë njohuri për këtë," na tha një përfaqësues i një institucioni në Kosovë. "E di që ka të bëjë me mbrojtjen e të drejtave të grave, por jo më shumë." Disa mendonin se dinin diçka – e në fakt nuk dinin. "Ky është një ligj që nuk është zbatuar në Kosovë. Ekziston raporti, por ai kurrë nuk është diskutuar në publik," na tha një aktiviste për të drejtat e grave. Të tjerët fillonin të kërkojnë diçka nëpër dokumentet e tyre, acaroheshin dhe nevrikoseshin me faktin që ne nuk ua kishim dërguar pyetjet paraprakisht.

Rezoluta 1325 e Këshillit të Sigurimit të OKB-së nuk është ligj. Nuk është as raport. Ajo është trajtuar në konferenca, raporte dhe media për dhjetë vite në Kosovë.

Osnat Lubrani, Përfaqësuese Rezidente e Programit për Zhvillim të Organizatës së Kombeve të Bashkuara (UNDP), bëri dhe përshkrimin më të saktë në lidhje me të:

> Rezoluta 1325 është nocion tejet i gjerë, i adresohet akterëve të shumtë, përfshirë Organizatën e Kombeve të Bashkuara dhe shtetet anëtare të OKB-së. Rezoluta 1325 është rezolutë kyçe për paraqitjen e brengave dhe perspektivave të grave para Këshillit të Sigurimit dhe për caktimin e parimeve kyçe për t'i adresuar të njëjtat [...]. Rezoluta 1325 bën thirrje për fuqizimin e rolit të grave në formësimin e proceseve për parandalimin e konflikteve dhe ndërtimin e paqes, por edhe në qeverisjen në përgjithësi. Megjithëse janë ndërmarrë disa masa për të shtuar pjesëmarrjen e grave në vendimmarrje, kur flitet për çështjet që kanë të bëjnë për paqen dhe sigurinë shpesh gratë nuk

> janë pjesë e forumeve ku merren vendimet. [...] Në vitet e kaluara, Këshilli i Sigurimit i ka miratuar katër rezoluta përkrahëse 1820, 1888, 1889 dhe 1960, me të cilat trajtohen fusha specifike të përmendura në Rezolutën 1325, veçanërisht adresimi i dhunës seksuale ndaj grave dhe vajzave në situata të konfliktit. Këto rezoluta bëjnë thirrje për përcaktimin e indikatorëve dhe sistemeve monitoruese në nivel global, për analizim dhe raportim mbi aranzhimet përkatëse, të cilat do të sigurojnë ndërmarrjen e veprimeve të fuqishme drejt mbrojtjes më të mirë të grave nga dhuna dhe drejt ndalimit të pandëshkueshmërisë për këto vepra.[4]

Në qendër të Rezolutës 1325 është përfshirja e perspektivës gjinore, e cila definohet nga Fondi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Gratë (UNIFEM) si:

> Strategji për t'i bërë brengat dhe përvojat e grave dhe burrave dimension integral në dizajnimin, zbatimin, monitorimin dhe evoluimin e politikave dhe programeve në të gjitha sferat politike, ekonomike dhe shoqërore, ashtu që gratë dhe burrat të mund të përfitojnë në mënyrë të barabartë dhe të mos ekzistojë pabarazia. Qëllimi përfundimtar i saj është arritja e barazisë gjinore.[5]

Duke aluduar në nocionin e kanalizimit të çështjeve gjinore, Nazlie Bala nga UNDP thotë "Rezoluta 1325 për mua paraqet një udhëzues për fuqizimin e grave në nivele të ndryshme në siguri, për barazi gjinore dhe për zhvillim ekonomik."[6] Këshilltarët për çështje gjinore nëpër institucione janë të vetëdijshëm se Rezoluta kërkon pjesëmarrjen e grave dhe përfshirjen e tyre në vendimmarrje. Në selinë e Forcave të NATO-s në Kosovë (KFOR), Elisabeth Schleicher na tha se "Gratë dhe vajzat nuk duhet parë vetëm si viktima por edhe si pjesëmarrëse aktive në të gjitha nivelet dhe sektorët e shoqërisë."[7]

Mbase konfuzioni më i madh me të cilin u përballëm ishte nëse Rezoluta paraqiste një kërkesë të fuqishme, apo ishte thjeshtë një 'udhëzues'. Duke qenë se kemi të bëjmë me një Rezolutë e OKB-së, gjuha e saj e zbehtë krijon këtë konfuzion. Edhe më keq, ky dokument që ndërlidhet me të drejtat e grave është i shkruar në gjuhë që i drejtohet vetëm një gjinie. "Sa mirë, ju doni të 'nxisni' dhe 'inkurajoni'," tha Clare Hutchinson, ish-Këshilltare për Çështje Gjinore në Misionin e Administratës së Përkohshme të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK):

> Kur mbajmë trajnime, unë gjithmonë them, "Lexoni këtë. A ju bie diçka në sy?" I tërë dokumenti "inkurajon Sekretarin e Përgjithshëm që të kryejë punën e *tij,*" duke iu referuar punës së 'tij'. E unë mendohem, "A thua kurrë nuk do të kemi Sekretar të Përgjithshëm të gjinisë femërore? [...] Kemi të bëjmë me një gjuhë të njëanshme në një dokument që kërkon të kundërtën." Mesazhi që jepet është, "Ne e dimë se ju gratë ndiheni mirë kur uleni rreth tavolinës dhe mbani duart e shtrënguara me njëra-tjetrën, dhe ne inkurajojmë veprime të tilla." Gjuha është më e butë, në mënyrë që edhe interpretimi të jetë më i butë për nga natyra. Rezoluta nuk do të trajtohet me respektin që e meriton. Unë mendoj se kjo paraqet një pengesë.[8]

Rezoluta 1325 nuk është konventë. Rrjedhimisht ajo 'nuk ka dhëmbë'.

"Në fillim kishim të bënim me një lëmsh të madh..."

"Gjithçka filloi nga momenti kur erdhi EULEX-i në Kosovë e UNMIK-u nuk shkoi. Të gjitha parasupozimet në të cilat i kishim bazuar planet ranë në ujë. Kështu që në fillim kishim një situatë të paqartë. Misioni ishte shumë i madh, me struktura tejet të fragmentuara, me komponentë të mëdhenj por të ndarë dhe me një mandat të ndërlikuar.

Më pastaj u kuptua se nuk kishte udhëzime të mjaftueshme. BE ishte një akter i ri në fushën e ndërtimit të paqes, kështu që nuk kishte memorie institucionale të cilën do ta përdorte. Kësisoj, së pari [...] e kuptuam se njerëzit në fakt nuk dinin si të punojnë, se nuk kishim përcaktuar qartë prioritetet dhe se nuk kishim udhëzime të mjaftueshme, [...] posaçërisht sa i përket monitorimit, në veçanti të policisë. Ata nuk e dinin se çfarë duhet të bëjnë. Policia duhet të ketë udhëzime tejet të qarta, ndërsa ata kishin marrë fare pak udhëzime në lidhje me të drejtat e njeriut dhe kurrfarë udhëzimesh në lidhje me çështjet gjinore."

– Sirpa Rautio, ish-Udhëheqëse e Zyrës për të Drejtat e Njeriut dhe Çështjet Gjinore, EULEX

Kakofoni akterësh, interesash dhe agjendash kanë trajtuar Kosovën si shtëpinë e tyre që nga fundi i luftës. Misioni i Administratës së Përkohshme i Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë u krijua në vitin 1999 në bazë të Rezolutës 1244 të Këshillit të Sigurimit, dhe kishte për mandat qeverisjen e Kosovës, e cila në atë kohë ende gjendej nën sovranitetin e Serbisë, deri në zgjidhjen e statusit politik të saj. Mandati fillestar trevjeçar u bë katërvjeçar, pastaj pesëvjeçar, pastaj filluan vazhdimet gjashtëmujore të cilat

ende po zbatohen sot e kësaj dite. Me kalimin e kohës, UNMIK-u pati reduktime, posaçërisht pas kalimit të kompetencave tek Institucionet e Përkohshme të Vetëqeverisjes, e pas shkurtit të vitit 2008 dhe shpalljes së pavarësisë tek Qeveria e Republikës së Kosovë.

Që nga viti 1999, UNMIK-u dhe akterët ndërkombëtarë që kanë shërbyer nën të kanë pasur përgjegjësi për implementimin e Rezolutës 1325. Kjo përfshin Organizatën për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSCE), e cila është përgjegjëse për 'demokratizim dhe ndërtim institucionesh' dhe Komisionerin e Lartë e Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Refugjatë (UNHCR) që kishte për mandat ofrimin e asistencës humanitare. Sipas Frode Mouring, ish-Udhëheqës i UNDP-së, tërë administrata ndërkombëtare e udhëhequr nga OKB kishte për detyrë implementimin e Rezolutës.[9] Si bartës i përgjegjësisë për Kosovën, roli dhe obligimi i OKB-së ishte që të sigurojë respektimin e marrëveshjeve ndërkombëtare. Fatkeqësisht, Mouring tha: "Jo të gjithë e kuptonin këtë në të njëjtën mënyrë."

Që nga shpallja e pavarësisë, përgjegjësia për implementimin e Rezolutës bartet nga institucionet e Kosovës. Nëse më parë ka pasur konfuzion sa i përket kësaj përgjegjësie, tani e tërë puna është bërë edhe më e mjegullt. Edhe pse konventat e OKB-së, siç është Konventa për Eliminimin e të gjitha formave të Diskriminimit Ndaj Grave (CEDAW), janë shndërruar në ligj, Kuvendi i Kosovës nuk e ka pranuar Rezolutën 1325 pjesë të legjislacionit të vendit. Mosnjohja nga dy anëtare të përhershme të Këshillit të Sigurimit, Rusisë dhe Kinës, ka bërë që Kosova ende të mos jetë në gjendje të fitojë anëtarësinë në OKB, dhe rrjedhimisht nga ajo nuk mund të kërkohet formalisht përgjegjësi për moszbatimin e dokumenteve të OKB-së. Edhe në këto rrethana, përfaqësuesit e institucioneve Kosovare dhe aktivistet për të drejtat e grave duket se pajtohen se Kosova, si vend që ka kaluar nëpër konflikt dhe synon anëtarësimin në OKB, do të duhej ta zbatojë Rezolutën. Në këtë kuptim, ekziston nevoja urgjente për ta bërë Rezolutën pjesë të

legjislacionit kombëtar. Policia e Kosovës dhe Forca e Sigurisë e Kosovës, të përkrahura nga agjencitë e OKB-së dhe nga organizatat e grave, veç kanë miratuar politikat të cilat në mënyrë të drejtpërdrejtë ndërlidhen me Rezolutën 1325.

Institucionet e Kosovës nuk janë të vetme në këtë sistem të ndërlikuar qeverisës të krijuar që nga viti 2008, sepse pavarësia është shpallur në marrëveshje të negociuar me fuqitë e mëdha perëndimore dhe me kushtëzimin me mbikëqyrje të mëtejme ndërkombëtare. Misioni i Bashkimit Evropian për Sundim të Ligjit në Kosovë, EULEX, ka zbarkuar në Kosovë në shkurt të vitit 2008 për të 'mentoruar, monitoruar dhe këshilluar' autoritetet kosovare në sigurimin e sundimit të ligjit, duke u përqendruar në forcimin e policisë, gjyqësorit dhe doganave. Autorizimet e pakta ekzekutive të cilat vazhdon t'i bartë EULEX-i kanë të bëjnë me mundësitë për të hetuar dhe përndjekur krimet e rënda dhe të ndjeshme, siç janë krimet e luftës, trafikimi, terrorizmi, korrupsioni dhe krimet financiare.[10] Ky mision është neutral ndaj statusit dhe funksion në bazë të Rezolutës 1244 të vitit 1999, por nën udhëheqjen e Brukselit. Zyra Ndërkombëtare Civile (ICO) mbikëqyr mbrojtjen e pakicave dhe decentralizimin, nën udhëheqjen e një komiteti drejtues të përbërë nga 25 shtete anëtare.

'Fillimi i paqartë' i EULEX-it, i cili u përmend nga këshilltarja për çështje gjinore Sirpa Rautio, ishte mbase i pashmangshëm, duke marrë parasysh kompleksitetin e sistemit qeverisës në Kosovë. Po aq i pashmangshëm ishte konfuziteti lidhur me mandatin e EULEX-it në zbatimin e Rezolutës 1325. Një gjë që duhet theksuar është se Këshilli i Bashkimit Evropian bën thirrje për zbatimin e Rezolutës 1325 në kontekst të Politikës Evropiane për Siguri dhe Mbrojtje (ESDP).[11] Duke qenë se EULEX-i është misioni më i madh i krijuar ndonjëherë nga ESDP, mandati i tyre duhet të ngërthejë përgjegjësitë për zbatimin e Rezolutës 1325. Në kuptim më të gjerë, EULEX-i në Kosovë ka për detyrë 'sigurimin se të gjitha aktivitetet e tij respektojnë standardet ndërkombëtare për të drejtat e njeriut dhe kanalizimin e çështjeve gjinore."[12]

Rezoluta 1325 i bën thirrje edhe institucioneve përgjegjëse për siguri në Kosovë që të zbatojnë dispozitat e saj. Fillimisht, Organizata e Paktit Veriatlantik (NATO) mori përsipër përgjegjësinë për të krijuar kushte të sigurta, përmes 45,000 trupave nga anembanë botës të cilat zbarkuan në Kosovë në vitin 1999 si pjesë e Forcës së Kosovës (KFOR). UNMIK instaloi policinë civile të OKB-së (CIVPOL), të njohur edhe si Policia e UNMIK-ut. Departamenti i Drejtësisë i UNMIK-ut dhe CIVPOL-i udhëhiqnin përpjekjet e përbashkëta për të siguruar 'polici dhe drejtësi'. Më pastaj, ato u përfshijnë në trajnimin e Shërbimit Policor të Kosovës (SHPK), që më vonë u shndërrua në Policinë e Kosovës. Ish-grupet guerile, Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK), u çarmatos dhe u shndërrua në Trupat Mbrojtëse të Kosovës, një organizatë civile. Më pas, një pjesë e kësaj organizate iu bashkua Forcës së Sigurisë të Kosovës (FSK).

Në vitin 2010, Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së krijoi një plan gjithëpërfshirës në të cilin krijoheshin indikatorë për monitorimin dhe zbatimin e Rezolutës 1325, e cila specifikon përgjegjësitë përkatëse dhe indikatorët e progresit të arritur. Këta indikatorë përcaktojnë se në Kosovë përgjegjësinë për të zbatuar rezolutën e mbajnë: Departamenti për Operacione Paqeruajtëse (DPKO) në Nju Jork, Përfaqësuesit e Organizatës së Kombeve të Bashkuara, UNMIK-u, agjencitë tjera të OKB-së, OSBE, Qeveria e Kosovës, Policia e Kosovës, Forca e Sigurisë e Kosovës, EULEX-i, ICO dhe KFOR-i. Indikatorët paraqesin një sqarim të domosdoshëm, për shkak se në mungesë të udhëzimeve të tilla të qarta zbatimi i Rezolutës mbetej peng i praktikave lokale dhe vullnetit politik. Në Kosovë kemi të bëjmë me akterë të shumtë, që do të thotë se zbatimi i Rezolutës 1325 shpesh gjuhej nga një palë palës tjetër dhe se varej në masë të gjerë nga (mos) vullneti i palës tjetër.

PJESA I.
PJESËMARRJA

"Pas luftës, ekzistonte tendenca e margjinalizimit të grave në politikë, përkundër faktit se gratë e Kosovës ishin pjesë e procesit të çlirimit, pavarësimit dhe ndërtimit të demokracisë."

– Edita Tahiri, Zëvendëskryeministre për Punë të Jashtme dhe Siguri Kombëtare

Me 8 mars 1998, ditën ndërkombëtare të gruas, Prishtina ishte mbuluar me re të errëta. Moti i ligë nuk dukej se kishte ndikuar në shpirtërat e 15,000 grave të përkushtuara të cilat ishin mbledhur para Zyrës Informative të SHBA-ve. Dëgjohej një gumëzhimë ndërsa gratë mbanin letra të bardha në duar, përmes të cilave simbolizonin mungesën e të drejtave të njeriut në Kosovë. Përmes këtij spektakli pamor, ato mundoheshin ta tërheqin vëmendjen e opinionit ndërkombëtar për dhunën ndaj civilëve e cila po zhvillohej nga regjimi i Millosheviqit në Drenicë, jo më larg se 40 kilometra nga Prishtina.[1]

Demonstratat vazhduan edhe javët në vijim. Pesë ditë më vonë, u grumbullua një turmë mbresëlënëse prej rreth 50,000 grash, të cilat kërkonin që t'i jepet fund bllokadës serbe në Drenicë, ku nuk lejohej as ndihma humanitare të arrijë tek mijëra të zhvendosur dhe të plagosur për javë të tëra.

Një demonstratë tjetër e organizuar më 16 mars 1998 nga grupet e grave dhe Forumi i Gruas i Lidhjes Demokratike të Kosovës (LDK) grumbulloi 12,000 gra, të cilat marshuan nga Prishtina drejt Drenicës në përpjekje për të siguruar 'bukë për Drenicën". Një radhë e gjatë grash me bukë në duar filluan marshin në qetësi deri në Fushë Kosovë, në dalje të Prishtinës. Policia serbe nuk lejoi marshimin e mëtejmë dhe u kërcënua me intervenim në rast se do të vazhdohej marshi. Kolona e grave vendosi të kthehej ngase dëshironte të ruhej natyra paqësore e marshit, dhe marshoi deri tek Zyra e Kryqit të Kuq në Prishtinë. Me të arritur atje, ato si gjest simbolik kishin lënë në tokë mijëra bukë që mbanin në duar.

Më pastaj, grupi vazhdoi ecjen drejt zyrave të UNHCR-së. Edhe në këtë rast gratë nuk u lejuan të arrijnë deri tek caku i përcaktuar nga policia serbe. Teksa qëndronin para kordonit serb, ato filluan të brohorasin me zë të ulët 'bukë për Drenicën'. Më pas, brohoritma e tyre sa shkonte e bëhej më e zëshme, 'BUKË PËR DRENICËN!". Fjalët e tyre u përforcuan dhe u shndërruan në një brohoritmë të fuqishme. Ja pra, mijëra gra ngrisnin zërin, protestonin dhe merrnin pjesë aktivisht në veprimtarinë që kishte për synim ndaljen e dhunës dhe shkeljes së të drejtave të grave dhe qytetarëve nga ushtria dhe policia serbe.

"Do të thosha se gratë përbënin pjesën vitale të lëvizjes për pavarësi, e cila atëbotë udhëhiqej nga LDK," rikujton dymbëdhjetë vite më pas Edita Tahiri. Të ulur në zyrën e saj të re si Zëvendëskryeministre për Politikë të Jashtme dhe Siguri Kombëtare, ne dëgjonim me kujdes ndërsa ajo rikujtonte këtë kohë. Në vitet e 90-ta, gratë kishin marrë pjesë aktive në rezistencën e shqiptarëve të Kosovës ndaj politikave represive dhe diskriminuese të Serbisë dhe si pjesëtare të rezistencës së armatosur të udhëhequr nga Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK). Gratë luanin role kyçe në organizatat ndëretnike për të drejtat e njeriut që mbulonin Kosovën dhe Serbinë e të cilat bënin thirrje për ndalje të luftës, dhunimeve dhe vrasjeve.

"Gratë ishin pjesë e politikës, diplomacisë, negociatave dhe fushëbetejës," thotë Edita Tahiri. "Duke marrë parasysh këtë rol të rëndësishëm në [...] çlirimin e vendit nga okupimi serb, i cili zgjati pothuajse dhjetë vite, normalisht pritej që pas luftës gratë të përkrahen për pjesëmarrje në politikë." Kjo nuk ndodhi. Ashtu siç ndosh shpesh, pas luftës gratë u shtynë nga qendra në margjina. Sirpa Rautio kishte vëzhguar këtë tranzicion me kalimin e kohës:

> Kur filloi lufta, unë isha në Drenicë kur ndodhën vrasjet e para, pasi që atëherë punoja për Zyrën e Komisionerit të Lartë të OKB-së për të Drejtat e Njeriut në Sarajevë dhe isha dërguar përkohësisht për

tu ndihmuar kolegëve në Serbi dhe Kosovë, pasi që situata atje sa i përket të drejtave të njeriut dhe sigurisë sa shkonte e përkeqësohej. Unë punoja me Shoqatën Nëna Terezë dhe ajo nuk më kujtohet të ketë pasur as një mashkull [të punësuar]. Sinqerisht, ishin gratë që na përcillnin kudo. Dukej se shërbimet ofroheshin nga gratë. [...] I tërë vendi ishte nën një situatë të tensionuar, por ishin gratë e Kosovës që po i udhëhiqnin të gjitha punët. Nuk më kujtohen meshkuj të kenë qenë të përfshirë fare në punën që kryhej [...] të gjitha punët kryheshin nga gratë. E këto gra ishin të mrekullueshme. Kështu që unë u trondita kur u ktheva pas dhjetë vitesh dhe pash se sa ishin margjinalizuar gratë. Në njëfarë mënyre, në vitin 1998 gratë ishin më të sistematizuara.[2]

"MISIONET JANË ENDE PUNË BURRASH"

"Këtu dihet shumë pak për këtë rezolutë. Ishte e panjohur madje edhe nga vetë personeli i UNMIK-ut. As specialistët e çështjeve gjinore të cilët punonin në UNMIK nuk e promovonin atë. Nëse një mision i rëndësisë së tillë nuk angazhohet në promovimin e njërës nga rezolutat e veta – kjo paraqet një humbje të madhe."

- Luljeta Vuniqi, Drejtoreshë Ekzekutive, Qendra Kosovare për Studime Gjinore

Më 30 qershor 1999, Këshilli i Sigurimit miratoi Rezolutën 1244,[3] e cila së bashku me marrëveshjen ushtarako-teknike mes forcës ndërkombëtare të sigurisë (KFOR) dhe qeverive të Republikës Federale të Jugosllavisë dhe Republikës së Serbisë,[4] mund të konsiderohen si 'marrëveshje e paqes'. Këto dy dokumente i dhanë fund dhe e transformuan 'dukshëm' një 'konflikt të dhunshëm' në mënyrë që ai 'të adresohej në mënyrë më konstruktive'.[5] Rezoluta 1244 nuk ka zgjidhur konfliktin mes Kosovës dhe Serbisë, duke e lënë këtë çështje për tu diskutuar më vonë. Përmes saj pezullohej sovraniteti i Serbisë mbi Kosovën dhe i jepeshin autorizime të gjera një administrate ndërkombëtare të udhëhequr nga Organizata e Kombeve të Bashkuara, e cila duhej të qeverisë me krahinën autonome të Kosovës deri në zgjidhjen përfundimtare të statusit politik të saj. Edhe pse Rezoluta 1244 nuk përfshinte 'dispozita specifike për përmirësimin e sigurisë dhe statusit të grave dhe vajzave',[6]

gratë lidere i gëzoheshin faktit se përkohësisht me Kosovën do të qeveris OKB-ja.

"Ne e përshëndetëm vendimin për vënien e Kosovës nën administrim të OKB-së me shumë ngazëllim," kujton Igballe Rogova.[7] "OKB-ja për ne paraqiste një organizatë ndërkombëtare me renome, e cila sajonte dhe miratonte dokumente të rëndësishme të cilat rregullonin të drejtat e grave dhe promovonin integrimin e tyre në të gjitha nivelet e vendimmarrjes." Aktivistet për të drejtat e grave dhe politikanet pritnin që të kenë ndikim më të theksuar në proceset vendimmarrëse pas hyrjes së OKB-së. Fundja, OKB-ja kishte miratuar dokumentet si Konventa për Eliminimin e të gjitha Formave të Diskriminimit ndaj Grave (CEDAW) dhe kishte miratuar Deklaratën dhe Platformën Vepruese nga Konferenca e Katërt Botërore e Grave në Berlin në vitin 1995.

"Për mua ishte pozitive që ndërkombëtarët po vinin në Kosovë," kujton Veprore Shehu, Drejtoreshë e Medica Kosova:

> Kur erdhën ndërkombëtarët, unë mendova se ata nuk do tu nënshtrohen qëndrimeve dhe stereotipeve shoqërore që ne këtu i kemi për gratë. Unë kisha shumë shpresa dhe pritja shumë më tepër. Kishte disa të arritura, por shpresat dhe pritjet e mia [...] nuk u realizuan.[8]

"Do të doja të mos isha ngazëllyer aq shumë atëherë," thotë Igballe Rogova. "Që nga dita e parë UNMIK-u nuk deshi të komunikojë me organizatat e grave. Ata nuk donin të komunikonin me gratë. Struktura e tyre ishte tërësisht patriarkale. 'Po, ne erdhëm në një shoqëri patriarkale, për këtë arsye jemi të gjithë burra,' thanë ata. Unë isha e shokuar."[9]

Shoqëria e Kosovës edhe pse tradicionale ka dallime të fuqishme mes botës rurale dhe asaj urbane. Nën ndikimin e modernizimit të Jugosllavisë socialiste të pas luftës së dytë botërore, kuadrot e gjinisë femërore u punësuan në qeveri, industri, shëndetësi dhe arsim. Gjatë regjimit të Millosheviçit,

gratë u shfaqën si lidere në lëvizjet e rezistencës. Trajtimi i tërë shoqërisë së Kosovës si një botë patriarkale, injoronte historinë e saj të lavdishme dhe paraqiste një qasje të gabuar.

Igballe Rogova kishte shumë përjetime me të cilat zbulonte se si prezenca ndërkombëtare nuk ishte e përgatitur për tu përballë me realitetin e Kosovës së pasluftës:

> Kështu, kur u kthyem nga kampet refugjate, ne tërë kohën duhej të shtynim e shtynim gjërat. Së pari, ishte PSSP (Përfaqësuesi Special i Sekretarit të Përgjithshëm) i UNMIK-ut Bernard Kouchner i cili i trajtonte femrat si objekte.
>
> Në tetor të vitit 1999, menjëherë pas luftës, erdhi Kofi Annan, atëbotë Sekretar i Përgjithshëm i OKB-së. Kofi Annan planifikonte një takim me shoqërinë civile. Por, e dini çka ndodhi? Nuk u ftua asnjë grua sepse UNMIK-u dhe OSBE thanë se Kosovarët janë ' një shoqëri patriarkale.'
>
> Por, ne kishim një aleat – Lesley Abdela. Para ardhjes, ajo kishte lexuar për Kosovën. Kësisoj, kur arriti në OSBE, ajo shkoi në takim me Hans Christian, Drejtor i Departamentit të Demokratizimit.
>
> Lesley e pyeti, "Ku janë gratë?"
>
> Hansi u përgjigj, "Lëre tani, ke harruar se gjendemi në një shoqëri patriarkale?"
>
> Ajo i tha, "Unë e di se këtu ka organizata të grave."
>
> Kur e kuptoi se në vizitë do të vinte Kofi Annan, ajo shkoi tek kreu i Misionit të OSBE-së Daan Everts dhe tek Kouchneri dhe i pyeti, "Përse nuk janë të ftuara gratë?"
>
> Ata i thanë, "Ftesat janë dërguar dhe nuk ka kohë për të bërë ndryshime."
>
> Pas kësaj, ajo i dërgoi Kofi Annanit faks: "E di se ju kujdeseni për perspektivat gjinore dhe ja si është situata: asnjë grua nuk është ftuar në takimin tuaj me shoqërinë civile në Kosovë."

Ai i ktheu përgjigjën, "Dua që atje të takoj edhe gra."

Ajo u shkroi grave dhe u tha, "Secila prej jush ka nga një minutë në dispozicion. Mendoni mirë se çfarë do të thoni. Nga një minutë secila."

Atë ditë Kouchneri dhe Evertsi u shokuan kur panë se në derë kishin ardhur tri gra të fuqishme – Sevdije Ahmeti, Vjosa Dobruna dhe unë.

Kouchneri foli i pari. Mendja nuk ua merr se sa gjatë foli. Kofi Annani po e shikonte atë. Zot, sa më pëlqeu ai shikim. Ai po i thoshte 'pusho' me sytë e tij. Atëherë, Kouchneri tha: "Tani Sekretari i Përgjithshëm do të thotë diçka."

Annani tha, "Jo, jo, jo. Nuk jam këtu për të folur. Jam këtu për të dëgjuar."

A mund të imagjinoni?

Të gjorët burra të Kosovës [...]. Atyre u ishte thënë se vetëm do t'i shtrëngojnë duart me Kofi Annanin sepse nuk ishin të informuar se kishin të drejtë të flasin. Annani tha, "Jam këtu për të dëgjuar. Kush dëshiron ta marr fjalën?"

Ne i ngritëm duart. Sevdije Ahmeti përmendi sigurinë e grave dhe Vjosa Dobruna foli për fuqizimin ekonomik të grave.

Më pas, unë parashtrova pyetjen, "Përse nuk ka gra në Këshillin Tranzitor i cili do të ndihmojë në qeverisjen e Kosovës deri në zgjedhje?"

Annan tha, "Ju premtoj se brenda jo më larg se tri javë do të ketë gra në atë Këshill."

Pas kësaj, burrat na përgëzuan. Ata na thoshin, "Oh zot! Ju gratë jeni tejet të organizuara!"

Por, a e dini se çfarë ndodhi më pas? Të nesërmen Lesley-in e larguan nga puna. Në fakt, zyrtarisht nuk ishte përjashtim nga puna por vetëm 'iu shkëput kontrata.'[10]

Kontrata e Lesley Abdela u shkëput për shkak se ajo e kishte shkelur protokollin, pasi që e kishte informuar Kofi

Annanin për faktin se gratë nuk ishin të ftuara për tu takuar me të.

Edhe pse ata ishin të frustruar nga dështimi fillestar i OKB-së për t'i përfshirë në Këshillin Tranzitor të Kosovës dhe nga disa vendime të tjera, aktivistet u inkurajuan nga miratimi i Rezolutës 1325 e Këshillit të Sigurimit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara, e datës 31 tetor 2000. Kjo rezolutë sinjalizonte përkushtim ndërkombëtar për sigurimin e pjesëmarrjes së grave në proceset paqësore, si dhe në proceset më të gjera vendimmarrëse. Igballe Rogova kujton:

> Kur OKB nënshkroi këtë rezolutë, një mike që kishim në Komisionin e Grave për Gratë dhe Fëmijët Refugjatë, Maha Muna, na dërgoi këtë informatë sepse ne i kishim treguar që më parë Komisionit të Grave se çfarë po ndodhte në Kosovë: se si po injoroheshin gratë.
>
> Dhe, ajo na tha, "Shfrytëzojeni atë."
>
> Kësisoj, ne filluam me shfrytëzimin e kësaj Rezolute që nga dita e parë. Ne po i shkruanim UNMIK-ut, madje edhe OKB-së në Nju Jork, dhe kërkonim zbatimin e Rezolutës.[11]

Çdo herë e më shumë po fiton përkrahje fakti se është e rëndësishme prania e grave në pozita vendimmarrëse në organizatat relevante regjionale aktive në fushën e paqeruajtjes dhe parandalimit të konfliktit. Sipas Sekretarit të Përgjithshëm, pjesëmarrja e grave mund të mundësojë zhvillimin e diplomacisë preventive e cila merr parasysh nevojat dhe çështjet specifike të grave dhe vajzave.[12] Çka janë organizatat regjionale? Ja shpjegimi i dhënë:

> Karta e OKB-së qëllimisht nuk jep përkufizim të saktë të aranzhimeve dhe agjencive regjionale, duke ofruar kësisoj fleksibilitet të dobishëm për veprimet nga një grup shtetesh që duan të merren me një çështje të caktuar, e cila do të mund t'i kontribuojë paqes dhe sigurisë ndërkombëtare.[13]

Tabela 1. Numri dhe përqindja e grave të punësuara në Organizata Regjionale që punojnë në parandalim të konflikteve

Organizata Regjionale	# Gra	#Burra	% Gra
Parlamenti Evropian (2011)	259	477	35.2%
President i Parlamentit Evropian (1952-tani)	2	25	7.4%
Komisioni Evropian (2010-2014)	9	18	33.3%
Sekretar i Përgjithshëm i NATO-s (1988-tani)	0	12	0.0%
Përfaqësues i përhershëm i NATO-s	1	26	3.7%
Sekretar i Përgjithshëm i OSBE	0	5	0.0%

Në të gjitha organizatat kryesore regjionale të përfshira në parandalim të konfliktit, do të thotë në BE, NATO dhe OSBE, përfaqësimi i grave është në nivel të ulët (shih tabelën 1). Përderisa gratë i mbajnë disa pozita ekzekutive, ne mundëm të gjejmë fare pak dëshmi se ato i kanë adresuar nga këto pozita çështjet që janë me rëndësi për gratë dhe vajzat në Kosovë, në kuptim të parandalimit të konfliktit. Një përjashtim që duhet të përmendet është rasti i Ulrike Lunacek, deputete austriake në parlamentin Evropian dhe raportuese për Kosovën që nga viti 2009. Pothuajse në çdo vizitë që e zhvillon në Kosovë, ajo takohet me grupe të grave edhe formalisht edhe joformalisht, për t'i dëgjuar brengat e tyre. Ajo parashtroi para Parlamentit Evropian disa çështje që u ngritën nga gratë e Kosovës.

Rezoluta 1325 bën thirrje për "përfaqësim të shtuar dhe pjesëmarrje kuptimplotë të grave në misionet e Organizatës së Kombeve të Bashkuara dhe misionet e tjera ndërkombëtare që kanë të bëjnë me paqen dhe sigurinë."[14] Sipas Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së "numri i pozitave të larta në misionet e OKB-së në terren që mbahen nga gratë"

mund të shërbejë si "masë e përafërt për nivelin e adresimit të nevojave dhe interesave të grave në nivelet e larta të vendimmarrjes". Me gjithë këtë udhëzim, gratë nuk janë punësuar në misionet ndërkombëtare në Kosovë sa meshkujt. Gjithashtu, gratë nuk kanë mbajtur proporcionalisht pozita të larta të vendimmarrjes me meshkujt (shih tabelën 2).

"Në fakt ata nuk e implementuan as vetë," na tha aktivistja Ariana Qosaj-Mustafa. "Ata kishin standarde të dyfishta. Tërë këto vite që kishim mision të OKB-së asnjëherë nuk pamë ndonjë grua të emërohet PSSP dhe ta udhëheqë misionin në Kosovë."[15] E në realitet, asnjë nga nëntë PSSP-të nuk ishte i gjinisë femërore.

"Ata ishin tejet patriarkal dhe tradicional," tha Flora Macula, e cila atëbotë përfaqësonte Fondin e Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Gratë (UNIFEM). "Ju nuk mund të gjeni gra brenda strukturave të UNMIK-ut. Flas për pozita të larta. Kurrë në UNMIK nuk ka pasur ndonjë grua në pozitë të tillë, dhe si mund të promovoni diçka nëse fillimisht vetë nuk shërbeni si model për të?[16]

"Sa i përket vetë UNMIK-ut, numri i grave në pozita vendimmarrëse është skajshmërisht i ulët," tha ish-këshilltarja e UNMIK-ut për çështje gjinore Clare Hutchinson, "Ne nuk kemi gra në nivele më të larta."[17]

Përkundër faktit se misioni i EULEX-it përkrah Rezolutën 1325, edhe ai ka ndjekur të njëjtin shteg të indiferencës ndaj pjesëmarrjes së grave si UNMIK-u. Edhe pse Misioni i EULEX-it mbetet i përkushtuar në zbatimin e Rezolutës 1325 dhe ka ndërmarrë hapa të caktuar procedural

Tabela 2.
Gratë në pozita të larta në Misionet në Kosovë

Pozita	# Burra	# Gra	% Gra
UNMIK SRSGs	9	0	0%
OSCE Heads		0	0%
EULEX (overall)	2175	637	29%
ICO Heads	1	0	0%
KFOR Commanders	16	0	0%

për tu takuar me gra dy herë në vit, për të integruar perspektivën gjinore në trajnimet dhe politikat e veta dhe për të raportuar për implementimin e Rezolutës 1325,[18] ky mision ishte vetë i "dominuar nga meshkujt," komentoi Luljeta Vuniqi.[19] Në korrik të vitit 2011, gratë mbanin përafërsisht 23 për qind të pozitave në mision.[20] Pjesa më e madhe e pozitave më të larta mbulohen nga ish-ushtarakë. Fakti që "misioni civil po udhëhiqet nga njerëz me prapavija ushtarake [...] është i pakuptimtë," thotë Luljeta Vuniqi. Një ish-zyrtar i BE-së pajtohej me këtë:

> EULEX-i do të duhej të jetë mision civil dhe natyrisht disa punonjës janë më civilë se sa të tjerët. Por, në përgjithësi mendoj se misionet joshin shumë ish-ushtarakë në pozita kyçe, jo vetëm në pozita brenda policisë, por edhe në funksione të tjera. Konotacioni i sigurisë bën që i tërë mjedisi të shndërrohet në mjedis mashkullor. Dhe ju e dini se si këta njerëz nuk kanë fare konsideratë për çështjet gjinore. Në të shumtën e rasteve këto çështje nuk i marrin me seriozitet.
>
> Edhe mënyra se si është planifikuar ky mision. Mendoj se të drejtat e njeriut dhe çështjet gjinore u kanë rënë ndër mend tek më vonë, madje edhe në ata komponentë në të cilët do të duhej të angazhohen ekspertë përkatës, siç është rasti i policisë ku vetëm një person nga 2,500 punonjës është ekspert i dhunës në familje. Ishte e qartë se ky problem ishte margjinal.
>
> Nuk kishte fare gra. Nuk u angazhuan ekspertë për tu marrë me këtë çështje dhe në përgjithësi mendoj se qasja ishte e tipit, "Me gratë nuk kemi punë." Madje edhe ata që ishin më të ndjeshëm në kuptim të çështjeve gjinore mendonin se këto çështje ishin punë për të tjerët, jo për EULEX-in, i cili kishte prioritete të tjera. Ata do të thoshin, "Është shumë me rëndësi, por Komisioni Evropian është duke u marrë me çështje të tjera." Kështu,

bëhej e qartë se nuk e kishin prioritet. [...] Misionet ende mbeten punë burrash, përkundër përpjekjeve të shumta dhe Rezolutës 1325.

"Nga perspektiva ime, e cila kryesisht ngërthen vlerësimin e EULEX-it dhe akterëve të tjerë ndërkombëtarë, sfida kryesore mbetet margjinalizimi i grave në vendimmarrje dhe pjesëmarrje," tha Sirpa Rautio, e cila dikur udhëhiqte Zyrën për të Drejtat e Njeriut dhe Çështjet Gjinore në EULEX. "Unë prisja më shumë nga BE.[21]

Pengesat për përfshirjen e grave në nivelet e larta në misionet ndërkombëtare janë të shumta. Varësia nga shtetet anëtare të cilat do duhej të emërojnë gra, mungesa e ekspertizës tek këshilltarët për çështje gjinore dhe perceptimi i Kosovës si një vend ku nuk do të duhej të shkohej me familje, kanë kontribuar në përfaqësimin e kufizuar të grave. Clare Hutchinson thekson se në UNMIK "ne nuk kemi gra në nivelet më të larta [...] për shkak të shteteve anëtare."[22] Shtetet anëtare të OKB-së janë të obliguara që të rekrutojnë dhe dërgojnë gra në misionet e OKB-së, por kjo rrallë herë është trajtuar si prioritet. Misionet kanë shumë pak kontroll mbi atë se kush delegohet në to. EULEX-i është përballë me probleme të ngjashme. "Zyra për të Drejtat e Njeriut dhe Çështje Gjinore është krijuar për të përcaktuar politikat kadrovike përkatëse për Menaxhimin e Burimeve Njerëzore që kanë për qëllim zvogëlimin e mosbaraspeshës gjinore brenda misionit" na thanë ata. Megjithatë, "me këtë rast duhet të theksohet se shtetet anëtare të BE-së bartin përgjegjësinë kryesore për të deleguar në EULEX meshkuj apo femra. Rekrutimi në EULEX nuk ka shumë mundësi manovrimi në rastet kur për pozita të caktuara nuk nominohen femra."[23]

Gjithashtu, për shkak të lëkundjeve në kuptim të sigurisë, misionet në terren kanë pasur për tendencë që të mos të lejojnë (apo financojnë kurdo që kjo ka qenë e aplikueshme) rilokimin e familjeve në Kosovë. Duke marrë parasysh faktin se gratë zakonisht shërbejnë si kujdestare për familjen, gjë që konfirmohet nga të dhënat e grumbulluara nga të gjitha vendet, kjo bën edhe më të vështirë për gra që

të punojnë në misione. Është vështirë që të joshen në misione ndërkombëtare gra të cilat nuk mund të rilokojnë me vete edhe familjet e tyre.

Edhe pse gratë janë të nënpërfaqësuara në aspekt numerik, prania e këshilltarëve për çështje gjinore në nivelet më të larta brenda misioneve do të mund të ndihmojë në sigurimin se nevojat dhe interesat e grave do të merren parasysh në proceset vendimmarrëse.[24]

"Zyra për Çështje Gjinore (OGA) ishte e para zyrë e llojit të vet në misionet e Departamentit për Operacione Paqeruajtëse (DPKO)," na tha Philippe Tissot nga UNMIK-u. "Ishte një lloj pilot projekti i njësive këshillëdhënëse për çështje gjinore, të cilat sot ekzistojnë në shumicën e 15 misioneve të DPKO-së që sot janë të pajisura me to." OGA është krijuar në vitin 1999, "si njësi këshillëdhënëse politike për çështje gjinore."[25] Brenda UNMIK-ut deri në vitin 2008 ka ekzistuar OGA, ndërsa tani brenda misionit mbeten pikat fokale për çështje gjinore. Mandati i OGA-s përfshinte realizimin e kanalizimit të çështjeve gjinore në Misionin e OKB-së në Kosovë, do të thotë, sigurimin se perspektivat gjinore dhe barazia gjinore do të jenë kyçe për të gjitha aktivitetet. Ajo kishte për detyrë koordinimin e përpjekjeve drejt barazisë gjinore brenda UNMIK-ut dhe nga UNMIK-u; ofrimin e mundësive organizatave të grave për të pasur rol më të madh në vendimmarrje; promovimin e interesave të grave nga pakicat; dhe fuqizimin e kapaciteteve qeveritare për të trajtuar çështjet që kanë ndikim tek gratë. Në fakt, detyrat ishin të shumta. Në fillim të mandatit, zyra funksiononte si pjesë e administratës civile.

"Nuk mendoj se kemi qenë fare aktiv, për shkak të natyrës së vetë zyrës," na tha Clare Hutchinson:

> Mendoj se kishte probleme që nga vetë fillimi [...] sa i përket udhëheqjes së zyrës. [...] mendoj se PSSP i fundit [Holkeri] dhe ky PSSP [Jessen-Petersen] ishin shumë të hapur për përfshirjen e çështjeve gjinore në agjendat e tyre, por mendoj se para tyre nuk ka pasur ndonjë lëvizje në këtë drejtim të jetë përkrahur.

> [...] mendoj se vetë ideja e vendosjes së kësaj zyre në administratën civile, në shtyllën e dytë, dhe jo në zyrën e PSSP-së tregon diçka. Do të jem shumë e sinqertë, e vetmja arsye e kësaj [lëvizjeje] ishte sepse udhëheqësja e fundit e zyrës, Maddalena [Pizzoti], kërkonte me ngulm vendosjen në zyrën e PSSP-së. Por, ajo e kishte me të drejtë, sepse zyra do të duhej të gjendej në zyrën e PSSP-së. Ne nuk ishim këshilltarë të administratës civile. Ne ishim këshilltarë për misionin, dhe u zhvendosëm [...] për shkak të zotimeve të PSSP-së së fundit.[26]

Kur PSSP Søren Jessen-Peterson mori postin, Luljeta Vuniqi deklaroi se ai "vërtetë i përkrahi ato dhe u dha autoritetin përkatës për ta kryer punën, gjë që nuk ndodhte më parë. Më parë, ato ishin vërtetë të margjinalizuar në zyrën e tyre pa kurrfarë kompetenca. Ato kishin pozitë mjaft të ulët në strukturën e OKB-së. Ai i solli ato në nivelet më të larta."[27]

Megjithatë, kritikët kanë vërejtur se vetë krijimi i postit të këshilltarit për çështje gjinore nuk shpien domosdoshmërisht tek përmirësimi i çështjeve gjinore apo promovimi i interesave dhe nevojave të grave. "Unë mendoj se ata duan të tregojnë se kanë parasysh çështjet gjinore dhe për këtë arsye krijojnë pozitën e quajtur 'Këshilltari për Çështje Gjinore', thotë Igballe Rogova.[28] "Unë mendoj se është e turpshme," deklaron Clare Hutchinson:

> Mua më ngjan si listë kontrolluese: "OK, kemi një grua. Shënjoje kutinë kontrolluese. E kryem punën sa i përket çështjeve gjinore." Ose "Ne thjesht do të themi se i kemi kanalizuar çështjet gjinore." OSBE nuk ka ndonjë person që merret enkas me çështjet gjinore, 'por është në rregull pasi që ata i kanë kanalizuar çështjet gjinore në veprimtarinë e tyre. Shënjoje këtë." Kjo thjesht është thjeshtë e papranueshme.
>
> Mendoj se kemi të bëjmë me mungesë të kuptuarit, sepse vetëm pse e nisni një program dhe e

> vendosni brenda tij një grua kjo nuk do të thotë se jeni duke bërë diçka për çështjet gjinore. Kjo do të thotë se e keni plotësuar kërkesën për baraspeshë gjinore brenda programit tuaj.

Zyrtarët mundoheshin që çështjet t'ia mveshin departamenteve të ndryshme dhe që çështjet gjinore t'i konsideronin si çështje të ndarë. Çështjet gjinore duhet përfshirë në të gjitha fushat e punës së misionit, që paraqet thelbin e kuptimit të kanalizimit të çështjeve gjinore.

"Do të jem shumë e sinqertë," thotë Clare Hutchinson, duke u munduar që të na shpjegojë se sa të vështirë e kishte që t'i bindë kolegët e saj se barazia gjinore duhet të përfshihet në të gjitha aspektet e punës së UNMIK-ut:

> Pakicat janë pakica dhe ne shpesh jemi përjashtuar nga çështjet që kanë të bëjnë me pakicat. E njëjta ndodhte me grupet punuese për ekonomi. [...] Unë nuk jam ekonomiste, por do të isha tejet e interesuar në aspektin ekonomik të çdo gjëje, dhe gjithnjë kam kërkuar të jem në grupet punuese për standardet e ekonomisë.
>
> "Oh jo! Ne fillimisht duhet ta rregullojmë ekonominë e më pastaj do të flasim për çështjet gjinore."
>
> E njëjta ndodhte edhe për të tjerat, "Fillimisht do të rregullojmë çështjen e refugjatëve, pakicave, personave të zhvendosur...më pastaj ju mund të më flisni për aspektin gjinor."
>
> "A nuk ka nevojë që të dëgjohet zëri i 52 për qind të këtij populli?" pyeta unë. Kësisoj, jemi duke punuar në këtë drejtim por sigurisht se ka pengesa.

Përkundër mandatit që kishte sipas Rezolutës 1325 për të përfshirë gratë në proceset vendimmarrëse, "në mënyrë që t'i paraqesin brengat e tyre dhe t'i artikulojnë propozimet për autoritetet më të larta të OKB-së,"[29] Zyra për

Çështje Gjinore e UNMIK-ut gjithashtu shpesh është përplasur me aktivistët. "Ne kemi pasur një marrëdhënie shumë të lëkundshme," pranoi Clare Hutchinson. Për Luljeta Vuniqin "Zyra OGA ishte me të vërtet përvoja më e hidhur": Ato duhëj të ishin zëri jonë.

> OGA do të duhej të ishte partneri jonë, por kjo kurrë nuk ngjau. E dinim se kohë pas kohe ata do të përzgjedhnin ndonjë organizatë për të punuar me të, por ky nuk ishte roli i mirëfilltë i tyre. Kur e dini se çfarë roli kanë pasur dhe çka në fakt kanë bërë, ju mund ta kuptoni se sa të vogla dhe problematike ishin këto gjëra. [...]
>
> Nuk e di se si kanë arritur të mbajnë ata persona asisoj. Tërë kohën ata ndërroheshin dhe vinin njerëz me diapazon të ngushtë, me paragjykime, pa njohuri mbi vendin apo situatën në terren dhe pa vullnet për të kuptuar. Ata vinin dhe shkonin kurrë pa prekur në tokë. Kurrë pa qenë në Kosovë me mendjet dhe këmbët e tyre, më kuptoni? Ndonjëherë ndodhte të ndërroheshin brenda gjashtë muajsh.[30]

"Gratë të cilat e udhëheqnin procesin [atje] nuk kishin ide se çfarë janë çështjet gjinore," tregon Arjeta Rexhaj, këshilltare politike e Edita Tahirit. "Nganjëherë ne fitonim bindjen se ata thjesht donin të vazhdojnë punën e tyre në Kosovë për të marrë pagat të majme dhe nuk ishin të interesuar për të biseduar për problemet tona. Rezoluta nuk po zbatohej madje as nga ata që e kishin përpiluar atë."[31]

Kur aktivistet dëgjuan se një Mision i ri Evropian për Sundimin e Ligjit (EULEX) do ta zëvendësonte UNMIK-un, ato me ngut filluan t'i dokumentojnë mangësitë e UNMIK-ut dhe të inkurajojnë misionin e ri të EULEX-it që të mos i përsërisnin gabimet e UNMIK-ut. Zyra për të Drejta të Njeriut dhe Çështje Gjinore (HRGO) ishte krijuar "si zyrë këshillëdhënëse dhe politike e cila ka funksion kryesisht parandalues, këshillues dhe koordinues në sigurimin e zhvillimit të të gjitha

aktiviteteve të EULEX-it në Kosovë në pajtueshmëri me standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut dhe kanalizimit të çështjeve gjinore." Kjo zyre punësonte dy ekspertë ndërkombëtarë për çështje gjinore dhe një ekspert vendor për çështje gjinore, që nga hapja e këtij misioni në vitin 2008.[32]

Përkundër kësaj, ekziston një mendim i përgjithshëm se çështjet gjinore në EULEX "ishte planifikuar se do të margjinalizoheshin". Kur e pyetëm në vitin 2007 se çfarë mekanizmash kishte paraparë BE nga selia e vet në Bruksel për të zbatuar Rezolutën 1325, Clare Hutchinson deklaron:

> Mua më është thënë se kjo njësi do të krijohej nga Brukseli, dhe më është thënë se ata nuk e kuptojnë përse do të duhej të punësohet dikush për të kështilluar për çështjet gjinore, pasi që nuk do të kishte mjaft punë për këtë pozitë. [...] Kështu që unë nuk besoj se në nivelet më të larta kjo çështje kuptohet si duhet. Mendoj se ata do të merren me termin "Rezoluta 1325" dhe do ta trajtojnë atë përmes "kanalizimit të çështjeve gjinore," "baraspeshës gjinore," etj. por ata nuk e kuptojnë si duhet dhe se çfarë do të thotë ajo.
>
> Unë gjithashtu u thashë, "Nëse do të përdoret Rezoluta 1325, ju duhet të kuptoni se nga ju do të kërkohet përgjegjësi edhe për zbatimin e saj. Sepse ju nuk mund ta shfrytëzoni atë thjesht si term. Nga ju do të kërkohet të tregoni se në çfarë niveli po bëni zbatimin, dhe nëse ju në fakt [...] do të tregoni përkushtim ndaj çështjeve gjinore. Nuk mund të thuhet se ka përkushtim nëse nuk e zbatoni atë, kështu që ju duhet të jeni të kujdesshëm dhe të kuptoni se çka dëshironi të bëni në këtë drejtim. Sepse, sa më përket mua, krijimi i një njësie për çështje gjinore, kafshë shtëpiake, ëmbëlsira apo ku ta di unë për çka, nuk dëshmon përkushtim ndaj Rezolutës 1325 apo ndaj sigurimit të një roli adekuat për gratë në Kosovë në të ardhmen."

Sa i përket zbatimit të Rezolutës 1325, EULEX-i nuk ka qenë shumë më i mirë se UNMIK-u, gjë që ilustrohet me faktin se gratë nuk janë mjaft të përfaqësuara dhe me kujdesin e pamjaftueshëm që i kushtohet sigurisë së grave, gjë që përshkruhet në kapitujt vijues.

Duket se KFOR-i me vonesë ka filluar të institucionalizojë perspektivën gjinore në Kosovë. Shtetet përkatëse që kontribuonin me trupa kishin përgjegjësi për ofrimin e trajnimeve para dërgimit të tyre, në pajtim me Rezolutën 1325. Megjithatë, aktivistet për të drejtat e grave vlerësuan se për Kosovën nevojiteshin trajnime shtesë. Igballe Rogova rikujton se si përpiqej në vitin 2007 që ta inkurajojë KFOR-in për të ofruar trajnime përkatëse:

> Në vitin 2005 Kvinna till Kvinna organizoi një takim në Sëebat, në kampin e KFOR-it suedez. Ne atje mbajtëm një ligjëratë lidhur me pozitën e grave në Kosovë, Rezolutën 1325 dhe kulturën tonë. Kjo ishte e tëra. Ne donim të vazhdojmë me ligjërata të tilla, por ato nuk po organizoheshin.
>
> Në vitin 2007 u ftova në një takim në Suedi ku një nga folësit ishte [Emisari Special i OKB-së për negociatat për statusin e Kosovës] Martti Ahtisaari. Ata kërkuan nga unë që të flas për statusin e Kosovës. Në takim ishin të ftuar vendimmarrës të nivelit të lartë, përfshirë mes tjerësh edhe ambasadorët e Serbisë dhe Rusisë në Suedi. Pas fjalimit tim, Carl Henrik Assargard [ish Këshilltar Politik në Selinë e Forcës Shumëkombëshe të KFOR-it] mu afrua, sepse atë që kisha prezentuar unë aty, e kishte impresionuar. Ai më pyeti "A mund të takohemi?"
>
> Kur u kthyem në Kosovë, erdhi në zyrë. Ne biseduam gjatë dhe pas tri orësh, më pyeti, "OK, çfarë dëshiron RRGGK nga KFOR-i?"
>
> Unë ia shpjegova, "Që nga viti 1999 ne kemi qenë të gatshme për të shkuar nëpër baza rregullisht dhe për të bashkëbiseduar për kulturën, pozitën e

grave dhe Rezolutën 1325." Pas bisedës sonë, ai organizoi takime të tilla.

Gjatë vitit 2007, aktiviste për të drejtat e grave folën nga dy herë në bazat e KFOR-it suedez, finlandez dhe irlandez.[33] Megjithatë, me të përfunduar misioni i Carl Henrik Assargard, u ndërprenë edhe seancat e trajnimit që mbaheshin nga aktivistet për të drejtat e grave. Pasardhësi i tij nuk e vazhdoi programin e tij. Disa baza, siç është baza ushtarake e Shteteve të Bashkuara, nuk pranuan fare të jenë pjesë e këtij programi. "SHBA-ve nuk u nevojiten ato, apo jo?" thotë Luljeta Vuniqi dhe shtoi:

> Është viti 2007, kështu që mund ta kuptoni se sa vëmendje na kushtojnë ata. Ata erdhën në vitin 1999 dhe tetë vite më pas vendosën që të dëgjojnë për vetëm dy orë se çfarë do të thotë perspektiva gjinore. Mua më vjen mirë që morën këtë vendim, por kemi humbur shumë kohë. Gjërat kanë mundur të zhvillohen ndryshe dhe ne kemi mundur të kemi ndikim më të theksuar.
>
> Ata me të vërtetë as që donin t'ia dinin për çështjet gjinore. E vërteta që unë di për KFOR-in është se kanë reklama të çuditshme në TV dhe pano të mëdha reklamuese anembanë Kosovës, të cilat kanë mesazhe që ndjellin frikë. Për shembull, në panotë e KFOR-it mund të shihet një grua që ka në duar një pite dhe thotë "Edhe unë jam Kosovë." Do të duhej të kishte kuptim të tipit "Edhe unë jam këtu, edhe unë duhet të jem pjesë e proceseve," ndërsa që në vend të kësaj vendosen pano në të cilat paraqitet një foto tradicionale që përkrah stereotipet e krijuara, të tipit "Mos i harroni gratë sepse ato na bëjnë pite." A thua nuk ju ka rënë ndër mend ndonjë fotografi tjetër, për shembull e një biznesmeneje apo ndonjë gruaje që punon në zyrë. Imazhi i një gruaje me pite, ku thuhet "Edhe unë jam Kosovë," është fyes, i çuditshëm dhe paragjykues.[34]

Anëtaret e Rrjetit të Grupeve të Grave reaguan kundër prezantimeve stereotipe të grave kosovare dhe të kosovarëve në përgjithësi në reklamat e KFOR-it, përmes një letre që iu dërgua KFOR-it në vitin 2010. Ato morën një përgjigje të menjëhershme nga KFOR-i. "Ata menjëherë i ndryshuan reklamat," na tha Belgjyzare Muharremi,[35] ish-Kryesuese e Bordit të RRGGK-së, "dhe më pas konsultoheshin me ne sado herë që shfaqej ndonjë gjë e re; na pyesnin 'a janë përfaqësuar si duhet gratë dhe burrat?'" RRGGK që atëherë filloi me vlerësimin e ndjeshmërisë gjinore të materialeve që KFOR-i përdor për komunikim me opinionin publik.

Vendimi i NATO-s për ta krijuar postin e këshilltarit për çështje gjinore nuk erdhi deri në vitin 2010, ndërsa këshilltari i parë i tillë u punësua në nëntor të vitit 2010.[36] Procesi i krijimit të kësaj pozite filloi në dhjetor të vitit 2007, dhe bazohej në një politikë formale të Këshillit të Partneritetit Euro-Atlantik të NATO-s për zbatimin e Rezolutës 1325, por krijimi i kësaj pozite në KFOR u bë pas një kohe. Elisabeth Schleicher është Këshilltarja e dytë për Çështje Gjinore në më se dhjetë vite të KFOR-it në Kosovë.[37] Ajo inkurajon punësimin e grave në KFOR, përshirë punësimin e tyre në ekipet për ndërlidhje dhe monitorim, të cilat janë në kontakt të drejtpërdrejt me popullatën në Kosovë. Ajo gjithashtu është duke punuar në kanalizimin e perspektivave gjinore në operacionet e KFOR-it, duke edukuar dhe trajnuar stafin.

Tilly Stroosnijder ka shërbyer si këshilltare gjinore për Policinë e UNMIK-ut dhe ishte këshilltarja e parë gjinore në të gjitha misionet e Organizatës së Kombeve të Bashkuara në botë, si pjesë e një iniciative 'provuese'. Ajo kishte probleme me strukturën burokratike të Organizatës së Kombeve të Bashkuara:

> Për OKB-në ky ishte një proces i tipit 'mëso duke punuar'. Në botën e këshilltarëve për çështje gjinore, emërimi im u perceptua si kërcënim i drejtpërdrejtë për Zyrën për Çështje Gjinore. Brenda UNMIK-ut nuk kuptohej si duhet se si funksionon

policia, si komunikojnë ata apo si mund të respektohen perspektivat gjinore brenda sektorit të sigurisë. Kjo ngadalësonte progresin e kësaj pune dyshtresore të cilën e kryeja, që ngërthente kanalizimin e brendshëm dhe të jashtëm të çështjeve gjinore në sferën e policisë, brenda misionit dhe në Shërbimin Policor të Kosovës. Së dyti, unë isha e izoluar nga këshilltari gjinor i misionit të UNMIK-ut dhe isha e përjashtuar dhe nuk kuptohej në mënyrë të mirëfilltë puna që kryeja. Unë isha e përjashtuar edhe nga sistemi i raportimit dhe takimeve të OKB-së dhe DPKO-së.

Stroosnijder tha se ajo u desh të 'luftojë' për të përcaktuar kushtin për trajnim për çështje gjinore dhe dhunë në familje për stafin e ri policor, gjë që nuk ishte bërë deri në vitin 2004.[38] Ky trajnim trajtonte çështjet e dhunës në familje, trafikimit, keqtrajtimit të fëmijëve dhe mostolerimit të vizimit të bareve ku besohej se kryhej trafikim nga policia e UNMIK-ut. Megjithëse ajo vërente ndryshime pozitive me kalimin e kohës, ajo vlerëson se do duhej bërë shumë punë:

> Tani OKB ka këshilltarë gjinorë në trupat policore dhe ushtarake të DPKO-së. Ky paraqet një hap të rëndësishëm përpara, por, sipas meje, të pamjaftueshëm. Pas 12 vitesh në misione në nivel operativ, unë e shoh se ata e kuptojnë konceptin e çështjeve gjinore, e kuptojnë 'çka', por vërtetë u mungon të kuptuarit lidhur me procesin, lidhur me 'si' të zhvillohet puna në nivel operativ. Zbatimi i konceptit gjinor brenda policisë dallon me zbatimin në ushtri dhe dallon edhe mes forcave të ndryshme policore. Ne duhet ta pranojmë këtë fakt nëse duam të kemi sukses në punën tonë. Ne duhet t'i përshtatemi misionit dhe realitetit gjinor në shtetin mikpritës. Shërbimi përkrah palëve homologe të vendit në mënyrë kontekstuale paraqet faktor kyç për

progres në zbatimin e perspektivave gjinore dhe arritjen e pronësisë vendore mbi këto procese!

Në Organizatën për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE), e cila kishte për detyrë demokratizimin, këshilltarët për çështje gjinore u zëvendësuan me pika fokale për çështje gjinore. Ariana Qosaj-Mustafa, e cila kishte punuar më parë për OSBE, na tha, "Pikat fokale për çështje gjinore ishin individë që këtë e kryenin si punë shtesë, sepse kishin dijeni më të mirë për të drejtat e grave."[39] Vetë natyra e punës shtesë, përkrah përgjegjësive të tjera, e vështirësonte punën e tyre në momente të caktuara. Pikat fokale për çështje gjinore nuk kishin ndikimin që ushtronin këshilltarët që ishin me pozita të lart. "Unë kisha ndikim," na tha Theodora Krumova, ish-pikë kontaktuese për çështje gjinore në OSBE. "Por në të njëjtën kohë, kjo pozitë ma qartësoi se sa pak mund të bëj nga pozita ime, e nivelit të mesëm."[40]

"Nëse nuk keni pozitë të lartë dhe nëse nuk jeni të përfshirë në nivelet më larta, atëherë nuk mund të fitoni projekte," tha Ariana Qosaj-Mustafa:

> Pikat fokale për çështje gjinore mbulojnë një sërë çështjesh dhe veprimtarish. Në mesin e vitit 2009, ata u munduan që ta trajtojnë këtë çështje duke emëruar zëvendësshefin e Misionit si pikë kontaktuese të misionit për çështje gjinore. Kjo detyrë thjesht iu shtua zëvendësshefit të Misionit, por edhe në këtë rast kemi të bëjmë e diplomatë dhe me individë me përgatitje të ndryshme arsimore, kështu që ata nuk kanë shumë ekspertizë në çështjet gjinore. Besoj se rishtas e kanë ndryshuar këtë sistem dhe tani në fakt kanë një person tjetër që këshillon zëvendësshefin e Misionit për çështjet gjinore. Por, sidoqoftë ai person ka kapacitet këshillimor dhe nuk paraqet një vetëm strategjike menaxhuese për të siguruar buxhete gjinore apo kanalizim të çështjeve gjinore. Në Vjenë ata e kanë një këshilltar të lartë për çështje gjinore, por e dini se resurset e tyre janë tejet

> të limituara. Ata nuk mund të punojnë dhe të këshillojnë individualisht secilin mision sepse edhe vetë kanë shumë çështje dhe aktivitete për të organizuar.
>
> [Gjithashtu, në nivel të misionit] njerëzit nuk dinë si të punojnë. Nuk është se trajnohen edhe aq mirë gjatë trajnimit fillestar në Vjenë. Në fakt, e tëra që atje u mësohet është një seancë prej 20 apo 30 minutash në të cilat mësojnë se si të dallojnë gjininë nga problematika gjinore; ata nuk mësojnë se përmes çfarë mjetesh bëhet kanalizimi i çështjeve gjinore.

Kjo është arsyeja përse "nevojiten këshilltarë për çështje gjinore në nivel të menaxhmentit të lartë dhe zyrtarë për programe gjinore, dhe jo vetëm pika fokale për çështje gjinore," theksoi Këshilltarja e Lartë për Çështje Gjinore në UNDP Jocelyne Talbot. "Ne duhet të kemi pozita të tilla në nivele të ndryshme. Kështu punohet – me pozita të përhershme."[41] Talbot theksoi rëndësinë e vendosjes së këshilltarëve të lartë gjinorë në nivelin më të lartë, ku ata do të kenë mandat dhe mundësi që në tërë institucionin të instalojnë një perspektivë gjinore. Është provouar se pozita e saj e lartë i ka mundësuar asaj që brenda UNDP-së të përmirësojë nivelin e kanalizimit të çështjeve gjinore; më mirë se që këtë punë e kryejnë pikat fokale për çështje gjinore të cilat deri në emërimin e saj ekzistonin në UNDP. Ajo vëri në funksion aranzhime institucionale për përmirësimin e barazisë gjinore, përfshirë edhe zbatimin e Rezolutës 1325.[42] Pozita e saj e lartë i jepte asaj mundësi që të ushtrojë ndikim mbi planifikimin e buxhetit, si dhe mbi procedurat e brendshme siç janë praktikat e prokurimit dhe punësimit. Instalimi i masave vlerësuese për nivelin e kanalizimit të çështjeve gjinore në programet e UNDP-së paraqesin një tregues të progresit të arritur me kalimin e kohës.[43]

Në përgjithësi, misionet janë 'makineri të mëdha' të cilat drejtohen me vështirësi, tha Sirpa Rautio, e cila kishte punuar edhe për OKB-në edhe për BE-në:

Dua të besoj se kemi arritur diçka. Ne definitivisht jemi bërë akterë më të rëndësishëm dhe nuk jemi të margjinalizuar sa në kemi qenë në fillim. Kishte plan për margjinalizimin tonë, por mendoj se kemi arritur t'i ikim atij. Gjithashtu, mendoj se duhet të kemi qasje në vendet ku bëhen planet strategjike dhe në proceset përkatëse nëse duam të kemi më shumë ndikim. Por, kjo na u vështirësua pa nevojë për shkak të dobësisë së mandatit për të drejtat e njeriut dhe çështjet gjinore dhe për shkak të pozitave dhe numrit të pozitave që mbanim.

Përkrah disa të arriturave që vlen të përmenden, mes këshilltarëve për çështje gjinore në Kosovë duket se mbizotëron ndjenja e margjinalizimit dhe pafuqisë. Clare Hutchinson i bëri një përmbledhje situatës, "Mendoj se ka ndarje të tipit: 'ah, çështjet gjinore...bëni çfarë duhet të bëni, ndërsa ne do të kryejmë punët e rëndësishme, punët e vërteta. Ne do të luajmë me ju për shkak se obligohemi të luajmë me ju, por në fund nuk do t'ju marrim seriozisht.' Mendoj se kjo paraqet pengesën më të madhe për ne. Përjashtim përbënte Jocelyne Talbot, e cila në UNDP mban post të lartë dhe rrjedhimisht ka mundur të ushtrojë ndikim në ndryshimet politike të mëtuara.

Aftësia e këshilltarëve për çështje gjinorë që të sigurojnë përfaqësim të denjë të interesave të grave duket se varet nga lartësia e pozitës që ata mbajnë dhe nga fuqia që kanë brenda misioneve të tyre; njohuria mbi rezolutën dhe përkushtimi për ta zbatuar atë; vullneti i eprorëve për t'iu përmbajtur rekomandimeve të tyre. Aftësia e tyre për të arritur përparime sa i përket barazisë gjinore brenda institucioneve të tyre mund të zvogëlohet për shkak të rezistencës së brendshme, frikës nga humbja e vendeve të punës, mungesa e ekspertizës, të dhënat gjinore jocilësore, mandatet e shkurtra, ndërrimi i përhershëm i stafit, që bën "që gjithmonë të filloni nga fillimi punët që veç i keni kryer", paraqesin sfida të përhershme.

Sigurimi i baraspeshës gjinore në misionet ndërkombëtare, siç parashihet nga Sekretari i Përgjithshëm, funksionon nën supozimin se gratë mund të sigurojnë përfaqësim të mirëfilltë të interesave të grave, mit ky të cilin shumë organizata të grave po mundohen ta thyejnë. Një temë tjetër që u shfaq tërë kohën tek respondentët ishte rëndësia e punës së përbashkët të grave dhe burrave drejt arritjes së barazisë gjinore. "Nëse vërtetë duam ta zbatojmë më mirë Rezolutën 1325, atëherë duhet edhe meshkujt t'i kemi në anën tonë," tha Këshilltarja për Çështje Gjinore në KFOR Elisabeth Schleicher. "Kështu që do të ishte mirë që ekipi për çështje gjinore të mos përbëhet vetëm nga gratë por edhe nga burrat."

"ASNJË GRUA NË EKIPIN NEGOCIATOR"

"Këshilli i Sigurimit duhet të ndryshojë qëndrimin e tij lidhur me Rezolutën […] sepse kur ata erdhën me misionin e tyre në Kosovë, vetëm një grua nga Anglia ishte në cilësi të ambasadores; të gjithë të tjerët ishin meshkuj. Hapi i parë për zbatimin e Rezolutës duhet të nis nga vetë OKB-ja; ata duhet t'u japin grave mundësi që të marrin pjesë më shumë."

- Gjylnaze Syla, Deputete, 2007

Ishte viti 2001 dhe përfaqësues të UNMIK-ut përgatitën rendin e ditës për vizitën e parë të delegacioni Këshillit të Sigurimit të OKB-së në Kosovë. Ambasadori Anwarul K. Chowdhury of Bangladesh, i cili udhëhiqte delegacionin, shprehi dëshirën për t'u takuar me grupet e grave. Mirëpo, përfaqësuesit e UNMIK-ut thanë, "Rendi i ditës së delegacionit është veçse i përmbushur." Ambasadori Chowdhury, avokues i pasusit të parë të Rezolutës 1325 nguli këmbë për t'u takuar me gra. Ai kërkoi orarin e takimeve të caktuara.

"8:00 në mëngjes deri 9:30 në mbrëmje," u përgjigj UNMIK-u.

Ambasadori Chowdhury kërkoi takim me grupet e grave në ora 9:30 në mbrëmje në hotelin ku qëndronte.

Ndonëse gratë lidere menduan se ky është turpërim që të takohen vonë në mbrëmje në një hotel, e jo zyrtarisht, ato megjithatë u pajtuan për shkak të këmbënguljes dhe përkushtimit të Ambasadorit Chowdhury.

Gratë politikane dhe aktiviste shkuan në hotel së bashku. Ato u befasuan për të mirë kur e takuan delegacionin e Ambasadorit Chowdhury. Përfaqësuesit e

UNMIK-ut gjithashtu morën pjesë, duke përfshirë edhe Zëvendësshefin e UNMIK-ut, Tom Kennings, i cili kishte qenë në Kosovë për gati dy vite dhe kurrë nuk kishte kërkuar takim me gratë, siç thanë aktivistët për të drejtat e grave.

Nisma e Ambasadorit Chowdhury për t'u takuar me gratë vendosi një shembull pozitiv në angazhimet për të "rritur pjesëmarrjen e grave dhe organizatave të grave në aktivitetet për parandalimin, menaxhimin, zgjidhjen dhe reagimin ndaj konflikteve dhe shkeljeve të të drejtave të njeriut të grave dhe vajzave," siç edhe këshillon Rezoluta 1325.[44] Megjithatë, ky ishte një konsultim që u realizua më shumë falë vullnetit të tij politik sesa nga udhëzimet e Këshillit të Sigurimit, siç edhe do të dëshmojnë misionet e mëvonshme vizituese. "Për mua, ai ishte hero," thotë Igballe Rogova.

Në dhjetor 2002, në Kosovë arriti delegacioni i dytë i Këshillit të Sigurimit të OKB-së, në udhëhequr nga Ambasadori Norvegjez, Ole Peter Kolby. Përsëri, UNMIK-u nuk kishte përfshirë asnjë takim me gratë në rendin e ditës. Përsëri gratë lobuan që të takohen me delegacionin dhe përsëri u takuan pas orëve të rregullta të punës. Kur hyri në dhomë delegacioni i Këshillit të Sigurimit, gratë kosovare vërejtën se nga 15 anëtarë të delegacionit ishte vetëm një grua.[45] Igballe Rogova kujton:

> Kësisoj, ne u ulëm së bashku, jo vetëm gra shqiptare por edhe serbe, boshnjake, turke, rome. Të gjitha po flisnim për statusin special të Kosovës dhe për Rezolutën 1244. Na ndërpreu Ambasadori Kolby, "Statusi është çështje për partitë politike. Le të flasim për çështje të grave, le të flasim për shembull për Rezolutën 1325."
>
> U befasuam nga një qëndrim i tillë injorues.
>
> Ndiheshim të fyera dhe të befasuara me faktin që Ambasadori nuk e dinte se në pajtim me Rezolutën 1325, gratë duhet të përfshihen në negociatat për statusin përfundimtar politik të Kosovës. Ne e pyetëm, "A nuk mendon se statusi

është një çështje që prek gratë? Kjo shprehimisht kërkohet me Rezolutën 1325."[46]

Më pas i thamë, "Pasi që po flasim për Rezolutën 1325, si ndodh që delegacioni juaj ka vetëm një grua?" Ai me të vërtetë u vë në siklet dhe tha, "Më falni por kam një takim tjetër" dhe iku papritur.

Një përfaqësues tjetër skandinav erdhi në Kosovë disa vite më pas, vazhdoi Igballe Rogova:

Kai Eide nuk deshi fare të takohet me gratë, ndërsa që misioni i tij ishte i rëndësishëm: kishte të bënte me statusin politik të Kosovës. Kai Eide ishte Përfaqësues Special i Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së në vitin 2005. Ai po monitoronte zbatimin e 'Standardeve për Kosovën' [dhe po vlerësonte "nëse ishin plotësuar kushtet për t'iu qasur procesit politik që do të shpinte drejt përcaktimit të statusit të ardhshëm të Kosovës"].[47] Sado herë që vinte në Kosovë dhe Serbi nuk takohej me gra.

Dikur tha, "Në rregull," pasi që ne kërkonim me këmbëngulje të takoheshim me te.

Kur u takuam me të, filluam të flasim për statusin, por ky na preu: "Mos më flisni si meshkujt, le të flasim për çështje të grave."

Ne thamë vet me vete 'shih, shih', ndërsa atij i thamë "Rezoluta 1325 na jep të drejtën që të flasim për statusin."

Ai tha "Ndjej keqardhje..." tha ai sepse kurrë nuk kishte dëgjuar për këtë Rezolutë, ndërsa u kthye nga asistenti i tij dhe e pyeti, "Çka thotë kjo Rezolutë?" Më pas, ai heshti.[48] […] Ai e mbylli gojën dhe nuk lëshoi asnjë fjalë, sepse nuk dinte gjë për këtë Rezolutë.

Do të thotë se mungesa e vullnetit politik dhe e dijenisë paraqesin dy arsyet kryesore për moszbatimin e saj.

Duhet theksuar se raporti përfundimtar i Ambasadorit Kai Eide në lidhje me nivelin e përgatitjes së Kosovës për të filluar negociatat për statusit, në asnjë rast nuk përmendi gratë.[49]

Tre në katër raporte të shkruara nga misionet monitoruese të Këshillit të Sigurimit që vizitonin Kosovën nuk përmendnin fare gratë apo vajzat.[50] Një raport që përmendte ato ishte ai në të cilin thuhej se Kreu i një Misioni, Ambasadori Ole Peter Kolby u takua me gratë në vitin 2002. "Përfaqësuesit e shoqërisë civile theksuan se gratë e etnive të ndryshme po punonin së bashku në projekte për ndërtimin e paqes, por se nuk po merrnin përkrahje nga UNMIK-u apo OSBE-ja", thuhej në këtë raport.[51] Ky raport citonte Rezolutën 1325 dhe 'nënvizonte' se si "edhe gratë duhet të kontribuojnë në zhvillimin e shoqërisë civile dhe të luajnë një rol të rëndësishëm në pajtimin mes komuniteteve."[52] Megjithatë, në këtë raport nuk përmendej fakti se gratë po përballeshin me shkelje të të drejtave njerëzore të grave. Në krahasim me çështjet e tjera të trajtuara në raport, çështjet e grave përmendeshin tejet sipërfaqësisht.

Ekipi i unitetit negocion... (pa asnjë Grua)

"Gratë nuk janë pjesë e diskutimeve mbi statusin final të Kosovës."

- Arjeta Rexhaj, Këshilltare Politike e Zëvendëskryeministres Edita Tahiri

"Në vitet 2005 dhe 2006, Kosova po përgatitej për një tjetër fazë të bisedimeve paqësore me Serbinë," na tha Edita Tahiri, "dhe ndërsa po lansoheshin idetë e asaj se çfarë duhet diskutuar me Serbinë nën ndërmjetësimin e OKB-së dhe Ahtisaarit, ne gratë deshëm që të përfaqësohemi në tryezën

e bisedimeve për paqe dhe zgjidhje të statusit politik të Kosovës. Ne kishim punuar shumë për këtë çështje në mënyra të ndryshme. Fillimisht ne, gratë në politikë dhe gratë udhëheqëse në shoqërinë civile u organizuam që të lobojmë së bashku dhe individualisht për të pasur përfaqësim të grave në bisedimet në Vjenë.

Igballe Rogova kujton nga ajo kohë:

> Ishte periudha kur kishte shumë ndasi mes partive politike. Ish-Presidenti Rugova, së bashku me përfaqësuesit e OKB-së, kishin vendosur të krijojnë këtë forum politik në shtator të vitit 2005, për të siguruar unitet. Ish-PSSP Søren Jessen-Petersen dhe Rugova biseduan, dhe vendosën ta krijojnë "Ekipin e Unitetit."
>
> Kush ishte pjesëtar i këtij Ekipi të Unitetit? Liderë të partive politike të cilët kishin fituar ulëse në Parlament, Kryetari i Parlamentit dhe Kryeministri. Dhe kur filluan negociatat, ishin këta njerëz ata që i udhëheqën delegacionin. Dhe çfarë arsyetimi na dhanë.
>
> Ne i pyetëm "përse nuk ka në grupin tuaj asnjë grua; ne kemi dy parti politike që udhëhiqen nga gratë?"
>
> "Asnjëra nga to nuk ka fituar ulëse në parlament" thanë ata. "Kjo është arsyeja e mospërfshirjes së tyre në ekip."
>
> Ne nuk mund ta pranonim këtë; kjo ishte thjesht arsyetim i tyre.
>
> Më pastaj, u ekipin negociator u shtua edhe një ulëse për shoqërinë civile. Pa u konsultuar me shoqërinë civile, ata vendosën se Blerim Shala do ta përfaqësonte shoqërinë civile. Ai ishte kryeredaktor i gazetës Zëri. Por, Blerim Shala nuk ishte zgjedhur nga shoqëria civile. Ai ishte zgjedhur nga këta udhëheqës. Kësisoj, kishte ende mundësi që të shtohet dikush nga shoqëria civile, ndonjë grua e fuqishme. Por, jo, ata vendosnin për çdo gjë vetë, pa e pyetur askënd.

> Kështu që ne u thamë "Nëse nuk do të kemi asnjë grua në ekipin negociator, ne duhet të kemi gra në grupet punuese." Kësisoj, ne luftuam që të kemi që nga fillimi gra përfaqësuese në grupet punuese.[53]

Përkundër pengesave me të cilat ndesheshin, gratë e Kosovës ishin të përkushtuara që të kontribojnë në këto negociata.

"Dhe ishte kjo periudha kur e kishim krijuar Koalicionin e Grave për Paqe," shton Igballe Rogova.[54] "RRGGK dhe Rrjeti i Grave në të Zeza vendosën ta krijojnë këtë koalicion pikërisht për shkakun se nuk kishte asnjë grua në ekipin negociator. Po, ata kishin një grua në ekipin e tyre, por ajo nuk po përfaqësonte gratë nga Serbia, kështu që edhe ato ndiheshin sikur të mos kishin fare përfaqësim të grave."

Koalicioni i Grave për Paqe ripërtëriu lidhjet vjetra mes aktivistëve të rajonit që nga koha e ish-Jugosllavisë. Gjatë viteve të 90-ta Gratë e Zeza nga Beogradi kishin shërbyes si epiqendër regjionale e grave që bënin organizime për paqe dhe kundër luftës në Bosnjë dhe Kosovë. Rrjeti i Grupeve të Grave dhe Rrjeti i Grave në të Zeza i bashkuan fuqitë e tyre dhe filluan avokimin për shtimin e përfaqësimit të grave në negociata.

Pak më vonë, në vitin 2006 u krijua edhe Lobi Rajonal i Grave për Paqe, Siguri dhe Drejtësi në Evropën Juglindore (LRG). Në këtë organizim ishin mbledhur gra prominente nga shoqëria civile dhe politika e të gjitha vendeve të ish-Jugosllavisë, për të avokuar për çështje dhe brenga të përbashkëta. Edhe Koalicioni edhe Lobi lobonin për përfshirjen e grave në negociata. Veprimtaria e të dyjave ishte e rëndësishme ngase edhe gratë nga Serbia edhe ato nga Kosova, përkrah grave të tjera nga rajoni, publikisht përkrahnin pavarësinë e Kosovës. Edita Tahiri, e cila më vonë e udhëhoqi LRG-në rikujton:

> Ne e shfrytëzuam LRG-në edhe për të lobuar për përfshirjen e grave në negociatat e Vjenës [gjë që

ndodhi në shkurt të vitit 2006]. Ne lobuam pranë partive politike, institucioneve qeverisëse të Kosovës, parlamentit dhe Presidentit. Ne gjithashtu lobuam tek zyrtarët e UNMIK-ut. Ne madje lobuam edhe drejtpërsëdrejti tek Ahtisaari, me të cilin u takuam dhe të cilit i dërguam letra [...] ne lobuam edhe pranë Këshillit të Sigurimit.

Përfaqësueset e shoqërisë civile Igo Rogova, Lule Vuniqi dhe Flora Macula u takuan me delegacionin e Këshillit të Sigurimit në Kosovë dhe lobuan për këtë. Megjithatë, edhe pas tërë këtij lobimi, bisedimet në Vjenë morën fund pa praninë e përfaqësueseve të gjinisë femërore, gjë që ne konsideruam se paraqet mungesë demokracie dhe vizioni. Kjo gjithashtu përbënte një mosrespektim të grave të Kosovës, të cilat ishin të gatshme që t'i sakrifikojnë jetët e tyre dhe të marrin pozitat më të larta shtetërore gjatë okupimit. Përveç kësaj, gratë kanë kapacitet për të siguruar funksionimin e paqes. Gratë e Kosovës kanë edhe merita të mëdha në këtë drejtim. Sidoqoftë, tërë kjo nuk u mor parasysh.

Bisedimet në Vjenë u mbajtën pa asnjë grua në tavolinën e bisedimeve, dhe unë konsideroj se kjo ishte një dështim, por jo dështim tonë si gra sepse ne ishim proaktive. Ne konsiderojmë se ky paraqet dështim të meshkujve. Mua nuk më pëlqen të kem qëndrime kundër meshkujve. Mendoj se partneriteti mes gjinive mund të jetë i dobishëm, por ky ishte një rast kur mentaliteti mashkullor dominoi dhe gratë u lanë anash. Kjo nuk u bë vetëm nga burrat kosovarë por edhe nga ndërkombëtarët.

Të lutem shumë, o 'mbreti' Petersen?

"Rezoluta 1325 parimisht i dedikohet trupave ndërkombëtare kur shkojnë në mision: si do të duhej të trajtohën gratë, si do të duhej t'i përkrahin gratë në institucionet ndërkombëtare. Kjo është arsyeja përse u krijua Rezoluta 1325. Por, kur të fillojë një luftë, OKB ulet përkrah grupeve në konflikt dhe atyre kurrë nuk u bien në mend gratë. Kjo është arsyeja përse Rezoluta 'kërkon' që gratë të ulen në tavolinë të bisedimeve, por nuk e 'obligon' askënd."

- Igballe Rogova, Drejtoreshë Ekzekutive,
Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës

Të inkurajuara nga kujdesi që kishte demonstruar PSSP Søren Jesson-Petersen për çështjet gjinore, gratë iu drejtuan atij dhe kërkuan që ato të përfshihen në bisedimet për statusin final politik të Kosovës. "Ne kishim shpresuar se OKB do të ndryshonte dhe se do të fillonte ta zbatojë Rezolutën," i kishte thënë Igballe Rogova:

> Por, kur filloi procesi negociues dhe ne e kuptuam se në ekipin negociator nuk kishte fare gra, [...] shkuam tek PSSP dhe i thamë, "Ju duhet të kërkoni nga ekipi negociator që të ketë qoftë edhe një grua në këtë ekip."
>
> E ai na tha se nuk mund të bënte asgjë për këtë.
>
> Por, kjo është qesharake. Do t'ju them përse – sepse ai mund ta bënte këtë! Sepse çfarëdo që ai i plasonte qeverisë sime realizohej.[55]

Jo sikur PSSP-të tjerë, "Unë mendoj se ai [...] vërtetë mundohej dhe shtynte gjërat," thotë Luljeta Vuniqi:

Edhe pse ai po përpiqej dhe po na dëgjonte, unë mendoj se as ai nuk mund të bënte shumë. Më kuptoni, PSSP në Kosovë ishte një njeri me shumë autoritet. Ai mund të vendoste çfarë të donte. Brenda 25 orësh e shkarkoi Kryetarin e Kuvendit [z. Daci] dhe Kryeministrin [z. Kosumi]. Pra, nëse [PSSP] mund t'i shkarkojë brenda 25 orësh dy persona në pozita kaq të larta, si ndodh që ai dhe të tjerët pas tij të mos mund të bëjnë asgjë për ta ndryshuar ekipin negociator? Kjo punë është larg më pak e rëndësishme se sa shkarkimi i këtyre personave.

Por, Søren Jesson-Petersen ishte gjithashtu i frustruar me situatën. Ai dëshmoi ndjeshmëri të lartë sa i përket çështjeve të grave. Në një takim që kishim me të [para se të largohej nga Kosova], ai tha, "Unë kam dështuar. Nuk kam arritur t'i bind që ta krijojnë një ekip ku përfaqësohen edhe gratë." Zakonisht, kur meshkujt dështojnë ata nuk e pranojnë dështimin kaq lehtë, por ky e pranoi. Disi kjo shkonte me pozitën që kishte. Ai ishte Mbret i Kosovës. Ai mund të zëvendësonte kryeministrat dhe ministrat, por megjithatë pranoi me shumë lehtësi dështimin. Ai kishte takime të rregullta me grupe të grave dhe pajtohej me to, por marrë parasysh të gjitha problemet me të cilat duhej të merrej, këtë e kishte si pjatë anësore dhe jo kryesore.[56]

"Këta njerëz që punojnë me Ahtisaarin, fare nuk i kanë parasysh çështjet gjinore"

"Gjatë periudhës së Ahtisaarit nuk kishte gra të pranishme, edhe pse ato kishin kontribuar edhe para edhe pas luftës."

- Ariana Qosaj-Mustafa

Procesi i negocimit të 'statusit final' po i afrohej fundit. Shumë shpresonin se ai do të rezultonte me një marrëveshje të re me të cilën do të zëvendësohej Rezoluta 1244. Këtë herë gratë menduan se ky pergamenë që do të nënshkruhej do të përfshinte inputet e grave. Këtë radhë, negociatorët do të ishin përgjegjës për të siguruar përfshirjen e grave në negociata; ata do të duhej të siguronin këtë sepse ashtu thoshte Rezoluta 1325 e Këshillit të Sigurimit të OKB-së.[57] Ambasadori Finlandez dhe Emisari Special për negociatat e statusit të Kosovës Martti Ahtisaari udhëhoqi këtë proces.

"Z. Ahtisaari ishte i brengosur me përfshirjen e vazhdueshme të grave dhe lidereve përgjatë tërë procesit të definimi të statusit," tha Philippe Tissot, nga zyra për punë të jashtme e UNMIK-ut, e cila i organizonte takimet. "Ai gjatë çdo vizite theksonte se donte të takohej me përfaqësues të shoqërisë civile, përfshirë lideret e gjinisë femërore."

Aktivistet nuk pajtoheshin me këtë.

"Ajo që më irritonte," thoshte Veprore Shehu, "është se kur ne pyetëm 'përse nuk është bërë asgjë për të përfshirë gratë në ekipin negociator?' ai paraqiti [tradicionalizmin shqiptar] si një nga pengesat, duke thënë 'nuk duam ta shkelim traditën.' Mund të imagjinoni se si u pranua ky arsyetim!"[58]

"Ne gjithmonë mund të kërkojmë takim," thotë Igballe Rogova. Përkundër përgjegjësisë që negociatorët ndërkombëtarë kanë sipas Rezolutës 1325:

> Madje edhe me Martti Ahtisaarin ne gjithmonë është dashur që takimet t'i kërkojmë përmes Lobit Rajonal të Grave. Ai gjithmonë dëgjonte dhe ne mendonim se ai do të bëjë diçka në lidhje me implementimin e rezolutës, por as ai nuk e zbatoi Rezolutën 1325, e këtë ka mundur ta bëjë. Ai udhëhiqte negociatat dhe ka mundur të thotë, "Në pajtim me Rezolutën 1325, dua të shoh edhe gra në ekipet negociatore." Por ai nuk e bëri këtë. Mendoj se brenga kryesore e tij ishte që përreth tavolinës të ulen serbët dhe shqiptarët; brengë tjetër nuk kishte."[59]

"Ne vërtetë kërkuam dhe avokuam dhe dërguam letra për të kërkuar zbatimin e pjesës së Rezolutës 1325 e cila në mënyrë shprehimore kërkon përfshirjen e grave në proceset e negocimit të paqes," tha Luljeta Vuniqi.[60]

"Ne fillimisht tentuam me letra," tha Igballe Rogova. Por, kur ato nuk patën sukses, "Ne mbajtëm një protestë në rrugë. Së bashku me Gratë në të Zeza, të cilat ishin pjesë e Koalicionit të Grave për Paqe, ne mbajtëm protesta, në të njëjtën ditë dhe në të njëjtën kohë në Prishtinë dhe Beograd."

"Nuk duam lule! Duam autoritet!" shkruante në pankartat e mbajtura më 8 mars të vitit 2006 në Prishtinë. Gratë u grumbulluan për ta refuzuar traditën e dhënies së luleve dhe kërkuan që t'u sigurohet një ulëse në tavolinën e bisedimeve.

"Temperatura ishte minus 20 gradë [celsius]," kujton Igballe Rogova, "dhe ne kishim organizuar një protestë jashtë, me një shfaqje, me këngë dhe me një pano të madhe në të cilën shkruante 'Rezoluta 1325 na jep të drejtë që të jemi në ekipin negociator'.[...] Panoja qëndroi e ngjitur në muret e ndërtesës së Kuvendit për 6 apo 7 muaj; ata nuk po e hiqnin atë [...] por as nuk po merrnin gra në ekipin negociator."[61]

Kur u pa se nuk do të mund të siguronim ulëse për gratë në tavolinën negocuese, Lobi Rajonal i Grave dhe

Koalicioni i Grave për Paqe u mundua që të ndikojë në negociata përmes letrave avokuese në lidhje me ruajtjen dhe mbrojtjen e trashëgimisë kulturore dhe gjetjen e një zgjidhje të drejtë dhe afatgjatë për Kosovën.[62] Kjo e fundit i vuri në rrezik aktivistet nga Serbia; zyra e Grave në të Zeza u bastis ndërsa aktivistet u kërcënuan.

Në fund, gratë morën pjesë në grupet punuese. Atëbotë, Igballe Rogova tha, "Ne jemi të lumtura që kemi gra në grupet punuese, por nuk është e njëjta gjë."

Teksa afrohej fundi i negociatave të ndërmjetësuara nga Ahtisaari, në fund të vitit 2007, Lobi Rajonal i Grave i dha një shtytje përfundimtare çështjes, duke paraqitur qëndrimin e disa grave nga rajoni se Kosova do të duhej të jetë shtet i pavarur dhe se Rezoluta 1325 duhet të merret parasysh në lidhjen e të gjitha marrëveshjeve paqësore. Letra e tij në përkrahje të shpalljes së pavarësisë ishte nënshkruar nga politikane e aktiviste të shquara nga tërë Evropa Juglindore, përfshirë edhe nënshkrime nga shtetet të cilat nuk e kanë pranuar pavarësinë e shpallur nga Kosova.

Në po të njëjtën kohë, Këshilli i Sigurimit i OKB-së dërgoi në Kosovë një mision treditor faktmbledhës, para marrjes së vendimit përfundimtar mbi statusin. Ai arriti në Kosovë në vitin 2007 dhe udhëhiqej nga ambasadori belg Jonan Verbeke.[63] Në këtë mision gjendeshin 12 ambasadorë nga Këshilli i Sigurimit, të cilët kishin për detyrë të grumbullojnë të dhëna mbi gjendjen në Kosovë dhe Serbi. Agjenda e këtij misioni përfshinte takime me liderët politikë nga Kosova, Serbia dhe Shqipëria. "Ne deshëm t'i përfshijmë gratë në këto takime. Këtë edhe e arritëm, me ndihmën e disa miqve [...] i përfshimë shtatë gra në pritjen që u organizua por jo në agjendën formale," kujton Flora Macula, e cila luajti rol përkrahës falë pozitës që mbante në UNIFEM. Mes atyre që u takuan me delegacionin ishin anëtaret e Lobit Rajonal të Grave Igballe Rogova, Luljeta Vuniqi, Teuta Sahatqija, Nekibe Kelmendi, Natasha Kandiq dhe Sonja Biserko.

"Lobi dërgoi shkresa të cilat kërkonin njohjen e pavarësisë së Kosovës," kujtoi Teuta Sahatqija. [N]jerëzit si

Sonja Biserko dhe Natasha Kandiq, [Ambasadore e SHBA] Tina Kajdanov dhe të tjera […] na kanë ndihmuar në shpërndarjen e deklaratave për njohjen e pavarësisë së Kosovës. Kërkesat tona kanë qenë kërkesa të cilat janë prezantuar edhe në media në çdo shtet të regjionit, edhe në Nju Jork."[64]

Flora Macula rikujton përpjekjet e grave për të lobuar pranë delegacionit të Këshillit të Sigurimit:

> Ne u takuam para pritjes për ta përgatitur njëfarë strategjie, "Si mund të lobojnë gratë dhe t'ia dorëzojnë këtë deklaratë të gjithë anëtarëve të Këshillit të Sigurimit?" [...] E deklarata kishte të bëjë me përkrahjen e pavarësisë së Kosovës, natyrisht duke kërkuar respektimin e të drejtave të pakicave. Ajo ishte nënshkruar nga të gjithë anëtarët e Lobit Rajonal të Grave.
>
> Kësisoj, gratë u përgatitën. Ne kishim deklaratat me vete. Teuta dhe Nekibja ishin brenda Kuvendit. Ato u takuan [me anëtarët e delegacionit të Këshillit të Sigurimit] dhe u dhanë atyre deklaratat e Lobit Rajonal të Grave.
>
> Atë natë ne shkuam së bashku në pritje, dhe po prisnim [delegacionin e Këshillit të Sigurimit] të cilët po vinin me autobus. Kur ata arritën në oborrin e parlamentit dhe filluan që rreth tyre të grumbulloheshin njerëz të shumtë mendova 'Dështuam. Nuk do të mund t'u qasemi."
>
> Kështu, ne kërkuam ndihmë nga Kryeministri dhe dy ministra në mënyrë që t'i qasemi [ambasadorëve të Këshillit të Sigurimit]. Unë vëzhgoja se cilët ambasadorë ishin të lirë për të folur, ndërsa në këtë punë na ndihmoi shumë edhe Tina Kaidanoë. Ajo mori në dorë deklaratën dhe filloi me shpërndarjen e saj. Pasi që ia dha disa ambasadorëve të Këshillit të Sigurimit, ne filluam të flasim me ta. Unë po dëgjoja diskutimet e [Ambasadorit të Rusisë

pranë Këshillit të Sigurimit Vitaly] Churkinit, Kandiqit dhe Biserkos.

[Sonja Biserko dhe Natasha Kandiq, aktiviste për të drejtat e njeriut, thanë se Këshilli i Sigurimit] "do të duhej të marrë parasysh të drejtat e njeriut."

Ai tha "Lëreni tani, edhe territori është i rëndësishëm; jo vetëm të drejtat e njeriut." [...]

Ato ia dhanë atij deklaratën, ndërsa ai tha, "Jo, nuk dua asnjë dokument. Nëse doni, dërgojeni në hotel." Ato ia dërguan dokumentin në Hotel Victory. Ai ishte tejet i vrazhdë dhe pasi i tha këto fjalë – u zhduk. Pas 15 minutash diskutimesh ai iku nga pritja. Përfaqësuesi i Afrikës së Jugut na tha me fjalë të tjera, "Nuk dua të flas, dua të ha."[65]

Një tjetër ambasador u ndje shumë i zhgënjyer nga pyetjet tona," shtoi Luljeta Vuniqi. "[Ai] tha, 'nuk kam ardhur këtu për të diskutuar për të drejtat e grave.' Atij nuk i pëlqeu fakti se ne nuk po mbanim qëndrimin e viktimave në këto negociata, siç kishte pritur ai."

"Ndërsa Qeveria në fund tha se vetëm gratë po lobonin [për Kosovën gjatë asaj pritjeje], askush tjetër," shtoi në fund Flora Macula:

Në atë moment, Kryeministri dhe të tjerët e kuptuan fuqinë e lobimit nga gratë. Rezultat i kësaj ishte se në Rezolutën e re për Kosovën ata e përmendën edhe Rezolutën 1325. [...] Ishte një paragraf që i referohej zbatimit të Rezolutës 1325 dhe përfshirjes së grave në negociata paqësore. Ishte kjo rrjedhojë e drejtpërdrejt e atij takimi [...] kështu që diçka u arrit. Rezoluta e re [që do ta njihte pavarësinë e Kosovës] madje as që u vu në votim të Këshillit të Sigurimit, pasi që Rusia tha se do ta përdorte fuqinë e vetos kundër saj.

Pasi që Këshilli i Sigurimit nuk pati mundësi ta miratojë një rezolutë të re për pavarësinë e Kosovës, nuk pati

kurrfarë marrëveshje të re paqësore që do ta zëvendësonte Rezolutën 1244. Rrjedhimisht, deri tani nuk kemi pasur asnjë marrëveshje paqësore për Kosovën që do të përfshinte shprehimisht "dispozita për përmirësimin e statusit të sigurisë për gratë dhe vajzat në Kosovë".[66] As Propozimi Gjithëpërfshirës i Ahtisaarit për Zgjidhjen e Statusit të Kosovës nuk përmend në asnjë rast Rezolutën 1325 apo fjalën vajzat. "Gratë" përmenden një herë në referencën që i bëhet CEDAW.[67]

"Rezoluta kërkon fuqimisht përfshirjen e grave në vendimmarrje, në veçanti në negociata paqësore," tha Igballe Rogova. "Këta liderët [e nivelit] vendor dhe ndërkombëtar, nuk duan ta paraqesin këtë. Ose, ata nuk duan që t'u japin grave hapësirë për të mbajtur pozita të tilla sepse thonë, 'kjo është detyrë e jona. Bisedimet për paqe janë detyrë e burrave." Rrjedhimisht, as ekipi ndërmjetësues e as delegacionet nuk kanë këshilltarë gjinorë. Grave nuk u është ofruar apo dhënë as edhe status zyrtar për vëzhgimin e bisedimeve.[68] Arjeta Rexhaj bëri një përmbledhje:

> Që nga fundi i luftës, e veçanërisht gjatë periudhës kyçe të formimit të shtetit, kur filloi procesi i përcaktimit të së ardhmes së Kosovës, nevojat primare të grave në Kosovë ishin të përqendruara në pjesëmarrjen e grave në dialog dhe negociata. [...] Gratë nuk ishin pjesë e diskutimeve për statusin final të Kosovës në Vjenë në vitin 2006. Më pastaj, në vitin 2007, Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës dhe Lobi i Grave të Kosovës avokuan për përfaqësimin e grave në bisedimet për statusin final të Kosovës, siç parashihej me Rezolutën 1325. Propozimi i tyre që një politikane e njohur të përfshihet në ekipin negociator të Kosovës u injorua. Si rezultat i kësaj, dokumenti përfundimtar për zgjidhjen e statusit të Kosovës u negociua mes përfaqësuesve të partive kryesore politike, duke lënë anash nga ky proces gratë. Ky dokument kyç politik rregullon fushat kryesore të

shtetformimit dhe strukturat e institucioneve të Kosovës dhe misioneve ndërkombëtare në Kosovë.[69]

"Përse nuk po e merrni Editën?"

"Pra, kjo është fitorja jonë. Ne punuam shumë për bisedimet e Vjenës. Ne fituam dialogun e Brukselit."
- Edita Tahiri, Zëvendëskryeministre për Politikë të Jashtme dhe Siguri Kombëtare dhe Udhëheqëse e Dialogut Teknik me Serbinë

"Shihni sot Editën," tha Igballe Rogova, "ne kemi lobuar aq shumë për të. Gjatë negociatave [të vitit 2006] ne dilnim në rrugë dhe brohorisnim 'Ne e kemi Editën! Përse nuk po e merrni atë?"[70] Edita Tahiri kishte përvojë në negociata që nga koha e Konferenca e Marrëveshjes së Rambujesë në vitin 1999, si dhe nga puna e saj në politikë të jashtme për Lidhjen Demokratike të Kosovës (LDK) gjatë viteve të 90-ta. Por, ajo mori postin e parë zyrtar diplomatik në Kosovën e pasluftës tek në vitin 2011, si Udhëheqëse e Dialogut Teknik me Serbinë. Pas pothuajse një dekade përpjekjesh të grave për të fituar një ulëse në tryezën e bisedimeve, kjo punë u shpagua. Emërimi i Edita Tahirit si udhëheqëse e Dialogut Teknik në vitin 2011 paraqiste një hap të fuqishëm drejt implementimit të Rezolutës 1325.

"Sot, në rrethanat aktuale më duhet të them se gratë kanë bërë shumë progres, jo vetëm në Kosovë por anembanë botës," reflekton Edita Tahiri në vitin 2011:

> Mendoj se kjo është një fitore e punës sonë, ngase ishim të afta që t'ia dëshmojmë shoqërisë se gratë në Kosovë kanë kapacitet për të udhëhequr po aq sa edhe burrat. Nuk do të duhej të ketë kurrfarë diskriminimi në strukturat udhëheqëse [të shtetit]. Kjo

> është fitorja jonë. Ne punuam shumë për bisedimet e Vjenës. Ne fituam dialogun e Brukselit.

Deri tani, dialogu është zhvilluar në lidhje me 'çështje praktike' të cilat mund të 'përmirësojnë jetët e njerëzve', tha Edita Tahiri:

> Ne kemi filluar bisedat për lëvizjen e lirë, tregtinë e lirë, energjinë, telekomunikacionin. Më tej, po flasim për kthimin e dokumenteve të cilat Serbia i ka marrë nga Kosova gjatë luftës, siç janë regjistrat civilë dhe kadastri; dëmtimi gjatë luftës i monumenteve të trashëgimisë kulturore të Kosovës; çështja e personave të pagjetur, etj. Ne do të flasim edhe për transportin dhe çështjet tjera teknike.

Ende ka mbetur të vërtetohet nëse Edita Tahiri do të jetë në gjendje që ta shfrytëzojë pozitën e saj për të avokuar për çështje që janë me rëndësi për gratë gjatë këtij Dialogu Teknik me Serbinë. "Deri në çfarë mase jeni në gjendje që të trajtoni çështje që kanë ndikim specifikisht tek gratë dhe vajzat brenda këtyre negociatave?" pyetëm ne.

> Shiko, kjo nuk ka qenë temë më vete, por jam e sigurt se në momentin e duhur do të shfaqet tema e dëmeve të luftës dhe ne do ta fillojmë këtë diskutim. [...] Unë jam e përqendruar në dialogun, interesat, çështjet e ndryshme, por ndonjëherë unë mund të mos e kem parasysh se cilët janë interesat e grave. [...] Do t'i kem parasysh gjatë bisedimeve për personat e pagjetur dhe dëmet e luftës; atëherë duhet të punojmë në çështje të grave.[71]

"NGA MARGJINAT NË PLAN TË PARË"

"Ky margjinalizim na pengoi neve grave, në veçanti neve që ishim në politikë dhe lidereve të shoqërisë civile. Kësisoj, ne natyrisht filluam të thurim strategji për të sjellë gratë nga margjinat në plan të parë."

- Edita Tahiri, Zëvendëskryeministre për Politikë të Jashtme dhe Siguri Kombëtare

"Mund t'jua tregoj një ngjarje lidhur me atë se si i fituam kuotat," tha Edita Tahiri duke iu referuar 30 për qind të ulëseve në parlament dhe në kuvende komunale të cilat janë të rezervuara për gratë:

> Pas luftës, ekzistonte një tendencë e margjinalizimit të grave nga politike, përkundër faktit se gratë e Kosovës ishin tejet të përfshira në proceset e çlirimit, pavarësisë dhe demokracisë. Ky margjinalizim na pengoi neve grave, në veçanti neve që ishim në politikë dhe lidereve të shoqërisë civile. Kësisoj, ne filluam të krijojmë strategji për të sjellë gratë nga margjinat në plan të parë. Dhe filluam avokimin për kuotën e përfaqësimit të grave. Gratë politikane dhe ato nga shoqëria civile kishin të njëjtin synim: fuqizimin e grave, duke filluar me parlamentin.
>
> Atëbotë, rezultati u arrit në mënyrë shumë të çuditshme. Ne po prisnim të bisedojmë me partitë politike të Kosovës, por edhe me UNMIK-un që udhëhiqte administratën ndërkombëtare në Kosovë, të cilët nuk kishin paraparë ndonjë model për përfshirjen e grave pasi që shumica prej tyre ishin vetë burra.

Deri në mbajtjen e zgjedhjeve të para vendore, ekzistonte lidershipi komunal. Megjithatë, ata ishin vetemëruar dhe nuk kishin kaluar nëpër ndonjë procedurë. Kështu që unë iniciova procedurën në Komunën e Prishtinës që ta zgjedhim një Kryetar deri në zgjedhje. Unë propozova që Këshilli i Partive Politike, që përfshinte degët e lidershipit qendror të partive politike, të takohen dhe të votojnë për një Kryetar. Nuk ishte mënyra më demokratike por ishte më e mirë se sa të kemi një Kryetar Komune të vetemëruar. Në këtë formulë, të cilën atëbotë arrita ta bind UNMIK-un që ta zbatojë në Prishtinë, unë isha kandidati i LDK-së. Kishte edhe kandidatë të tjerë nga partitë tjera politike, për shembull, nga Partia Demokratike e Kosovës (PDK). Unë fitova.

Por, shefi i UNMIK-ut Kouchneri nuk ishte i gatshëm që ta zbatojë këtë. Arsyeja e kësaj ishte konkurrenca mes LDK-së dhe forcave politike të rezistencës së armatosur [që më vonë u bë PDK]. E pasi që LDK kishte fituar, ai tha "Nuk mund ta zbatoj këtë vendim sepse nëse ish-UÇK apo PDK nevrikoset me këtë, ata mund të vendosin të mos marrin fare pjesë në zgjedhje." Në vend të kësaj, Kouchneri propozoi formulën e kompromisit me dy kryetarë komunash: një nga LDK dhe një nga PDK. Unë e refuzova këtë propozim si absurd dhe jodemokratik. Pra, për shkak të stabilitetit, Kouchneri nuk deshi të më emërojë si Kryetare e Komunës së Prishtinës, megjithëse e kisha marrë përkrahjen e shumicës së partive politike. [...]

Për këtë arsye, gratë e kritikuan Kouchnerin përtej mase. Ai madje nuk mundi as të paraqitet në publik për disa ditë. Kurdo që ai mbante fjalime apo debate publike, ai kritikohej nga gratë. Një ditë erdhi dhe më tha, "Nuk mund ta duroj më këtë presion që po më bëhet nga gratë e Kosovës."

Unë i thashë, "Mendoj se gratë dinë të bëjnë gjëra të arsyeshme."

Pas kësaj ai më tha, "Çka mund të bëjë unë për gratë, në mënyrë që të lidh paqe me gratë e Kosovës dhe të mos kritikohem tërë kohën?"

Unë i thashë, "Ke rastin që të përkrahësh përcaktimin e kuotës së përfaqësimit të grave prej 30 për qind. Nëse UNMIK-u e përkrah atë, edhe partitë politike do ta bëjnë të njëjtën gjë. Dhe me këtë fituam kuotën e përfaqësimit të grave fillimisht në kuvendet komunale e më pas edhe në Parlament."

Më pas, ne u pajtuam që ta organizojmë një konferencë ndërkombëtare në Kosovë, ku Kouchner dhe unë ishim folësit kryesorë. Kjo konferencë kishte për temë gratë në politikë. Konferenca u mbajt dhe gratë nga organizatat e ndryshme politike dhe të shoqërisë civile morën pjesë në të. Konkluzion kryesor i kësaj konference ishte përkrahja për kuotën e përfaqësimit të grave në nivel prej 30 për qind.

Pas këtyre konkluzioneve, Kouchner ishte shumë aktiv dhe bëri që kjo kuotë të mishërohet në ligj. Atëbotë, UNMIK-u ishte autoriteti që nxirrte ligjet.

Për mua, kjo është një storie tejet interesante. [...] Sepse Kouchneri na dëmtoi në Komunën e Prishtinës duke kundërshtuar emërimin tim, por më pas deshi ta kompensonte këtë apo tu tregonte grave të Kosovës se ai nuk ishte kundër pjesëmarrjes së grave përmes kuotës.

Më duhet të shtojë se ka pasur shumë keqinterpretime lidhur me atë se kush e ka lansuar kuotën. Ka ekzistuar edhe qëndrimi se kuota është sjellë si ide nga ndërkombëtarët. Më duhet të them se kuota ishte ide e jona sepse ne po kërkonim mënyra se si të ikim nga margjinat e të kthehemi në plan të parë.[72]

Kuota kërkon që së paku 30 për qind të kandidatëve në listat e partisë politike të jenë gra. Në përpjekje për të siguruar barazi gjinore, ajo gjithashtu kërkon që së paku 30 për qind të kandidatëve të jenë burra. Kuota u ka mundësuar

grave që të sigurojnë 30 për qind të ulëseve në kuvende komunale dhe në parlament.[73] Ndikimi pozitiv i kësaj mase në 'përfaqësimin e shtuar dhe pjesëmarrjen adekuate të grave në qeverisje lokale dhe kombëtare' ishte evident.[74] Gratë siguruan vetëm 8 për qind të ulëseve në zgjedhjet e para komunale në vitin 2000, por kuota atyre u garantonte 30 për qind të tyre në zgjedhjet vijuese.[75] Më vonë, Ligji për Barazi Gjinore (i vitit 2004) do të kërkonte që meshkujt dhe femrat të mbajnë jo më pak se 40 për qind të pozitave në të gjitha nivelet vendimmarrëse.

Shtimi i pjesëmarrjes së grave në të gjitha nivelet politike është çështje kyçe, por ajo nuk ka arritur nivelin e duhur. Lobi i Grave të Kosovës, një grup ad-hoc në të cilin grumbullohen gratë nga shoqëritë civile dhe politika për të diskutuar mbi brengat e përbashkëta, iu bashkua një koalicioni më të gjerë Reforma 2004, për të kërkuar ndryshimin e sistemit zgjedhor në vitin 2003.[76] Ata kishin për qëllim adresimin e një sërë kritikash që po shfaqeshin në lidhje me kuotat 'se si ato mund të sjellin numra por jo edhe cilësi'. Ne u tregonim se ky sistem do t'u mundësonte votuesve që të votojnë për kandidatët e tyre të preferuar, tha Edita Tahiri.[77] Ata besonin se një sistem me lista të hapura zgjedhore, në të cilin votuesit mund të përzgjedhin kandidatët dhe jo vetëm partinë politike, do t'i mundësonte qytetarëve që të zgjedhin kandidatet femra dhe të kërkojnë përgjegjësi nga to. Edhe pse këto përpjekje nuk arritën suksesin e duhur me kohë për zgjedhjet e vitit 2004, sistemi i listave të hapura zgjedhore filloi së zbatuari në vitin 2007. Ky sistem mundësoi vlerësimin nëse gratë po zgjidheshin individualisht, apo nëse ato po fitonin ulëset falë kuotës së përcaktuar. Në vitin 2007, 43 për qind të grave në kuvend ishin zgjedhur individualisht, ndërsa në vitin 2010 në atë mënyrë janë zgjedhur 37 për qind.[78]

Në vitin 2011, kuota u rrezikua nga presioni që po bënte Komisioni Evropian (KE). Përfaqësuesi i KE-së në Komisionin Qendror Zgjedhor të Kosovës tha se kuota ishte 'jodemokratike'. Aktivistet për të drejta të grave pyetën nëse një parlament i dominuar nga burrat do të ishte demokratik.

"Unë mendoj se liderët politik në Kosovë nuk do t'i jepnin grave hapësirë po të mos ishte kuota", theksoi Igballe Rogova:

> Në takimin e fundit kur ne diskutuam sistemin zgjedhor, disa kuvendarë na thanë, "Nuk na duhen kuotat." Ato nuk e kuptuan se sa të lehtë e kishin hyrjen në parlament përmes kuotës. Unë u thash "Po të mos ishte kuota, ju nuk do të mund ta shkelnit as pragun e Kuvendit."[79]

Kuota ka përkrahës edhe mes burrave. Ish-Drejtori i Përgjithshëm i Policisë, që tani është deputet, Behar Selimi tha me ngulm, "Kuota është e domosdoshme deri sa të mos ndryshojë mentaliteti dhe ta kuptojmë se duhet të kemi përfaqësim të grave."[80]

Megjithatë, kuota e grave si e tillë nuk u ka garantuar grave 'pjesëmarrje kuptimplotë'.[81] Të pakta janë gratë që kanë mbajtur pozitë të kryetares së komunës, pozitë kjo e fuqishme në nivelin komunal. Përkundër procesit të decentralizimit, vendimmarrja në Kosovë kryhet në mënyrë të centralizuar. Rrjeti i 'miqve të vjetër' merr direktivat drejtpërdrejt nga liderët e partive politike nga Prishtina. Partitë politike janë ende të dominuara nga meshkujt dhe të centralizuara.[82] Aktivistja për të drejtat e grave Sevdije Ahmeti besonte se liderët e partive politike luajnë rolin e mjeshtrit të kukullave brenda procesit të vendimmarrjes. "Gratë janë të martuara me partitë politike. Ato vallëzojnë ashtu si i tërheq mbajtësen lideri i partisë politike. Askush nuk e vlerësoi të domosdoshme implementimin e Rezolutës 1325 apo të CEDAW."[83] Ajo besonte se gratë po shfrytëzoheshin vetëm si kukulla me penj, si instrumente përmes të cilave paraqiten qëndrimet e burrave.

Madje edhe nëse jo të gjitha gratë parlamentare ishin të tilla, ato kishin vështirësi në sigurimin se zëri i tyre do dëgjohej. Donika Kada, deputete nga radhët e AAK-së, rikujton:

> [Gjatë një takimi me kolegët mi,] teshtiva, e pasi që askush nuk më tha 'shëndet', unë në mahi i thash vetes.
>
> Kolegu im mu përgjigj, "Ti je grua, ti duhet të teshtish tri herë për të thënë dikush shëndet". Kjo konfirmonte atë që ne po thoshim tërë kohës: ne duhet të punojmë dhe të kemi rezultate tri herë më shumë për tu konsideruar si të barabarta.[84]

Teuta Sahatqija, ish-udhëheqëse e partisë Ora dhe deputete për dy mandate, pajtohet me këtë:

> Nëse brenda strukturës [së partisë] nuk ka asnjë grua të fortë, atëherë pa masa afirmative ato nuk mund të garojnë në kushte të barabarta me meshkujt. Bazën nuk e kanë të njëjtë. Kjo është sikur po të kërkohej që burrat të nisen drejt majës nga kati i njëzetë ndërsa femrat të nisen nga kati përdhesë. [...]
>
> Parimisht, kur një grua flet, dy deri në tri herë më shumë vëmendje i kushtohet pamjes e veshjës së saj se sa fjalëve.. Meshkujt gjithnjë do të qeshin me sarkazëm. Shkurt, në fillim, gratë duhet të jenë shumë të forta në kuptim të të shprehurit në lidhje me një temë të caktuar, ndërsa burrat mund të flasin çfarë të donë.[85]

Fakti që shumica e vendimeve edhe më tej merreshin brenda partive politike dhe se partitë më shumë udhëhiqen nga meshkujt, e ka kufizuar pjesëmarrjen 'kuptimplotë' të grave në proceset vendimmarrëse.[86] Partitë politike në Kosovë janë mjaft hierarkike; burrat nuk kanë autoritet më të madh se gratë nëse nuk kanë pozitë më të lartë.

Kuota nuk e ka siguruar domosdoshmërisht 'përfaqësimin' e interesave të ndryshëm të grave në proceset vendimmarrëse. Për shembull, interesat e grave rome janë lënë anash, sipas aktivistes për të drejtat e grave rome Shpresa Agushi:

> Pjesëmarrja e pabarabartë dhe pamjaftueshme e grave rome në pozita vendimmarrëse në nivel lokal dhe qendror ka pasur ndikim në mostrajtimin e çështjeve me të cilat përballeshin gratë rome në Kosovë, në kuptim të ligjeve dhe zhvillimeve politike, ekonomike dhe sociale. Kjo ndodh sepse qeveria e Kosovës dhe institucionet ndërkombëtare në Kosovë nuk i përfshijnë gratë e të gjitha grupeve etnike në Kosovë, e veçanërisht lënë anash gratë rome. [...] Nuk ka marrëdhënie bashkëpunimi mes OJQ-ve të grave rome dhe Kuvendit, Ministrive të Kosovës dhe UNMIK-ut në lidhje me paraqitjen e brengave dhe propozimeve të grave dhe vajzave rome.[87]

Aktivistja për të drejtat e grave serbe Snezhana Karaxhiq tha se gratë nga pakicat etnike përballen me pengesa të shumta në kuptim të pjesëmarrjes në procese vendimmarrëse.[88] "Unë kam shumë barrikada," tha ajo. "Pak a shumë ne të gjitha jemi të vetme."

Përveç kësaj, "Nuk është e domethënë që të gjitha gratë të jenë në gjendje t'i përfaqësojnë të drejtat e grave," na tha Theodora Krumova, ish-pikë kontaktuese për çështje gjinore në OSBE. "Kishte raste kur gratë nuk bënin dallim mes qëndrimit të partisë së tyre dhe qëndrimit të tyre si gra," pranoi Teuta Sahatqija.[89] "Kjo do të thotë se asokohe partia ishte prioritet ngase ishte koha e shtetndërtimit dhe [punës drejt] pavarësisë së Kosovës." Shtetësia konsiderohej si fokus primar ndërsa barazia gjinore si çështje e ndarë dhe sekondare, dhe nuk trajtohej në tërë procesin e shtetndërtimit të Kosovës. "Ne kemi fare pak shembuj të grave që kanë zhveshur petkun politik dhe kanë vepruar si gra," tha Naime Sherifi. "Ato shpesh më mirë përfaqësojnë partitë politike se sa qëndrimet e grave."[90] Një kritikë që vazhdon të shfaqet është masa deri në të cilën gratë paraqesin brengat e grave në debate politike.

Krijimi i një mase kritike të grave mund të jetë e rëndësishme për të arritur tek ndryshimet, tha Osnat Lubrani, Përfaqësuese Rezidente e UNDP-së:

> Kur gjendën gratë mes burrave në numër më të vogël, ato ndihen nën presion për ta ndarë të njëjtën perspektivë apo qasje me shumicën. Në vendet si Norvegjia, ku gratë përbëjnë një masë kritike mes vendimmarrësish, ato janë më të përkushtuara drejt paraqitjes së çështjeve gjinore dhe çështjeve të tjera me interes për gratë. Krijimi i një baraspeshe mes perspektivave të grave dhe burrave është e një rëndësie të veçantë.[91]

Krijimi i një mase kritike të grave është e rëndësishme për tu siguruar se zërat e grave do të dëgjohen në proceset vendimmarrëse.

Në këtë drejtim, kuvendaret janë angazhuar për ta rijetësuar grupin parlamentar të grave. Ky grup fillimisht është themeluar në vitin 2005, por ndonjëherë gratë parlamentare janë ndeshur mes veti për shkak të interesave të partive politike të tyre. Konkurrenca mes grave gjithashtu ka penguar avokimin e përbashkët. "Pjesa më e shëmtuar është fakti se gratë ende dëmtojnë njëra-tjetrën," tha Shpresa Agushi.[92] "Ne jemi duke e censuruar veten." Arjeta Rexhaj pajtohet me të, "Gratë shpesh sulmohen nga gratë tjera."[93]

Gratë i kanë lënë anash dallimet e tyre, janë bashkuar në fillim të vitit 2011 dhe i kanë dhënë grupit parlamentar të grave një emër të ri: Grupi i Grave Deputete të Kosovës. Ka shpresë se tani, në vitin 2011, gratë do t'i tejkalojnë kufizimet partiake për të adresuar çështje që paraqesin brengë të përbashkët për të gjitha gratë. "Uniteti jonë është arma jonë," komentoi Donika Kadaj, deputete. "Ne jemi grupi më i madh në Kuvend. Ne ftuam gratë që të jenë pjesë e këtij grupi, dhe ato na janë bashkëngjitur pa dallim partiak apo etnik. [...] Tema jonë kryesore dhe fokusi i agjendës sonë qëndron në

krijimin e një pakoje legjislative për çështjet gjinore dhe të hapësirës adekuate për trajtimin e tyre."[94]

Grupi i Grave Deputete ka krijuar një plan që përbëhet nga tema të ndryshme dhe nga një strategji, sipas së cilës, njëra nga deputetet duhet të ngritë çështje që ndikojnë tek gratë në secilën seancë parlamentare.[95] Deri tani gratë kanë ngritur çështje si përfshirja e grave në Radio Televizionin e Kosovës (RTK), qasja e vajzave në arsim, ligji i punës, mbrojtja nga kanceri, numri i pamjaftueshëm i ambasadoreve të emëruara, dhe shfrytëzimi i emrave mashkullor për emërimin e shkollave dhe rrugëve.

Gratë kanë pasur ndikim, sipas Donika Kadajt. Pasi që "shumë grupe parlamentare kryesohen nga meshkujt, të cilët edhe flasin zyrtarisht para mediave, është krijuar bindja se kjo është kryesisht punë e burrave," tha ajo. "Megjithatë, nëse lexoni transkriptet e punës së kryer në komitete do të kuptoni se një pjesë e madhe e punës cilësore kryhet nga gratë."

Më tej, në vitin 2011, Atifete Jahjaga u zgjodh Presidentja e parë e Kosovës, duke tejkaluar kësisoj të gjitha stereotipet dhe duke 'paraqitur një shembull për rajonin.' "Kishte shumë skepticizëm kur Atifetja u zgjedh Presidente," tha Naime Sherifi, "por unë besoj se ka gra që mund të udhëheqin shtetin. [...] shembujt e Presidentes dhe Zëvendëskryeministres [Edita Tahiri] janë shenja se ka përparim."[96]

Mbajtja e postit të Presidentit nga Atifete Jahjaga është shembull i progresit sa i përket pjesëmarrjes së grave në politikë.[97] "Tani kemi një presidente, dhe jemi të parët në rajon. Kemi dy zëvendëskryeministre. Kemi tri gra në [...] kabinetin e ministrave," numëronte Ariana Qosaj-Mustafa të arriturat e grave sa i përket mbajtjes së pozitave vendimmarrëse në vitin 2011 (shih tabelën 3).[98]

Megjithëse Presidentja shërbente si një imazh pozitiv i një gruaje në pozitë udhëheqëse, aftësia e saj për tu siguruar se nevojat dhe interesat e grave të Kosovës do të merren parasysh ishte kufizuar nga sistemi politik i vendit, tha Ariana Qosaj-Mustafa, Këshilltare Politike e Presidentes për Çështje Juridike. "Presidenca varet nga mandati që i jepet, do të thotë

nga sistemi parlamentar," komentoi ajo. "Kjo do të thotë se veprimet tona janë të kufizuara në kuptim të funksionimit të institucioneve dhe shpalljes së ligjeve. Të gjitha ligjet që ne nuk i miratojmë mund të vazhdojnë të zbatohen edhe pa pëlqimin tonë.

Ndërsa dega ekzekutive vuan nga nënpërfaqësimi i grave. Deri sa të mos kemi një ndryshim të filozofisë, të mënyrës së menduarit të liderëve politik, nuk do të mund të ndryshojmë shumë," tha ajo në përfundim.

Në përgjithësi, në vitin 2011 gratë kanë qenë shumë më shumë pjesë e proceseve vendimmarrëse se sa në vitin 2000. Vënia e kuotës, zgjedhja e Presidentes, mbajtja e disa pozitave të larta, dhe ndryshimi i ngadaltë i perceptimit mbi gratë politikane janë shenja të një ndryshimi pozitiv. Ripërtëritja i Grupit të Grave Deputete paraqet një hap tjetër pozitiv. Ato kanë kontribuar në zbatimin e Rezolutës përmes lobimit dhe përkushtimit të palëkundur për të jetësuar këtë dokument të shkruar.

Tabela 3. Gratë në pozita vendimmarrëse në Kosovë

Posti	# Gra	# Burra	% Gra
Presidentë	1	5	16.7%
Kryeministra	0	6	0.0%
Zëvendëskryeministra (2011)	2	4	33.0%
Ministra (2011)	2	17	10.5%
Zyra e Kryeministrit (2007)	46	102	31.1%
Zëvendësministra (2011)	0	33	0.0%
Misione jashtë vendit	13	59	18.1%
Të gjitha institucionet (2007)	6,013	10,711	36.5%

GRATË NË INSTITUCIONET E KOSOVËS

Kushtetuta e Kosovës radhit barazinë gjinore si një nga vlerat fundamentale, ndërsa pjesëmarrja paraqet një nga manifestimet më evidente të saj. Ligji për Barazi Gjinore, i miratuar në vitin 2004 bën thirrje për 'mundësi të barabarta për pjesëmarrjen e femrave dhe meshkujve në fushën politike, ekonomike, sociale, kulturore dhe në fushat tjera të jetës shoqërore.'[99] Kuvendi i Kosovës, shërbimi civil, Këshilli Gjyqësor dhe Gjykata Kushtetuese, mes tjerash, duhet të sigurojnë respektimin e parimeve të barazisë gjinore. Temat e trajtuara në Ligjin për Barazinë gjinore janë të gjera, gjë që ka bërë që shumë individë atë ta shohin më shumë si një listë dëshirash se sa një ligj të zbatueshëm.

Ligji konsideron se kushti i barazisë gjinore plotësohet në rast se pjesëmarrja e grave në të gjitha institucionet arrin masën prej 40 për qind.[100] Dyzet kundër gjashtëdhjetë nuk është se mund të konsiderohet si barazi. Megjithatë, ky cak është mjaft mbresëlënës, nëse kemi parasysh faktin se vendet e Bashkimit Evropian që kanë kuota ato i kanë vënë në nivel mes 30 dhe 50 për qind.[101] Ky ligj përcakton se barazia gjinore duhet të merret parasysh gjatë emërtimit të institucioneve, ndërmarrjeve publike dhe rrugëve.[102] Ai kërkon nga të gjitha institucionet publike dhe private që të ofrojnë mundësi të barabarta punësimi për gratë dhe burrat. Pas avokimit të gjerë në emër të aktivistëve për të drejtat e grave, Ligji gjithashtu krijoi Agjencinë për Barazi Gjinore brenda Zyrës së Kryeministrit, që në aspektin teorik do të thotë – në nivelin më të lartë të mundshëm.

Agjencia për Barazi Gjinore (ABGJ) është krijuar në vitin 2005 me qëllim të zbatimit dhe monitorimit të zbatimit të

Ligjit për Barazinë Gjinore, promovimit të politikave për arritjen e barazisë gjinore, propozimit të hulumtimeve në çështje që kanë të bëjnë me barazinë gjinore dhe angazhimit për ta përmirësuar nivelin e vetëdijes për barazinë gjinore, etj.[103] Mehdi Geci përshkuan detyrat e tij në ABGJ:

> Unë duhet të marr pjesë në të gjitha ligjet që kanë të bëjnë me të drejtat e njeriut dhe barazinë gjinore. Ne marrim pjesë në grupe punuese; ne përgatisim komente, sugjerime dhe rekomandime. Ne jemi të obliguar edhe të marrim pjesë në të gjitha komisionet parlamentare dhe të jemi aktiv duke dhënë sugjerime dhe rekomandime për ligjin në fjalë.[104]

Megjithatë, ai u përball me sfida. Zyra e tij nuk ka burime të mjaftueshme. "Pengesa e parë ishte numri i vogël i njerëzve të punësuar për Agjencinë" tha ai. Ne tani përballemi me mungesë kapacitetesh." Këto mangësi ishin të ditura për Arjeta Rexhajn: "Ne kemi pritur shumë nga ky institucion [...] por aty nuk kishte njerëz të kualifikuar." Ajo shtoi, "Zyrtarët për barazi gjinore në Prishtinë nuk bashkëpunojnë me ne sa duhet. Ne kemi njëfarë bashkëpunimi, por ata nuk marrin iniciativë për zbatimin e Rezolutës apo ligjeve."[105] Në vitin 2007 Luljeta Vuniqi pajtohej:

> Është e pabesueshme: ata nuk e kuptojnë rolin e tyre dhe rolin e shoqërisë civile. Ata organizojnë, për shembull, tryeza të rrumbullakëta dhe aktivitete të cilat do të duhej organizuar nga organizatat e grave. Ata do duhej të krijojnë politika, tu ndihmojnë organizatave të grave në punën e tyre, dhe të monitorojnë zbatimin e Ligjit për Barazi Gjinore, Ligjit Kundër Diskriminimit, etj. [...] E kuptoj se ata nuk kanë shumë autoritet, se kanë pak përkrahje, buxhet, staf dhe mungesë kapacitetesh.[106]

Respondentët shprehën brengat e tyre lidhur me faktin se kjo agjenci do duhej të jetë e pavarur, por mbetet e eksponuar ndaj ndërhyrjeve politike. Për emërimin e Kryeshefit Ekzekutiv me kontratë të përhershme u deshën gjashtë vite. Kandidati që u zgjedh më në fund në vitin 2011, ishte i afërm i një politikani, ishte i ri dhe i papërvojë për të bërë presion për zbatimin e Ligjit ambicioz Kundër Diskriminimit, mendonin aktivistet. Zyrtarët komunal për barazi gjinore dhe pikat e kontaktit për çështje gjinore të emëruara nëpër ministri gjithashtu duket të kenë mungesë njohurish, financim të pamjaftueshëm dhe janë nën ndikim politik, gjë që bën që të mos jenë në gjendje që të avancojnë barazinë gjinore.[107]

"Ishte gabim i madh që u mendua se barazia gjinore do të arrihej me krijimin e Agjencisë për Barazi Gjinore," tha Besim M. Kajtazi, Udhëheqës i Departamentit për të Drejtat e Njeriut. Sirpa Rautio u pajtua me këtë, "Shpresoj se e tërë makineria gjinore do të forcohet sepse për momentin nuk po funksionon si duhet. Ajo është e fragmentuar dhe duket e margjinalizuar."

Përkundër një liste të gjatë kritikash, ABGJ kishte disa të arritura të rëndësishme, përfshirë bashkëpunimin me Rrjetin e Grupeve të Grave të Kosovës në realizimin e një hulumtimi për dhunën në familje, sigurimin e përfshirjes së ekspertëve të RRGGK-së në grupet punuese që hartonin Ligjin Kundër Dhunës në Familje, dhe bashkëpunimin me Entin Statistikor të Kosovës për publikimin e të dhënave të ndara sipas gjinive.

Siguria: "Kjo është botë e burrave"

"[Siguria është] sistem i dominuar nga burrat. Kërkimi i përfshirjes së grave, Editës, në Këshillin Kombëtar të Sigurimit për mua paraqet një proces të

vazhdueshëm. Unë për këtë punë kam punuar tri vite. Madje as nga komuniteti ndërkombëtar nuk më është dhënë ndonjë përgjigje e qartë. Kur fillova të flas në lidhje me legjislacionin që do të rregullonte sigurinë kombëtare, askush nuk donte të fliste me mua sepse kjo është 'punë burrash', siç thotë ajo kënga It's a man's ëorld".

- Arjeta Rexhaj, Këshilltare politike e Zëvendëskryeministres Edita Tahiri

Policët po pështpëritnin mes vete në gardërobë. Atifetja posa ishte promovuar në rangun e Gjeneral-Majorit. Ajo ishte gruaja e parë në Kosovë që mbante një pozitë të atij rangu në Policinë e Kosovës. Kolegët e saj shprehnin pakënaqësi dhe nuk merrnin parasysh një dekadë të tërë shërbimi në polici, faktin se i kishte kaluar të gjitha testet se ishte ngjitur në shkallën e oficerëve nga majori në kolonel dhe më pas në Gjeneral Major.

"Nuk kisha ide për këtë çështjen e implementimit të perspektivave gjinore," komentoi disa vite më vonë ish-Drejtori i Përgjithshëm i Policisë së Kosovës Behar Selimi. "Këto dy gra, [Flora Macula dhe Igballe Rogova], më shpjeguan këtë gjë dhe më pastaj filluam të punojmë së bashku për paritet më të theksuar gjinor dhe për kanalizim të çështjeve gjinore brenda policisë." Duke shfrytëzuar këtë njohuri të fituar, Selimi më pas kërkoi nga kolegët e tij në polici që ta promovojnë një grua e cila posedon të njëjtin nivel të dijenisë. "Ajo i kaloi të gjitha provimet," Selimi u tha kolegëve të tij, "Ajo është punëtore e madhe. Përse të mos e ketë të njëjtën gradë me mua?"

Dikur zyrtarët policorë u tërhoqën sepse nuk kishte kurrfarë arsyetimi logjik për të pretenduar për çfarëdo tjetër. Por pështpërimat në gardërobë vazhdonin, teksa policët mundoheshin ta kuptojnë përse një grua të promovohej në një gradë të tillë.

E Gjeneral Major Atifete Jahjaga jo vetëm që do të sajonte strategjinë e parë pesëvjeçare të Policisë së Kosovës,

përkrah me kolegen e saj Togeren Tahire Haxholli, por më vonë do t'i shërbente vendit të saj si Presidentja e parë e Kosovës, por edhe si presidentja e parë në tërë rajonin.

Pjesëmarrja e barabartë e grave në organet përkatëse të drejtësisë, sigurisë dhe në sektorin e shërbimit të jashtëm është kyçe për përforcimin e sigurisë fizike dhe sigurisë së grave dhe vajzave.[108] Përfshirja e grave në këta sektorë, siç thotë Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, mund të shërbejë si 'mënyrë për të siguruar se sektorët e sigurisë, drejtësisë dhe shërbimit të jashtëm marrin parasysh brengat e grave." Pjesëmarrja e barabartë nuk ngërthen në vete vetëm mundësitë e barabarta për gra të kualifikuara për pozita të caktuara, por edhe nxjerrjen e rezultateve më të mira të mundshme nga angazhimi i tyre. Numri më i madh i grave mundëson kanalizim më të mirë të brengave gjinore. Në disa raste, gratë mund të sigurojnë një mjedis të sigurt për gratë tjera të cilat duhet të flasin për vepra të caktuara penale. Hysni Shala, Toger i Policisë së Kosovës dhe Koordinator për të Drejtat e Njeriut na tha:

> Qytetarët e Kosovës kanë kërkesa të ndryshme, varësisht nga gjinia e tyre. Kur viktima është e gjinisë femërore, ne presim që edhe personi që e trajton atë të jetë femër. Ne kemi pasur raste kur policet kanë marrë informata të cilat kurrë nuk do t'i jepeshin një polici të gjinisë mashkullore. Edhe fëmijët më me lehtësi komunikojnë me gra se sa me burra.[109]

Prania e grave në sektorin e sigurisë i jep atij një element të ndjeshmërisë, pasi që gratë janë në gjendje që të 'bashkëndjejnë me viktimën," tha ai. Punësimi i grave në sektorin e sigurisë dështmohet i paçmueshëm në reagimin ndaj disa nevojave specifike të grave dhe vajzave dhe në sigurimin e trajtimit të drejtë. Gratë janë në gjendje të zgjerojnë të kuptuarit e ngushtë të çështjeve gjinore dhe të sqarojnë shumë brenga të sigurisë për gratë, duke

mundësuar kësisoj pjesëmarrje më të barabartë në shoqëri nga gratë dhe vajzat.

Megjithatë, institucionet nuk kanë arritur të sigurojnë pjesëmarrje të barabartë të grave në sektorë që tradicionalisht konsiderohen si 'botë e burrave.' "Profesioni i policit perceptohet si profesion mashkullor që kërkon më shumë forcë se sa shërbim," tha Hysni Shala, Këshilltar Gjinor në Policinë e Kosovës. "Ky mentalitet nuk është i pranishëm vetëm në Kosovë, po kudo [në botë]."[110] Në fakt, disa respondentë e fajësonin UNMIK-un se kishte sjellë nga shtetet e ndryshme shembuj të varfër të përfshirjes së grave në forcat e sigurisë. Ish-Drejtori i Përgjithshëm, Behar Selimi kujtonte se si policët po argumentonin kundërshtimin e tyre ndaj politikave të propozuara për arritje të barazisë gjinore, duke thënë "as UNMIK-u nuk ka kaq shumë femra".[111] Behar Selimi shtroi me ne përvojën e vet:

> Të gjitha pengesat për zbatimin e Rezolutës 1325 kishin origjinën në kulturën e rezistencës mashkullore, jo vetëm lokale por edhe ndërkombëtare. [Kjo është] një kulturë mashkullore që reziston ndaj pjesëmarrjes së grave në poste në sektorin e sigurisë apo në shërbimet e sigurisë: ushtri, polic dhe agjenci tjera që zbatojnë rendin dhe ligjin. Kjo kulturë mua nuk më bënte shumë përshtypje. Unë kisha mendimin tim lidhur me ndërkombëtarët. Unë kurrë nuk kam menduar se ata përfaqësonin njerëzit më të kualifikuar nga tërë bota, megjithatë, kam pritur që të jenë më bashkëpunues, më të përkushtuar ndaj ndërtimit të filozofisë së barazisë gjinore, e në veçanti ndaj zabtimit të rezolutës 1325. Duke qenë se ishin të punësuar në Kosovë, ata ishin të obliguar që ta zbatojnë këtë Rezolutë, pasi që ajo i adresohet misioneve ndërkombëtare paqeruajtëse. Kjo paraqiste një pengesë pasi që ne prisnim se policia ndërkombëtare do të na jepte një shembull të mirë të zbatimit të Rezolutës 1325. Ne nuk arritëm të gjejmë asnjë

shembull të mirë. Ende sot në forcën policore të tyre nuk ka femra në pozita strategjike. Kjo është një pengesë sepse ne nuk kishim një shembull për ta përcjellë me forcën tonë policore të re. Ndërkohë, ne nuk e kishim as legjislacionin që do ta bënte këtë Rezolutë obligative.

E stafi ndërkombëtar nuk e dinte se çka përfaqëson Rezoluta 1325. [...] vetëm komisionari aktual e dinte këtë, sepse ai kishte punuar më parë në një panel shqyrtues për misionet paqësore anembanë botës. [...] Ne u munduam që tu sugjerojmë të gjithëve që nga PSSP i UNMIK-ut me radhë, që të fillojmë me trajnimin e stafit, shefave të policisë, shefave ushtarak në lidhje me Rezolutën 1325 dhe mekanizmat për sigurimin e rendit dhe ligjit. Por, ata u zunë në befasi të plotë, "Çka është kjo Rezoluta 1325?", "Çka ka ky Behari që po insiston për këtë çështje?". Madje edhe ndërkombëtarët u befasuan me faktin se po e kryeja këtë punë në emër të barazisë.

Përpjekjet e Behar Selimit dhe avokuesve të tjerë për barazi gjinore shpien drejt progresit brenda Policisë së Kosovës, përfshirë vënien e masave për mbrojtjen e të drejtave të grave dh vajzave.[112] Kjo përfshinte krijimin e postit të Këshilltarit për Çështje Gjinore brenda strukturës së tyre, Komisionit për Barazi Gjinore me 100 këshilltarë regjionalë për çështje gjinore, të planit të veprimit për përfshirjen e çështjeve gjinore në të gjitha fushat, njësive të specializuara rajonale kundër trafikimit dhe dhunës në familje, procedurave standarde operative për rastet e trafikimit dhe dhunës në familje, dhe politikave për përmirësimin e pjesëmarrjes së grave në të gjitha nivelet/gradat.[113]

Përqindja e grave që kanë grada policore është shtuar me kalimin kohës, dhe tani ato kanë grada kolonelësh, majorësh, zyrtarësh të sigurisë dhe të stafit civil. Tani gratë shërbejnë si komandante rajonale, si kolonele, si udhëheqëse të departamentit të rekrutimit dhe si shefe të drejtorive.[114]

Megjithatë, në përgjithësi, duket se policia 'po ka probleme' me mbajtjen e grave në punë.[115] Në vitin 1999 gratë përbënin 20.6 për qind të Policisë së Kosovës, por kjo përqindje ka rënë në 14.7 në vitin 2011.[116] Në të gjitha gradat, përjashtuar vetëm stafi civil, gratë përbëjnë 15 apo më pak për qind të forcës.

Rënia e nivelit të pjesëmarrjes së grave në Policinë e Kosovës gjatë vetëm gjatë disa viteve të fundit ka qenë rezultat i të ardhurave të ulëta, ndryshimit të statusit martesor dhe kushteve të punës.[117] Fakti se puna në polici kërkon udhëtime dhe gratë kanë më shumë përgjegjësi kujdesi shtëpiak nënkuptonte se këto gra apo familjet e tyre nuk e shihnin si të përshtatshëm profesionin e polices.[118] Tahire Haxholli na shpjegon:

> Shumica e policeve kanë qenë të pamartuara. Me tu martuar ato obligohen të largohen për shkak të shtatzënive, sepse pushimi i lehonisë është tejet i shkurtër. [...] Disa mbase martohen jashtë Kosovës apo me një person që nuk e pëlqen këtë profesion apo të cilit fare nuk i pëlqen ideja e punësimit të grave. Ose, burrit mund të mos i pëlqejnë detyrat që duhet të kryhen nga një police, pasi që edhe nëse ajo është nënë apo bashkëshorte do të duhet të punojë në patrullim të natës. Por, për këtë çështje kemi miratuar një politikë: kur një grua mbetet shtatzënë, ne e transferojmë atë në detyra më të lehta siç janë puna në administratë apo në zyra. Ajo që ka fëmijë më të vegjël se një vit nuk obligohet të punojë në ndërrim të natës, por pas një viti, ajo prapë do duhet të dalë në patrulla të natës. Nëse ajo ka bashkëshort xheloz, ai kërkon nga ajo që të heqë dorë nga puna.[119]

Rrjedhimisht, është duke u punuar për të mbajtur gratë në punë.[120] Policia e Kosovës ka nxjerrë rregulla përmes të cilave grave gjatë shtatzënisë u sigurohen detyra kryesisht më të lehta, sigurohet transferi në poste më afër vendbanimit

të tyre, dhe ju mundësohet që të shkojnë në shtëpi më shpesh gjatë javës, të gjitha me qëllim të lehtësimit të punës për to.[121] Gratë inkurajohen që të aplikojnë për punë përmes broshurave, artikujve, fletushkave dhe vizitave të njësive policore në zona rurale. "Ne jemi takuar me prindër të femrave të cilat ishin aplikuese të forta dhe ua kemi shpjeguar atyre se çfarë kontributi do të mund të jepnin ato për ta mbrojtur vendin," tha Tahire Haxholli.

Forca e re e sigurisë dhe institucionet tjera

"Shpesh në situata pas konfliktit ju tentoni t'i rikrijoni strukturat e njëjta të sigurisë të cilat ende nuk janë kthjellur nga ajo që kanë bërë gjatë konfliktit. Kësisoj, shpesh ndodh që deri në një masë të hiqet dorë nga e vjetra dhe të tentohet të krijohet diçka e re. Ju jeni duke u përpjekur që t'i tejkaloni këto stereotipe dhe këto probleme."

- Christos Theodoropoulos,
Zyrtar i Lartë i Mbrojtjes, UNHCR

Duke marrë parasysh se sa imazhe, memoriale dhe statuja të meshkujve me armë në dorë kanë qarkulluar në Kosovë dhe në mediat ndërkombëtare, është vështirë që të paramendohet se gjatë luftës armët i kanë mbajtur në dorë edhe gratë. Megjithatë, 857 gra kanë qenë pjesë e luftëtarëve të regjistruar të ish-Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës.[122] Çka ndodh me ushtarët pas përfundimit të luftimeve?

Programet për çarmatim, demobilizim dhe reintegrim (DDR) kanë për synim çarmatosjen e ish-luftëtarëve, duke kërkuar nga ta që të 'lëshojnë armët dhe të bëjnë jetë normale." Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së vë në spikamë nevojat specifike të sigurisë dhe nevojat tjera të ish-

luftëtareve dhe pjesëtareve të sektorit të sigurisë.[123] Ai propozoi vlerësimin e masës së përfshirjes së grave dhe vajzave në programe të reparacioneve, duke ekzaminuar përqindjen e përfitimeve që ato pranojnë.

Në Kosovë, nuk ka kanë ekzistuar reparacione në formë monetare, megjithëse programe të ndryshme kanë ofruar asistencë humanitare dhe të natyrave të tjera për luftëtarët e UÇK-së. Në Kosovë kanë ekzistuar së paku dy programe të mëdha DDR, por ato nuk kanë mbajtur shënime mbi të dhënat e përfitimeve të grave dhe vajzave, gjë që propozohet nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së. Ngjashëm me këtë, nuk është bërë ndonjë përpjekje për të 'tejkaluar faktorët që u pamundësojnë grave dhe vajzave qasjen në reparacione apo përfitime nga DDR-të".

Për programin e parë DDR, UNMIK-u dhe KFOR-i kontraktuan Organizatën Ndërkombëtare për Migrim (IOM) për ta realizuar demilitarizimin dhe reintegrimin e ish-luftëtarëve të UÇK-së në vitin 1999, siç kërkohej nga Rezoluta 1244. Përfaqësuesit e IOM vizituan të gjitha regjionet e Kosovës dhe zhvilluan një fushatë të madhe për regjistrimin e të gjithë pjesëtarëve të UÇK-së. IOM nuk ka kryer ndonjë vlerësim specifik të nevojave të ish-luftëtareve. Mandati i tyre ishte ofrimi i trajnimeve dhe ndihmesa në gjetjen e vendeve të punës për të gjithë ish-luftëtarët, pa marrë parasysh gjininë. Në përgjithësi, ata kishin regjistruar 25,723 ish-luftëtarë të UÇK-së, përfshirë 857 sish të gjinisë femërore (3.3 për qind). Nuk kishte regjistër të çfarëdo përfitimi të veçantë për gratë. Në përgjithësi, 1,961 ish-luftëtarë janë referuar në punësim afatshkurtër, 2,881 në punësim afatgjatë ndërsa 4,552 u kyçën në Trupat Mbrojtëse të Kosovës (TMK).[124]

Duke qenë se vetëm 17.7 për qind të ish-luftëtarëve iu bashkuan TMK-së, shumë të tjetër u deshën të sigurojnë jetesën e tyre gjetiu. Në vitin 2009, programi i transferimit të TMK-së i UNDP-së u ndihmoi 1,462 grave dhe burrave në kalimin në jetën civile.[125] UNDP kishte ofruar këshillime për pjesëmarrësit e këtij procesi dhe 'lehtësoi kalimin e tyre të vështirë nga jeta në uniformë si anëtar i TMK-së në jetë civile.'[126] "Pjesa më e madhe e tyre tani janë në rrugë të mirë

drejt reintegrimit," raportonte UNDP. Ky program u ndihmoi 42 grave, që përbëjnë 2.9 për qind të të gjithë përfituesve.

Me kalimin e kohës dhe me rënien e nivelit të ndihmave ndërkombëtare, veteranët përballen me kushte gjithherë e më të vështira ekonomike. "Ata që sakrifikuan veten dhe ishin të burgosur me dekada të tëra kurrë nuk morën shpërblime apo mirënjohje publike," tha Shukrije Gashi nga *Partners Kosova*.[127] "Atyre nuk u është dhënë ndihmë apo beneficione nga shteti, siç janë pensionet apo sigurimi shëndetësor." Megjithëse personat me nevoja speciale dhe të moshuarit kanë të drejtë për beneficione të tilla, veteranët nuk e gëzojnë atë të drejtë. "Nuk kemi asgjë," thotë Muharrem Xhemajli, Kryetar i Organizatës së Veteranëve të Luftës të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës.[128] "Veteranët e asnjërës gjini nuk kanë kurrfarë beneficioni apo përfitimi institucional." Kjo ishte çështja kyçe për disa veteranë të cilët për 61 ditë qëndruan në tenda para Parlamentit në vitin 2011, duke kërkuar nga Qeveria që ta shqyrtojë kërkesën e tyre.[129] Demonstrata e tyre u shndërrua në grevë urie, ndërsa kërkonin Ligjin për 'vlerat e UÇK-së', i cili do t'ju mundësonte të gëzojnë përfitime të ngjashme me ato të invalidëve të luftës dhe familjeve të dëshmorëve të luftës.[130] Më 22 korrik greva u ndërpre, ndërsa veteranët vazhduan të presin se a do të miratohet ligji në vitin 2012, ashtu siç u premtua nga zyrtarët qeveritarë.[131]

Ata veteranë që iu bashkuan TMK-së punuan si pjesë e kësaj organizate civile të sigurisë, e cila funksionoi mes viteve 1999 dhe 2009. Gratë përbënin 3.5 të tërë TMK-së dhe gjendeshin në pothuajse të gjitha pozitat brenda saj.[132] Pjesëmarrja e pabarabartë e grave iu atribua konkurseve të pamjaftueshme. "Ne nuk kemi grua me gradë gjenerali," na tha në vitin 2007 Pika fokale për Çështje Gjinore në TMK Fahri Sadriu. "Ne kemi menduar që grave tu japim më shumë mundësi pasi që ato i meritojnë ato. Ne do ta zgjidhnim një grua me gradë gjeneral, por nuk ka mjaft vende. Nëse do të kishim vende të mjaftueshme, ne do të bënim diçka më shumë në këtë drejtim."[133] Më vonë, ata emëruan një grua

me gradë kolonel. "Por jo për shkak se ajo ishte grua," theksoi Koloneli Safet Syla, "po për shkak se e meritonte."[134]

Në vitin 2008 TMK u transformua në Forcën e Sigurisë së Kosovës (FSK), që kishte për mandat 'pjesëmarrjen në operacione të reagimit ndaj krizave, përfshirë operacionet e përkrahjes paqësore, dhe ndihmimin e autoriteteve civile në reagimin ndaj katastrofave natyrore dhe të tjera dhe ndaj emergjencave, si dhe në largimin e eksplozivëve.'[135] Gratë përbënin jo më shumë se 6.4 për qind të Forcës. "Ne ende nuk jemi tërësisht të kënaqur me numrin e femrave në Forcën e Sigurisë së Kosovës," tha Halime Morina, Koordinatore e Njësisë për të Drejta të Njeriut në FSK. "Por, situata është përmirësuar dhe po përmirësohet vazhdimisht," tha ajo.[136] Ata kanë zhvilluar fushata të rekrutimit në të cilat janë angazhuar ekipet mobile, në përpjekje për të inkurajuar qytetarët, e në veçanti gratë, që të konkurrojnë. "Unë jam femër, jam pjesë e FSK-së dhe nuk diskriminohem," na thanë gratë gjatë takimeve publike ku mëtonin të rekrutojnë më shumë gra. "Të drejtat e mia respektohen." Pas këtyre takimeve, mbi 100 gra u pranuan në FSK.[137]

Ministria e Forcës së Sigurisë të Kosovës mbikëqyr dhe inspekton të gjitha aktivitetet e forcës së sigurisë. Ajo është përgjegjëse edhe për sajimin dhe zbatimin e ligjeve dhe rregulloreve, si dhe për propozimin dhe mbikëqyrjen e buxhetit të forcës së sigurisë.[138] Si çdo ministri tjetër, ajo ka një njësi për të drejtat e njeriut dhe një zyrtar për çështje gjinore. Ministria ka bashkëpunuar me ekspertë drejt hartimit të një plani të veprimit për avancimin e të drejtave të njeriut dhe barazisë gjinore brenda Ministrisë dhe brenda FSK-së, i cili është miratuar në shtator të vitit 2011.[139] Në të përcaktohen 'synimet dhe veprimet që duhet ndërmarrë për të avancuar barazinë gjinore dhe zbatuar Rezolutën 1325," na tha Halime Morina.[140]

Gjithsej, 37 femrat e punësuara në Ministri përbëjnë 32.7 për qind të fuqisë punëtore të angazhuar aty. Disa gra kanë pozita vendimmarrëse, përfshirë shtatë togere dhe pesë kolonele, tri nga të cilat udhëheqin departamente të ndryshme. Edhe pse gratë janë të përfaqësuara më mirë se

sa në Trupat Mbrojtëse të Kosovës, ato ende janë më keq të përfaqësuara se meshkujt. Gratë nuk përbëjnë 40 për qind të punonjësve të Ministrisë, siç parashikohet me Ligjin për Barazi Gjinore.

Këshilli i Sigurisë i Kosovës i themeluar në vitin 2009 fillimisht nuk kishte asnjë femër, gjë që ndikonte në mënyrën se si trajtoheshin nevojat e grave nga prizmi i politikave të sigurisë. Aktivistet për të drejtat e grave vlerësuan se Këshilli do të duhej të sigurojë trajtimin e nevojave specifike të grave dhe vajzave që ndërlidhen me sigurinë, tha Ariana Qosaj-Mustafa:

> Ku kemi të bëjmë me marrjen e vendimeve kyçe dhe me përcaktimin e prioriteteve, fatkeqësisht nuk janë të përfshira shumë gra. Edhe në rastet kur hartohet ndonjë strategji kombëtare e sigurisë, ato nuk ngërthejnë shumë çështje të sigurisë me rëndësi për gratë, por vetëm përmendin trafikimin me qenie njerëzore, pa ofruar kurrfarë përcjellje konkrete të kësaj dhe pa përcaktuar aktivitetet në drejtim të luftimit të tij dhe buxhetin përkatës për to.

Strategjia Kombëtare e Sigurisë e cila është duke u hartuar do të duhej të merr parasysh nevojat e grave dhe vajzave në kuptim të sigurisë, ashtu siç kërkohet në udhëzimet e Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.[141]

Gratë janë të nënpërfaqësuara edhe në Shërbimin e Jashtëm të Kosovës, i cili u krijua në vitin 2008. Fillimisht në këtë shërbim nuk ishte emëruar asnjë ambasadore.[142] Në vitin 2008, femrat përbënin jo më shumë se 15 për qind të diplomatëve (tri gra) në misionet diplomatike dhe konsullore të Republikës së Kosovës. Mes viteve 2009 – 2011 kjo shifër është shtuar pak dhe ka arritur në 18 për qind (13 gra). Ky avancim mund t'i atribuohet thirrjeve të vazhdueshme të grave parlamentare dhe Rrjetit të Grupeve të Grave të cilat kërkuan që gratë të kenë pozita vendimmarrëse brenda këtij shërimi. Sidoqoftë, në vitin 2011 vetëm 2 nga 18 ambasadorë janë të gjinisë femërore (shih tabelën 4).[143] Propozimet e reja

për kandidatë për vitin 2012 nuk përfshinin asnjë femër, gjë që nxiti reagim nga deputetet.[144]

Tabela 4.
Numri i grave dhe burrave në misione jashtë vendit[145]

Viti	# Gra	# Burra	% Gra
2008	3	17	15%
2009	13	59	18%
2010	13	59	18%
2011	13	59	18%

Sa i përket sistemit të drejtësisë, Gjykata Supreme e Kosovës kishte shtatë gjyqtare dhe katër gjyqtarë. Në përgjithësi, 28 për qind të 244 gjyqtarëve në të gjitha gjykatat ishin femra; si dhe 30 për qind të 88 prokurorëve.[146] Në Këshillin Gjyqësor të Kosovës 39 për qind të punonjësve janë të gjinisë femërore, megjithëse 10 nga 12 postet vendimmarrëse mbahen nga meshkujt. Këshilli Gjyqësor i Kosovës nuk ka ndërmarrë ndonjë aktivitet të veçantë për të rekrutuar apo punësuar femrat, për shkak se kishin numër të mjaftueshëm të kandidateve.

Në përgjithësi, gratë mbesin të nënpërfaqësuara në të gjitha institucionet e Kosovës. Një sfidë e madhe që e kanë hasur institucionet gjatë rekrutimit dhe mbajtjes në punë të grave, ka qenë ajo që nga respondentët tonë u quajt 'mentaliteti patriarkal', i cili ende është i pranishëm edhe në Kosovë edhe në kontekst ndërkombëtar, e i cili pretendon se sektori i sigurisë është kryesisht 'botë e burrave.' Tejkalimi i këtij mentaliteti dhe rekrutimi i një numri më të madh të grave në të gjitha nivelet dhe institucionet do të jenë të një rëndësie të jashtëzakonshme për tu siguruar se nevojat specifike të grave dhe vajzave sa i përket sigurisë do të merren parasysh dhe do të trajtohen në mënyrë adekuate.

PJESA II.
SIGURIA

"Siguria si koncept ka të bëjë me të gjithë dhe duhet t'i ofrohet të gjithëve. Nëse krijoni siguri vetëm për një pjesë të shoqërisë pjesa tjetër do të ndihet e pasigurt. Siguria nuk e ka domethënien e njëjtë për burra sikurse për gratë. Në Kosovë e kemi një situatë të pasluftës ku pothuajse të gjithë janë ndjerë të pasigurt. Por mendoj se është duke u krijuar një kornizë e re sociale në të cilën siguria do të luajë një rol të rëndësishëm."

- Behar Selimi, ish Drejtor i Përgjithshëm, Policia e Kosovës

"Këndvështrimi im për sigurinë e grave në Kosovë nuk është i mire," tha Fahri Sadriu në vitin 2007 kur shërbente si Koordinator i Bordit për Barazi Gjinore në Trupat Mbrojtëse të Kosovës.[1] "Siguria përfshin shume gjëra, si sigurimin personal, shëndetësor, dhe [siguri] ekonomik," tha ai. Kjo pjesë shqyrton aspektet e ndryshme të sigurisë së gruas, bazuar në Rezolutën 1325, duke përfshirë nivelin në të cilin gratë dhe vajzat *ndihen* të sigurta në Kosovë.[2] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së kërkon që "të garantohet siguria fizike dhe mendore e grave dhe vajzave, si dhe siguria ekonomike e tyre, si dhe të respektohen të drejtat e tyre të njeriut."[3]

Shteti i Kosovës dhe subjektet e OKB-së kanë përgjegjësi për parandalimin e shkeljeve të të drejtave të grave dhe vajzave dhe mbrojtjen e tyre, bazuar në Rezolutën 1325.

Qeveria e Kosovës ende nuk ka zhvilluar indeks për monitorimin e sigurisë së grave dhe vajzave dhe identifikimin e shqetësimeve të tyre.[4] Prandaj, secili kapitull në vijim hulumton një fushë për të cilën Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së nxit vëmendje në mbrojtjen e sigurisë së grave dhe vajzave: parandalimin e dhunës seksuale gjatë kohës së luftës; sigurimin e mbrojtjes së pas-konfliktit, përfshirë përmes sistemeve të paralajmërimin e hershëm të dhunës së mundshme të përtërirë; parandalimin e trafikut; ruajtjen e

grave dhe vajzave nga dhuna në familje; dhe, më gjerësisht, sigurimin e sigurisë njerëzore për ta.

GJATË LUFTËS, "GRATË NUK JANË MBROJTUR NGA DHUNA MADJE AS PËR NJË MOMENT TË VETËM"

"Gratë nuk kanë qenë të përjashtuara ndaj dhunës në asnjë moment. Në Kosovë, thuhet se kane qene mijëra gra te dhunuara, por asgjë nuk është e sigurt."

- Nora Ahmetaj, Drejtore, Qendra për Hulumtim Dokumentim dhe Publikim

Ata kishin të veshura rroba ushtarake dhe kishin shalle të zinj në kokat e tyre. Ata e morën kunatën time në dhomën e ndejës dhe e godisnin dhe i bërtitnin që ta mbyll gojën. Fëmijët ulërinin, pastaj ata bartnin edhe ndaj fëmijëve. Ajo qëndroi me paramilitarët për gjysmë ore. Ajo rezistonte dhe ata e rrahën dhe fëmijët mund t'i dëgjonin ulërimat e saj. Unë vetëm dëgjoja se çka po ndodhë. I dëgjoja ata gjersa e goditnin me shuplaka. Fëmijët nuk e kuptoni se pse po e përdhunonin. Pasi që e përdhunuan kunatën time, e vendosën në një linjë me ne dhe e qëlluan për vdekje.[5]

Kjo deklaratë e një dëshmitareje nga Peja, e incizuar nga Human Rights Watch, është një nga raportimet e shumta të krimeve të kryera ndaj grave dhe vajzave gjatë luftës 1998-1999. Dhuna e kryer nga paramilitarët serbë dhe policia serbe gjatë kësaj periudhe është dokumentuar mirë. Raportet e gjithanshme të dhunës seksuale bënë që Human Rights Watch të konstatojë se përdhunimi është përdorur si armë e "pastrimit etnik" në Kosovë. "Përdhunimet nuk ishin akte të rralla dhe të izoluara të kryera nga individët, por në fakt ato janë përdorur me qëllim si instrument për terrorizimin e popullatës civile, zhvatjen e parave nga familjet, si dhe për detyrimin e dhunshëm për t'i braktisur shtëpitë," shkruan Human Rights Watch.

Duke i marrë parasysh aktet e tmerrshme të dhunës ndaj grave gjatë luftërave të ish Jugosllavisë, Statuti i Romës i vitit 1998 për themelimin e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë (GJND) pranon se "përdhunimi, skllavëria seksuale, prostitucioni i detyruar, shtatzënësia e dhunshme, sterilizimi i detyruar, apo format tjera të dhunës seksuale" janë "krime ndaj njerëzimit" kur ato "kryhen si pjesë sulmeve të gjithanshme apo sistematike të drejtuara ndaj popullatës civile, me njohuri të sulmit."[6] Tribunali Ndërkombëtar për Krime të ish Jugosllavisë (ICTY) përfshin përdhunimin dhe "aktet tjera jonjerëzore" si krime ndaj njerëzimit."[7] Rezoluta 1325 "bën thirrje të gjitha palëve në konfliktin e armatosur që të marrin masa special për t'i mbrojtur gratë dhe vajzat nga dhuna në baza gjinore, posaçërisht nga përdhunimi dhe format tjera të abuzimit seksual."[8] Fatkeqësisht, Rezoluta erdhi shumë vonë për Kosovën.

"Kryesisht janë femrat e reja që mblidhen në fshatra dhe qyteza. Ushtarët çojnë grupe nga 5 deri 30 gra në vende të panjohura me kamionë apo i mbyllin ato në shtëpi ku edhe jetojnë ushtarët," shkruan psikologja D. Serrano Fitamant në maj 1999.[9] Ajo vazhdoi:

> Çdo rezistencë përballet me kërcënime të varrimit për së gjalli. Gjakova, Peja dhe Drenica shpeshherë janë cekur si vende ku janë vërë

> kidnapime [*sic*] dhe përdhunime kolektive. Gratë janë përdhunuar individualisht nga shumë burra, gjatë disa orëve, por disa herë edhe për ditë me radhë. [Në Berlenitz,] ata më pas prisnin stomakun e shumë grave shtatzëna dhe fusnin fetusin në majat e thikave të tyre. […] Në po këtë qytet një grup prej 30 vajzash të reja është detyruar që t'i përcjellin ushtarët deri në një shtëpi gjersa nënat pritnin jashtë. Për dy orë të tëra nënat dëgjonin britmat e viktimave të reja të cilat pastaj dilnin jashtë një nga një. Disa ishin të mbuluara në gjak, të tjerat qanin gjersa kokat e tyre i mbanin poshtë.

"Këto nuk janë incidente të rastit të kryera nga disa burra të çmendur," shkruan Regan Ralph në Human Rights Watch. "Përdhunimi është përdorur si instrument lufte në Kosovë dhe duhet të ndëshkohet si i tillë. Meshkujt që kanë kryer krime të tilla të rënda duhet të sillen para drejtësisë."[10] Human Rights Watch ka dokumentuar 96 përdhunime që janë kryer gjatë luftës në Kosovë. Vlerësimet sugjerojnë se ndërmjet 10 dhe 45 mijë gra dhe vajza janë përdhunuar gjatë luftës.[11] "Gratë në Kosovë po presin për drejtësi dhe deri më tani asnjë aktakuzë në Kosovë nuk ka përfshirë krime seksuale," tha Regan Ralph në vitin 2000. "Sa më shpejtë që do të ketë hetime dhe ndjekje penale, aq më shpejtë këto gra do të mund ta rindërtojnë jetën e tyre."[12]

Si institucioni i vetëm formal i drejtësisë tranzicionale që ka të bëjë me luftën në Kosovë, Tribunali Ndërkombëtar për Krime në ish Jugosllavi (ICTY) është përgjegjës për zbatimin e Rezolutës 1325 duke siguruar se "proceset e drejtësisë tranzicionale, pajtimi dhe rindërtimin përfshijnë aspektin gjinor."[13] Megjithatë, mandati i ICTY nuk është posaçërisht përfillës i nevojave specifike të grave. Statuti i ICTY prej 79 faqeve përmend "gruan" vetëm në dy vende, që të dy herët në lidhje me Bosnje dhe Hercegovinën. Vajzat nuk përmenden asnjëherë, sikurse që nuk përmenden krimet e pohuara ndaj grave në Kosovë.[14] Raporti i rezultatit të ICTY ka cekur Kosovën por jo edhe dhunën në baza gjinore.

ICTY ka pasur të themeluar njësi gjinore që nga 2003, përgjegjëse për të shtyrë përpara barazinë gjinore në ICTY.[15] Këshilltari gjinor ishte i vendosur në Zyrën e Prokurorit, duke punuar në kanalizimin e ekspertizës gjinore në tërë ICTY dhe për të nxitur qasje të ndjeshme në hetimin dhe ndjekjen e krimeve në baza gjinore.[16] Në vitin 1995 është themeluar ekipi për hetime seksuale për të trajnuar policinë për hetime të tilla; më vonë është shpërbërë pasi rritjes së vetëdijesimit.

Siç është diskutuar në kapitullin e fundit, pjesëmarrja e gruas në institucionet e sigurisë dhe drejtësisë mund të ndikojë në shtrirjen që këto institucione konsiderojnë interesat dhe nevojat specifike të grave dhe vajzave. Gratë përbëjnë afërsisht gjysmën e numrit total të punonjësve në ICTY, ndonëse meshkujt janë më të pranishëm në pozitat vendimmarrëse (shih Tabelën 5). Për sa i përket numrit të grave kosovare që kanë dhënë dëshmi në ICTY, statistikat nuk "janë konfiguruar për të ofruar të dhëna të kësaj natyre."[17]

Në pajtim me Rezolutën 1325, Prishtina, Sarajeva, Zagrebi, dhe Beogradi kanë zyra në terren të ICTY që kanë mandat lehtësimin e aktiviteteve në komunitete dhe

Tabela 5. Stafi në ICTY sipas gjinisë dhe pozitës

Pozita	Gra	Burra	% Gra
Stafi i përgjithshëm i ICTY	448	456	50%
Kryetarët	1	6	14%
Nënkryetarët	2	4	33%
Gjyqtarë aktualë të përhershëm	2	14	13%
Gjyqtarë të mëhershëm të përhershëm	6	25	19%
Gjyqtarë aktualë Ad Litem	4	5	44%
Ish gjyqtarë Ad Litem	10	15	40%
Prokurorë (të gjithë)	2	3	40%
Zëvendës prokurorë (të gjithë)	0	3	0%

angazhimin e grupeve lokale.[18] Këto zyra kanë për qëllim që njerëzve në ish Jugosllavi t'iu komunikojnë rëndësinë e llogaridhënies së individëve që kanë shkelur të drejtën ndërkombëtare humanitare dhe rëndësinë e ndarjes së drejtësisë për viktimat." Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së inkurajon organet siç është ICTY që të mbajnë seanca dhe takime me grupe të grave.[19] Megjithatë, nëse këto takime janë mbajtur, grupet e grave në Kosovë nuk kanë dëgjuar për to. Gjersa vëmendja është dhënë për gratë në Bosnje, asnjë fushatë e njohur e ICTY nuk ka pasur si grup të cakut gratë në Kosovë. Në vend të kësaj, viktimat nuk janë njohur në Kosovë dhe duhet se janë injoruar në masë të madhe nga procesi zyrtar i drejtësisë tranzicionale në ICTY.

Akuzat që përfshijnë akte të dhunës seksuale që pohohen të jenë kryer në Kosovë janë paraqitur vetëm në katër raste: Milošević, Milutinović et al, Đjorđjević dhe Haradinaj et al.[20] Gjersa Haradinaj dhe Milutonvić janë liruar, Milošević ndërroi jetë gjatë gjykimit. Vlastimir Đjorđjević është dënuar për persekutime në baza politike, racore apo fetare, deportim, si dhe zhvendosje të dhunshme. Ai është dënuar me 27 vjet burgim për "inkurajimin" apo "mbështetjen: e forcave që kanë: "deportuar dhunshëm rreth 800,000 shqiptarë civilë të Kosovës" dhe "kanë vrarë qindra civilë shqiptarë të Kosovës dhe persona të tjerë që nuk kanë marrë pjesë aktive në armiqësi dhe kanë sulmuar seksualisht shqiptarë të Kosovës veçanërisht femra."[21] Megjithatë, ai nuk është dënuar për akuzat që kishin të bënin me dhunën seksuale:

> Përderisa Dhoma ka konstatuar se incidentet e sulmeve seksuale kanë ndodhur, nuk është paraqitur asnjë dëshmi se kryerësit kanë vepruar me qëllim të diskriminimit. Qëllimi për diskriminim është element esencial i cili duhet të dëshmohet. Prandaj, nuk është konstatuar akuza e persekutimit përmes sulmit seksual.[22]

Kështu, nga qindra, me siguri edhe mijëra raste të dhunës së pretenduar seksuale, nuk është dënuar asnjë kryerës i vetëm i dhunës seksuale në Kosovë nga ana e ICTY. "Shkalla në të cilën shkeljet e të drejtave të grave dhe vajzave janë trajtuar sipas modeleve të njohura të shkeljeve të kohës së luftës" kanë qenë jo e rëndësishme.[23]

Cili mund të jetë shkaku i ngadalësimit të procesit të drejtësisë? Aktivistët e të drejtave të grave në Kosovë theksojnë se sigurimi i dëshmive të mjaftueshme për t'i akuzuar kryerësit e pohuar është dëshmuar të jetë mjaft sfidues për shkak të procesit të gjerë të hetimit. Aktivistja e të drejtave të grave Sevdije Ahmeti shpjegon:

> Datat janë shumë të rëndësishme. Nëse gratë kishin një datë se kur është kryer krimi, unë e hulumtoja arkivin e policisë jugosllave dhe gjeja se kush ishte aty në atë datë. Ishte puna më e rrezikshme që e kam bërë. […] Unë i dërgoja hetuesit e ICTY në këto vende të ndjeshme. Pastaj hetuesit duhet t'i kontaktonin gratë, por intervistat ishin shumë të gjata dhe të mundimshme. Duheshin orë dhe ditë të tëra. Secila pjesë kërkonte disa orë për t'u shpjeguar, dhe nuk mund të shmangeshin as detajet më të vogla. […] Viktimat duhet të mbanin në mend vendin, numrin e kryerësve, uniformat e kryerësve, emrin e komandantit... të gjitha këto hollësi bënin që gratë të mos jenë kandidate të mira për dëshmitare. […] Ishte si një lloj provimi, gjersa në ndërkohë disa viktima kishin nevojë për mjekë, gjinekologë, abortime. Pas provimit disa kandidatë "kalonin" si "dëshmitarë të mirë."[24]

Ndonëse ato kishin qenë viktima të krimeve të tmerrshme, shumë gra kishin vështirësi t'i mbanin në mend të gjitha hollësitë e nevojshme në mënyrë që të jenë "dëshmitarë të mirë."

Edhe dispozitat që i mundësonin gratë e Kosovës të dëshmonin ishin më pak se të kënaqshme, tha Sevdije

Ahmeti. Për ato pak gratë që e "kalonin provimin" dhe mund të dëshmonin në ICTY "pasojat janë shumë të mëdha," tha ajo. "Sipas të drejtës ndërkombëtare I akuzuari ka të drejtë ta dijë emrin e dëshmitarit që i akuzon ata." Në këtë mënyrë, Milošević, për shembull, mund t'iu japë emrat e dëshmitarëve kolegëve të tij në Beograd, duke bërë që dëshmitarët të rrezikohen, tha Ahmeti.

ICTY ofroi mbrojtje të dëshmitarëve për t'i ikur "stigmës që shpeshherë i ndjek viktimat e dhunës seksuale [dhe] paraqet një pengesë të vërtetë në përpjekjet e tyre për risocializim dhe për të vazhduar me jetët e tyre."[25] Njësia e ICTY për mbrojtjen e dëshmitarëve kishte masa që përfshinin zhvendosjen dhe ndërrimin e identitetit. ICTY ofron mbështetje përmes Njësisë së Viktimave dhe Dëshmitarëve (NJVD):

> Sipas nevojës, NJVD ofron këshillime psikologjike që duhet të lehtësojnë traumën e mundshme të dëshmimit. Stafi me përvojë përforcon mekanizmat e dëshmitarëve për t'i bërë ballë përvojës, si dhe sigurojnë se ata mbajnë në kontroll të plotë dëshminë e tyre dhe ushtrimin e së drejtave gjatë procedurave gjyqësore. Veç kësaj, stafi i NJVD duhet të bëjë monitorimin e paraqitjes në gjykatë, duke siguruar gjatë tërë kohës se dëshmitarët nuk i ekspozohen tensioneve të papërballueshme. Pas dhënies së dëshmisë, zyrtarët e NJVD ndihmojnë dëshmitarët që të pasqyrojnë përvojën e tyre në gjykatë dhe mundohen që të ju ndihmojnë të arrijnë në një lloj mbylljeje të këtij kapitulli.[26]

Ndërsa shërbimet e ICTY për mbrojtjen e dëshmitarëve tingëllojnë të thukëta, aktivistët për të drejtat e grave në Kosovë mendojnë se mbrojtja e dëshmitarëve dhe këshillimet psikologjike ishin të pamjaftueshme. Sevdije Ahmeti shpjegon:

> Mbrojtja e dëshmitarëve fillon në ditën që ata hynë në tribunal dhe përfundon menjëherë pasi që të kenë dhënë dëshminë. Tani ku mund të shkojnë viktimat? Shumë shpesh kryerësit nuk janë gjetur, identifikuar dhe burgosur. Ende ka frikë se familja e viktimës do të vritet, apo se ajo do të vritet.

Në rastet kur është ofruar mbrojtja e dëshmitarëve, ajo disa herë ofrohej me vonesë, sipas Veprore Shehut, organizata medica Kosova e së cilës ka ndihmuar dy dëshmitare:

> Gjatë luftës dëshmitarja është përdhunuar në grup për dy javë dhe babai i saj, motra dhe vëllai i janë vrarë para syve të saj. Ajo ishte dëshmitare e dyfishtë në tribunal më 2002-2003.
>
> Pasi që ajo shkoi në ICTY për herë të parë, fqinjët e pyetën lidhur me dëshminë. Ajo tha e po dëshmonte për vrasjen e familjes së saj. Kjo çështje është transmetuar drejtpërsëdrejti në televizion. Ajo u mor në pyetje një herë për të dyja krimet për t'i kursyer kohë gjykatës. Ajo ishte seancë e mbyllur, e patransmetuar në televizion, mirëpo fqinjët megjithatë e kuptuan.
>
> Më pas ajo e kishte një seancë të dytë dëgjimi për të dhënë dëshminë e fundit. Ajo refuzoi. Ajo nuk dëshironte të kthehej në Kosovë. Ajo veçse ishte kthyer pas seancës së parë dëgjimore edhe pse nuk dëshironte. Ajo e kishte një djalë dhe dëshironte që tribunali t'iu garantonte zhvendosje në një shtet të tretë. Ata thanë po, prandaj edhe ajo u kthye në ICTY dhe tani jeton [gjetiu].
>
> Mbrojtja nuk është në dispozicion në këtë mënyrë në të gjitha rastet. Rrethanat e pasigurta dhe mosofrimi i sigurisë nga ana e qeverisë për këto gra lejon që pandëshkueshmëria të vazhdojë.[27]

Meqë Kosova është shtet i vogël me lidhje të forta familjare dhe rrjete sociale, anonimiteti dhe konfidencialiteti vështirë sigurohen. "Njerëzit e njohin njëri-tjetrin," komentoi Nora Ahmetaj. "Edhe me mbrojtje të dëshmitarëve, dikush mund ta njohë zërin tënd."[28] Veprore Shehu pajtohet:

> Mungesa e garancive bëjnë që gratë të mos dëshirojnë të dëshmojnë. Këto gjykime është dashur të fillojë shumë kohë më parë. Sa më shumë që kalon koha, aq më e vështirë do të jetë. Gratë tani janë të martuara. Si mund të pritni që ato të kthehen? […] Si mund të kemi zbatim të 1325 nëse nuk ekziston kjo drejtësi për gratë?

Ngurrimi për t'iu rikthyer të kaluarës traumatike, anonimitetit të pamjaftueshëm, si dhe frikës nga kryerësit që ende sillen të lirë pengojnë gratë nga ofrimi i dëshmive.

Megjithatë, përvoja nga ekspertët dhe aktivistet e të drejtave të grave, sugjerojnë se disa gra janë të gatshme për të dëshmuar kur të jenë krijuar kushtet e duhura. Ndryshe nga raportimet e tjera, Fitament shkruan:

> U befasova nga gatishmëria e tyre për të folur, meqë shumë njerëz më kishin thënë se ato nuk do të ishin të gatshme për të folur për përvojat të cilat komunitetet e tyre i konsiderojnë si të turpshme. Megjithatë, zbulova se gratë kishin dëshirë të madhe të flisnin dhe se nuk e kanë pasur këtë mundësi për shkak se nuk ishte asnjë vend i përshtatshëm që ta bëjnë këtë më herët.[29]

Ndoshta disa aktivistë të të drejtave të grave dhe hetues kanë nxituar të supozojnë se "stigma dhe turpi" do të parandalonin gratë nga të qenit të hapur për të folur. Megjithatë, bisedimet e fundit me aktivistet e të drejtave të grave bëjnë të ditur se sikur të jenë bërë përpjekje më të mëdha për të siguruar një mjedis në të cilin mund të flasin

femrat, viktimat e përdhunimeve ndoshta do të kishin qenë të gatshme për të dëshmuar.

Përveç ICTY, UNMIK-u kishte hetuar dhe ndjekur krimet e luftës të cilat kishin përfshirë dhunë seksuale, por të dhënat nuk kishin shënuar dhunën seksuale, prandaj dhe ishte e pamundur që ato të nxirren.[30] Zyrtarë të OKB-së dhe Be-së thanë për RRGGK se UNMIK-u kishte lënë prapa vetes shkresa të "shthurura" të dosjeve të cilat EULEX është dashur t'i rregullojë.

"Në janar 2009, EULEX trashëgoi nga UNMIK raportet e pranuara nga vitit 1999 të më se 1,187 veprave të dyshuara të luftës për të cilat UNMIK beson se kishin mungesë të provave të mjaftueshme për t'u dërguar në prokurori për ndjekje penale, si dhe 50 të tjera të cilat janë dërguar në Divizionin Penal të UNMIK-ut për ngritje të aktakuzës," raporton Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së.[31] Në kuadër të mandatit të tij, kompetencat ekzekutive të EULEX-it përfshinin "sigurimin se rastet e krimeve të luftës [... hetohen, ndiqen penalisht, gjykohen dhe ekzekutohen, sipas ligjeve në fuqi."[32] EULEX themeloi Njësinë për Hetime të Krimeve të Luftës e cila ishte e ngarkuar me hetimin e personave të zhdukur, gjetjen e vendvarrimeve, si dhe grumbullimin e dëshmive.

Deri në gusht të vitit 2009, EULEX kishte filluar hetimin e 50 rasteve, por 1,009 raste vazhduan të jenë joaktive, duke përfshirë 158 raste të hedhura poshtë për shkak të mungesës së provave, mes arsyeve tjera.[33] Numri i këtyre rasteve që përfshinin dhunë seksuale nuk ishte në dispozicion. Nga viti 2010, asnjëri nga më se 40 gjyqtarë ndërkombëtarë të EULEX nuk merreshin ekskluzivisht me krime të luftës dhe vetëm dy nga 20 prokurorë ishin të dedikuar për krimet e luftës.[34] Deri në fund të vitit 2009, EULEX kishte gjykuar katër raste të krimeve të luftës që përfshinin tetë të pandehur;[35] shtatë ishin dënuar dhe një kishte vdekur. Nga shtatë shkresat e lëndës të EULEX që përfshinin akuza të krimeve të luftës ndaj civilëve, asnjëra nuk përfshinte dhunë seksuale. Vetëm një rast përfshinte një viktimë femër, një shqiptare të Kosovës të cilën e kishte qëlluar për vdekje pjesëtari i UÇK-së Idriz Gashi në pyllin afër

Vranocit të Pejës më 12 gusht 1998.[36] Gashi ishte dënuar me vetëm 14 vite burgim. Nuk është zbuluar asnjë rast i vetëm që përfshinte dhunë seksuale të kryer nga forcat serbe ndaj grave.

Fillimisht dhuna seksuale e kryer ndaj grave gjatë luftës nuk dukej se ishte prioritet për EULEX-in, tha Lina Andeer nga organizata suedeze për të drejtat e gruas Kvinna till Kvinna:

> Ne u takuam me Hetuesin Kryesor. Ai nuk mendonte se është e mundur të hetohen rastet e përdhunimeve si krime të luftës. Është e pamundur të gjinden statistikat dhe numrat e saktë, tha ai. Ata nuk janë duke ndërmarrë asnjë masë speciale për t'i zbuluar përdhunimet. Janë raportuar pesë raste, por ne kemi vërejtur se është dashur të ketë shumë më shumë. Ka mungesë të vullnetit, koordinimit dhe kapacitetit madje edhe me tërë qasjen dhe aftësinë e tyre. Është e vështirë të hapen plagët e viktimave pas dhjetë viteve, por EULEX e ka këtë mandat ekzekutiv dhe nuk kanë bërë asgjë në lidhje me të.[37]

Përfaqësuesit e EULEX thanë se rastet nuk janë përcjellë tutje sepse kishte kaluar kohë e gjatë, identifikimi i dëshmitarëve të gatshëm për të dëshmuar ishte i vështirë dhe mungonin provat.[38] Nga viti 2011, rrjedhat filluan të ndryshojnë ngadalë, dhe EULEX filloi t'i hetojë rastet e dhunës seksuale. Përfaqësues të EULEX u takuan edhe me organizata të grave për të diskutuar për procesin dhe potencialin për bashkëpunim.

Një tjetër veprim i rëndësishëm drejt nxitjes së grave për të kërkuar drejtësi, apo thjeshtë për të jetuar në mënyrë më paqësore brenda komuniteteve të tyre përfshin transformimin e normave sociale. Pas mbulimit të tepërt medial të viktimave menjëherë pas luftës, ajo që aktivistet e të drejtave të grave e quajtën "përdhunim të serishëm" të grave, këtë çështje e mbuloi heshtja. Ndryshe nga Bosnja ku politikanët publikisht e pranuan dhe fuqimisht e dënuan

dhunën seksuale të kryer ndaj grave dhe vajzave, në Kosovë nuk është bërë asnjë pranim i tillë publik, përkundër kërkesave të aktivisteve për të drejtat e gruas për një gjë të tillë. "Anëtarët e qeverisë do të vazhdojnë t'i injorojnë gratë nëse nuk ka njohje publike," komenton Igballe Rogova.[39] Veprore Shehu shtoi, "Duhet të ketë diçka në ligj, diçka publike, ashtu që njerëzit ta dinë se sa e rëndësishme është dhe që gratë nuk e donin një gjë të tillë. Ajo ka mundur t'i ndodhë një gruaje që ata e njohin." Ajo vazhdoi:

> Mendoj se pranimi publik është diçka që ngushëllon. Njërës së klientëve të burrit tim i ishte bërë me gisht në një autobus. Ajo ishte e mbijetuar e përdhunimit. Pas kësaj ajo vendosi së do të ecte për në pune tash e tutje. Në fund, kur ajo u kthye serish në autobus, dikush bëri me gisht në drejtim të saj dhe pyeti nëse ajo ishte vajza që ishte përdhunuar, ndërsa ajo u përgjigj, "Po, por unë e kam kërkuar një gjë të tillë." Disa njerëz mendojnë se gratë e kanë kërkuar vetë këtë, kur fakt gratë kanë qenë më të rrezikuara gjersa shkonin për të marrë ushqim dhe furnizime për shtëpitë e tyre, meqë burrat fshiheshin në bodrume gjatë luftës.

Veprore Shehu beson se janë të nevojshme më shumë fushata sensibilizuese ashtu që njerëzit të bëhen "më të ndjeshëm dhe më të vëmendshëm për këtë çështje."

Me qëllim të një reagimi institucional, organizata e saj medica Kosova ka bërë përpjekje për ndryshimin e Ligjit për statusin dhe të drejtat e dëshmorëve, invalidëve, veteranëve, pjesëtarëve të ushtrisë çlirimtare të Kosovës, viktimave civile dhe familjeve të tyre Çlirimtare të Kosovës, viktimave civile dhe familjeve të tyre, që nuk i jep të drejtë viktimave të dhunës seksual në përfitime apo pensione.[40] Pranimi dhe asistenca sociale për mbrojtjen e mirëqenies së viktimave është thelbësore për prishjen e heshtjes dhe fajësisë së pabazuar të grave të cilat kanë vuajtur dhunë seksuale gjatë luftës, thanë aktivistet e të drejtave të grave.

"SIGURIA E GRUAS... OBJEKTIV PRIMAR PËR PAQERUAJTËSIT"

"Paqja e gjithanshme dhe e qëndrueshme nuk është e mundur në situatat e pas-konfliktit nëse siguria dhe pjesëmarrja e gruas nuk është objektiv primar i paqeruajtësve."

- Zyrtar i lartë i OKB-së, takim i Këshillit të Sigurimit, 2008[41]

Ishte mëngjes i freskët në fshatin e vogël e të qetë të Krushës së Vogël. Fshati filloi të mbushet me baronë lokalë që kryenin obligimet e tyre ditore. Gratë e fshatit bartnin sfurqet gjersa shkonin për të mbledhur sanë dhe për ta nisur ditën e lodhshme të radhës. Pak gra kishin burra në familjet e tyre për t'i ndihmuar. Më 26 mars 1999, 114 burra, 70 për qind të burrave të fshatit, janë ndarë nga familjet e tyre dhe janë masakruar nga fqinjët e tyre serbë. Të tjerët u zhdukën. Krimet tjera si përdhunimet dhe tortura, janë kryer ndaj grave dhe fëmijëve para se fqinjët e tyre serbë dhe forcat paramilitare t'i ndjekin deri te lumit Drin, ku iu është thënë ose "mbyteni veten në lumë ose ecni deri në Shqipëri." Shtëpitë e tyre janë rrënuar për toke, bagëtia është vrarë dhe fushat janë shkatërruar.

Ndonëse këto krime kurrë nuk janë ndjekur apo madje pranuar nga Qeveria e Serbisë, gratë e fshatit kanë punuar shumë për ta rindërtuar jetën e tyre me ndihmë të organizatave vendore të grave. Tani ato e fitojnë vetë bukën e gojës. Ato janë mësuar të ngasin traktorë, t'i sjellin mallrat

vetë në treg, si dhe ta mbështesin fortë njëra-tjetrën. Ngadalë, jeta dukej më e ndritshme.

Më 25 maj 2006, rreth orës 9:15 të mëngjesit, diçka e pazakonte sillej në Krushë të Vogël. Dymbëdhjetë vetura të blinduara të UNMIK-ut erdhën krejt pa paralajmërim. As policia e Kosovës, as zyrtarët e zgjedhur, apo askush nga fshati nuk ishin informuar. Veturat u ndalën dhe një polic i UNMIK-ut e pyeti një vajzë se ku mund të gjinden shtëpia e familjes Batusha. Gjersa vajza bëri me shenjë se ku gjendet shtëpia, fshatarët e tjerë filluan t'i shikojnë nga afër veturat e ndalura. Ata brenda veturave vërejtën ish fqinjët e tyre serbë të cilët kishin kryer krime ndaj tyre para disa viteve.

"Ata po kthehen!" Bërtiti një grua, gjersa i ktheheshin kujtimet e asaj dite të tmerrshme të 26 marsit sikur për mallkim.

Sapo e dëgjuan atë, gratë që ishin nisur për në fusha iu afruan veturave të UNMIK-ut. Në emër të grave të fshatit, Shpresa Shehu, lidere, mësimdhënëse, aktiviste e të drejtave të grave, e pyeti policinë e UNMIK-ut nëse gratë mund të flasin me udhëtarët në vetura. Gratë dëshironin t'i pyesin se çka ka ndodhur me fëmijët dhe burrat e tyre të cilët ishin të zhdukur që nga lufta. Zyrtarët e UNMIK-ut refuzuan.

Të pakënaqur me përgjigjen dhe të frikësuara nga kthimi i fqinjëve të tyre, gratë u ulën në mes të rrugës dhe pamundësuan veturat e UNMIK-ut që të vazhdojnë më tutje në fshatin e tyre. Policët e UNMIK-ut u munduan t'i lëvizin gratë me dhunë, duke i kapur për krahë. Kur gratë filluan të luftojnë prapa, zyrtarët filluan t'i rrahin me shkop kundër trazirave dhe me kondakë të armëve të tyre. Kjo gjë bëri që gratë të gjuajnë gurë ndaj policëve të UNMIK-ut.

Përfundimisht, policët u kthyen në veturat e tyre të blinduara. Gjersa ktheheshin, ata hodhën gaz lotsjellës madje edhe kur kaluan pranë shkollës fillore të fshatit ku nxënësit kishin dalë në oborr të shkollës gjatë pushimit të madh.

Dhjetëra fëmijë u desh të kthehen në spitalin e Prizrenit për trajtim nga gazi lotsjellës, ndërsa gratë pësuan traumë psikologjike. Kur arritën aktivistet e të drejtave të grave nga Prishtina dhe Prizreni për t'i mbështetur ato, ato

panë se gratë dridheshin nga frika, thellësisht të shqetësuara me kujtimet e luftës dhe me ankth se vrasësit e të dashurve të tyre do të ktheheshin.

"Unë pash të njëjta shprehje të fytyrës sikurse të asaj dite kur ishin djegur shtëpitë dhe kur ishin vrarë familjarët e tyre," tha aktivistja për të drejtat e gruas Marta Prenkpalaj nga Shoqata Motrat Qiriazi.[42] Atë natë të tmerrshme të vitit 1999, kur gratë dhe fëmijët e Krushës së Vogël u detyruan të dalin jashtë shtëpive të tyre, ajo e kishte përdorur traktorin për t'i dërguar ato matanë lumit në një vend të sigurt. "Policia e UNMIK-ut i ka ritraumatizuar ato, tha ajo."

"Policia e UNMIK-ut nuk ka informuar asnjë institucion demokratik lidhur me vizitën e tyre; ata përdorën dhunë të panevojshme kundër grave dhe fëmijëve; dhe ata nuk pranuan t'i lejojnë gratë të komunikojnë me njerëzit që i transportonin," lexonte letra e Rrjetit të Grupit të Grave të Kosovës drejtuar Përfaqësuesit Special të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së Søren Jessen-Peterson dhe Komisionerit të Policisë së UNMIK-ut Kai Vittrup.[43] Përfundimisht, kjo shkresë çoi në hetim të thellë dhe kërkimfalje publike nga ana e Jessen-Peterson.[44] Vittrup la misionin më vonë gjatë atij viti.[45]

Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së i bën thirrje Këshillit të Sigurimit të OKB-së dhe organizatave rajonale që të krijojnë dispozita të cilat trajtojnë nevojat specifike të grave dhe vajzave në sistemet e paralajmërimit të hershëm dhe mekanizmat për parandalimin e konfliktit.[46] Megjithatë, një hulumtimi i Këshillit të Sigurimit të kryer pas "një dekade të përgjakshme të dështimeve në paqeruajtje, sikurse në […] ish Jugosllavi" zbuloi mungesë të vëmendjes ndaj nevojave të grave dhe vajzave. "Këshilli asnjëherë nuk kishte përmendur gratë, paqen dhe sigurinë në rezolutat e tij për situatat në [...] Kosovë," përfundon raporti.[47] Përveç disa deklaratave dhe veprimeve në nivel misioni,[48] vetë Këshilli i Sigurimit të OKB-së nuk ka ndërmarrë asnjë veprim të njohur që ka të bëjë me Rezolutën 1325 për trajtimin e nevojave të grave dhe vajzave në Kosovë.[49]

Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së i bën thirrje komponentëve policorë dhe ushtarakë të misioneve paqeruajtëse që të nxjerrin direktiva të cilat përfshijnë "masa për të mbrojtur të drejtat e grave dhe vajzave."[50] Megjithatë, sikurse edhe dëshmon historia e Krushës së Vogël, jo vetëm që masat kanë qenë joadekuate, por disa veprime nga përfaqësues të UNMIK-ut në Kosovën e pasluftës kanë injoruar nevojat specifike të grave dhe vajzave, dhe madje vetëm sa i kanë lënduar ato.

"Masat janë ndërmarrë, por ato nuk kanë qenë efektive, sipas mendimit tim modest," tha Tilly Stroosnijder, Këshilltare Gjinore në Polici në UNMIK.[51] Planifikimi paraprak, vlerësimi i krimit, koordinimi, trajnimi, Procedurat Standarde të Operimit, si dhe politikat kishin shumë "boshllëqe" tha ajo. "Ne si ndërkombëtarë duhej të bashkëpunonim ngushtë me bashkëbiseduesit vendorë [policinë e Kosovës] për ta kuptuar kontekstin, mirëpo nuk e bëmë një gjë të tillë." Bashkëpunimi i dobët me policinë e Kosovës nënkuptonte që çështjet e sigurisë nuk janë kuptuar si duhet dhe nuk janë trajtuar sa duhet.

Masat e mirinformuara për mbrojtjen të drejtat e grave dhe vajzave kërkojnë analizim të mirëfilltë të kontekstit të kërcënimeve specifike të sigurisë me të cilat përballen.[52] Në Kosovë nuk është bërë asnjë analizë e tillë specifike për gratë dhe vajzat nga ana e paqeruajtësve. Në vend të kësaj, institucionet theksuan se i konsideronin *të gjitha* nevojat e sigurisë të qytetarëve. "Ne nuk besojmë se UNMIK-u ka kryer vlerësime specifike të kërcënimeve ndaj grave dhe vajzave," shkruan Philippe Tissot nga UNMIK-u, "ndonëse UNMIK-u rregullisht kryente analiza të situatës së sigurisë në përgjithësi në Kosovë."

Ngjashëm, KFOR-i përdorë një "qasje të integruar" në të cilën aspekti gjinor nuk është veprim shtesë por duhet të jetë pjesë e çdo aktiviteti," sipas Këshilltarit Gjinor të KFOR-it Elisabeth Schleichere:

> Vetë të kuptuarit e situatës në terren është sistem i paralajmërimit të hershëm. Kur KFOR-i

> analizon nevojat specifike të popullatës, ne duhet të marrim parasysh tërë pasqyrën, që nënkupton nevojat e ndryshme, rolet, përgjegjësitë, si dhe rreziqet e sigurisë së burrave, grave, djemve dhe vajzave.[53]

Prandaj, analizimi i kontekstit, sistemet e paralajmërimit të hershëm dhe direktivat nuk janë specifike për gratë dhe vajzat, por në fakt duhet t'i marrin parasysh nevojat e tyre si pjesë e mandatit të përgjithshëm dhe punës ditore të KFOR-it.

Në EULEX, policia fillimisht nuk kishte direktiva në fuqi për mbrojtjen e të drejtave të njeriut të grave dhe vajzave, tha këshilltarja gjinore Sirpa Rautio:

> Nuk kishte udhëzime specifike të lëshuara nga komponenta e policisë. Zyrtari Gjinor dhe për të Drejta të Njeriut gjithnjë e më me ngulm kërkonte udhëzime të tilla, veçanërisht për mënyrat e trajtimit të trafikimit me qenie njerëzore. Përgjithësisht, udhëzimet që ekzistonin ishin shumë të përgjithësuara dhe ne konsideronim se policia nuk ishte tërësisht e vetëdijshme për se si duhet ta kryejnë punën e tyre. […] Policia ka nevojë për udhëzime shumë të qarta dhe në fakt nuk kishte asgjë të tillë për çështjet gjinore.[54]

Futja e procedurave specifike të operimit për policinë që nga fillimi është tejet i rëndësishëm, theksuan bashkëbisedues të ndryshëm. Me kalimin e kohës, EULEX i ka zhvilluar disa politika, si për shembull "të ndihmohen institucionet e Kosovës në luftimin e trafikimit me qenie njerëzore."[55]

Në kuptim të sistemeve të paralajmërimit të hershëm, përveç monitorimit të vazhdueshëm të KFOR-it, UNDP-ja në Kosovë që nga viti 2001 nxjerr Raporte të Paralajmërimit të Hershëm të cilat mund të njoftojnë paraprakisht për konflikte dhe mundësojnë veprime parandaluese duke i marrë parasysh

nevojat specifike të grave dhe vajzave.[56] Megjithatë, raportet rrallëherë cekin nevojat specifike të grave dhe vajzave, e lëre më veprime për trajtimin e tyre. Tri raporte nuk kanë përmendur gratë fare. Rrallëherë brenda raporteve kishte të dhëna të ndara sipas gjinisë.

Një shqyrtim i sistemeve të misioneve ndërkombëtare të paralajmërimit të hershëm, analizave të konteksteve dhe direktivave paqeruajtëse zbuloi se shumë pak prej tyre kërkon me *saktësi* masa mbrojtëse për të drejtat e grave dhe vajzave.[57] Madje, ata thanë se nevojat e grave dhe vajzave duhet të merren parasysh më gjerësisht në kuadër të punës së misionit.

Monitorimi dhe reagimi ndaj shkeljeve të të drejtave

> *"Kurrë nuk kishte menaxhim të njohurisë në mision. Kurrë nuk kishim një lokacion qendror apo bazë të të dhënave kur do të ruheshin të gjitha këto gjëra. […] Fatkeqësisht në këtë mënyrë edhe UNMIK-u i mbante statistikat. Për këtë arsye është pak a shumë e pamundur që të krahasohen statistikat e krimeve nga viti 2000 deri më sot. Ajo që ndodhi ishte se personi i parë përgjegjës për statistikat në policinë e UNMIK-ut ishte Georgia, për shembull. Dhe kështu ajo erdhi dhe e bëri në të njëjtën mënyrë siç e bënin ata në Atlanta. Pastaj erdhi personi tjetër, ai ishte nga Hamburgu. Dhe kështu ai e ndërroi tërë sistemin sepse 'Kështu e bënim ne në Hamburg'. Tani përfunduam në një situatë ku edhe nëse i krahasojmë bazat e të dhënave që ekzistojnë edhe më tej është sikur të krahasosh molla me portokaj. Ky është një nga problemet."*
>
> - Ish punonjës i OSBE-së

"Njerëzit ishin të shokuar kur dëgjuan se si 1325 nuk po zbatohej nga ata që e kanë nënshkruar në Kosovë," tha Igballe Rogova. "Më 2008 UNIFEM dërgoi një delegacion për t'u takuar me Komisionin për të Drejta të Grave dhe Barazi Gjinore në Parlamentin e BE-së. Delegacioni përbëhej nga pjesëtarë të Lobit Rajonal të Grave, duke përfshirë Edita Tahirin, Flora Maculën dhe mua. Gjatë kohës sa isha atje, unë mësova shumë, posaçërisht nga gratë eurodeputetet." Aktivistet kosovare kanë vendosur që të bashkëpunojnë me gratë në BE për të rritur vetëdijen lidhur me Rezolutën 1325 dhe zbatimin e tij në Kosovë. "Ideja ishte që duhet ta sjellim një grup të politikaneve kosovare dhe grave nga shoqëria civile në Parlamentin e Evropës, në mënyrë që deputetet të mund të dëgjojnë se zbatimi nuk po funksionon," vazhdoi Rogova, "sepse ata nuk e dinë. Dhe arsyeja që ata nuk e dinë është se OKB-ja kishte thënë vetëm fjalë të mira në raportimet e tyre. 'Ne kemi bërë këtë... ne e kemi bërë atë.' Të gjitha janë gënjeshtra."[58]

Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së bën thirrje për "sisteme operative të ndjeshme ndaj gjinive […] për monitorimin, raportimin dhe reagimin ndaj shkeljeve të të drejtave të grave dhe vajzave gjatë konfliktit, armëpushimit, negociatave për paqe dhe pas konfliktit."[59] Ndoshta monitoruesi më autoritar i shkeljeve të të drejtave të grave dhe vajzave në Kosovë është dashur të jetë UNMIK-u në raportimet e tij periodike për Këshillin e Sigurimit.[60] Pak hulumtim dhe një ekzaminim i thukët i këtyre raporteve ndërmjet 2002 dhe 2011 zbulon se 20 nga 37 raporte (54 për qind) përmendin çështje që kanë të bëjnë me të drejtat e grave dhe vajzave, me rritje të theksuar në vitet e mëvonshme.[61] Kjo do të thotë se gati gjysma e raporteve heshtin në këtë çështje. Asnjëri nga raportet e UNMIK-ut nuk përfshin qasje nga perspektiva gjinore. Kjo përfshin vëmendje lidhur me atë se si konteksti dhe intervenimi i UNMIK-ut kanë pasur ndikim të ndryshëm në gratë dhe burrat. Vetëm pjesë të ndara të shkurtra merren me gratë dhe vajzat, të cilat pastaj zhduken në pjesët tjera të raporteve. Çështjet e të drejtave të njeriut të cekura përfshinin dhunën ndaj gruas,

mungesën e qasjes në drejtësi për gratë, pjesëmarrjen e pamjaftueshme të grave në proceset vendimmarrëse, pabarazitë gjinore, dështimet e ligjeve për të përfshirë dispozita për barazi gjinore, konsultime të pamjaftueshme me grupet e grave dhe nevoja për ta fuqizuar Zyrën për Barazi Gjinore, paraardhësen e ABGJ-së.

Raportet e UNMIK-ut përqendroheshin në mangësitë e liderëve lokalë, duke mbetur rëndomtë të pazëshëm për veprimet vetjake të planifikuara si administrator i Kosovës. Rrallëherë janë raportuar në hollësi masat e ndërmarra apo zbatuara nga UNMIK-u. Përjashtimet përfshinin aktivitetet e planifikuara për zbatimin e "strategjisë afatgjate për ta rritur numrin dhe përmirësuar pozitën e grave në Institucionet e Përkohshme" në vitin 2006,[62] si dhe përpjekjet për t'i themeluar "shtatë Komisionet shtesë për Barazi Gjinore […] nëpër komuna."[63]

Në çfarë mase janë përfshirë raportet e këshilltarëve gjinorë në raportimet e UNMIK-ut për në Këshillin e Sigurimit?[64] Fatkeqësisht ish këshilltarët gjinorë ishin të paarritshëm, ndërsa UNMIK-ut u mungonte kujtesa institucionale për këtë çështje. Ne arritëm ta gjejmë Tilly Stroosnijder, ish Këshilltare Gjinore në Polici në UNMIK, e cila tha se Zyra e UNMIK-ut për Çështje Gjinore "e kishte përjashtuar" atë nga sistemi i raportimit dhe takimeve të OKB-së."[65]

Kur është pyetur nëse UNMIK-u i kishte përfshirë informatat nga gratë kosovare në raportime, tema e përsëritur nga radhët e aktivisteve për të drejtat e grave ishte se ato nuk janë konsultuar fare.[66] "OKB-ja ishte kampione në shpërfilljen e organizatave," tha Luljeta Vuniqi.[67] "Zyra e UNMIK-ut për Çështje Gjinore mendon se ata do t'i humbin e tyre punët e tyre nëse raportojnë atë që bëjnë gratë e Kosovës dhe se ne jemi të mobilizuara," tha Igballe Rogova. "Ata do të duhej të mendonin se si ne mund të punojmë së bashku e jo ta marrin tërë lavdinë për vete." Aktivistet mendonin se shqetësimet e tyre dhe çështjet për të cilat kishin avokuar nuk ishin përfshirë sa duhet në raportet e UNMIK-ut për Këshillin e Sigurimit. Përjashtim ishte angazhimi

i kohëve të fundit i koordinuar nga Zyra e Komisarit të Lartë për të Drejta të Njeriut (OHCHR) në Kosovë, ku në raportet e UNMIK-ut është përfshirë hulumtimi i RRGGK-së për qasjen në drejtësi për viktimat e dhunës në familje.[68] Përveç këtij përjashtimi të veçuar, që kishte ndodhur pas zvogëlimit të konsiderueshëm të kompetencave administrative të UNMIK-ut, bashkëbiseduesit mendonin se raportet e UNMIK-ut nuk ishin tërësisht të sinqerta sepse zyrtarët e UNMIK-ut kishin tendenca t'i ekzagjerojnë arritjet e tyre ndërsa injoronin zërat e grave të Kosovës. Monitoruesit kishin dështuar në monitorimin e vetvetes.

Përveç UNMIK-ut, Kosova ka organe të tjera të të drejtave të njeriut të ngarkuara me monitorimin, hetimin, raportimin dhe referimin e shkeljeve të të drejtave të njeriut të grave dhe vajzave me qëllim të zbatimit të Rezolutës 1325.[69] Këto përfshijnë OHCHR, EULEX-in, Avokatin e Popullit, si dhe Zyrën për Qeverisje të Mirë, të Drejta të Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Çështje Gjinore. Asnjëra nga këto organe për të drejta të njeriut nuk kishte femra në pozita udhëheqëse, që mund të ketë pasur ndikim në aftësinë e tyre për t'i trajtuar shqetësimet e sigurisë të grave. Burrat i kanë mbajtur të gjitha këto institucione që nga themelimi i tyre në Kosovë dhe konsultimet me organizatat e grave ishin kryesisht në baza ad hoc.

Organet për të drejtat e njeriut kishin sisteme të dobëta të të dhënave, ku ishte e pamundur të shqyrtohen të dhënat e ndara sipas gjinisë lidhur me llojet e rasteve të raportuara, referuara dhe të hetuara. Kërkesat e RRGGK-së për informata, posaçërisht nga UNMIK-u dhe EULEX-i, janë bërë sikur topa të pingpongut që goditen nga njëra anë në tjetrën ndërmjet stafit të tyre që katër muaj. Përfundimisht, askush nuk i dërgoi fare të dhënat e kërkuara. Këta monitorues gati sa na e pamundësuan që të kontrollojnë atë që kishin monitoruar dhe mënyrat e saj.

Mungesa e të dhënave dhe mekanizmave të duhur të gjurmimit minojnë përparimin e bërë në kuptim të pjesëmarrjes. Arbena Kuriu në OHCHR mban kontakte dhe marrëdhënie të mira me organizatat e grave.[70] OHCHR, tha

ajo, "punon vazhdimisht me agjencitë tjera të OKB-së përmes Grupit Koordinues për Siguri dhe Çështje Gjinore dhe ai ka këshilluar Rrjetin e Grupit të Grave të Kosovës lidhur me procedurat speciale."[71] Veprimet e kohëve të fundit të OHCHR duket se vijnë kryesisht për shkak të angazhimeve individuale të Kuriut. Aktivistet e të drejtave të grave thanë se në dhjetë vitet para përfshirjes së saj, OHCHR rrallëherë është takuar apo ka bashkëpunuar me organizatat e grave. Në Institucionin e Avokatit të Popullit, Këshilltarja Ligjore për Barazi Gjinore, Luljeta Domaniku, tha se njësia e saj rregullisht takohet me Qendrën Kosovare për Studime Gjinore, organizatën Dera e Hapur, si dhe Shoqatën e Juristeve Norma për identifikimin e shkeljeve të të drejtave të njeriut. Megjithatë, kur janë pyetur se "Çfarë lloje të sistemeve kanë në aplikim për monitorimin e shkeljeve të të drejtave të njeriut," Kuriu dhe Domaniku raportuan rezultate të dobëta.

Strategjia ndërkombëtare e OHCHR përfshin Rezolutën 1325 dhe zyra e Kosovës ka azhurnuar politikën e saj gjinore më 2011.[72] Në këtë kontekst, ata kanë themeluar një task forcë për të drejtat e grave dhe çështjet gjinore, që përbëhej nga zyrtarë të lartë të cilët bëjnë rekomandime programatike dhe zbatojnë trajnime në baza gjinore për profesionistë, tha Kuriu:

> Është pjesë e monitorimit tonë të përgjithshëm të të drejtave të njeriut në Kosovë. Gratë janë identifikuar në Kosovë si grup i veçantë i cenueshëm bashkë me të tjerët. Në këtë kuptim ne i kushtojmë vëmendje të posaçme monitorimit të çështjeve të të drejtave të gruas. Gjithashtu, ne fusim perspektivën gjinore në planet e veprimit të programeve tona.[73]

Ueb faqja globale e OHCHR ofron informata kontakti për raportimin e incidenteve të dhunës gjinore. Raportet me gojë apo me shkrim hulumtohen dhe rastet potenciale referohen për procedura speciale, ndonëse niveli në të cilin gratë kosovare kanë raportuar shkeljet e të drejtave të tyre

dhe kërkuar shfrytëzimin e procedurave speciale ishte i paqartë. Meqë informatat që kishin të bënin me procedurat speciale ishin të fshehta, OHCHR nuk ishte në gjendje të përcjellë se çka ndodhi me shkeljet e raportuara.

Një tjetër organ për të drejtat e njeriut, Institucioni i Avokatit të Popullit në Kosovë, ka Njësi për Barazi Gjinore, të themeluar në mars 2005 në pajtim me Ligjin për barazi gjinore.[74] Kjo njësi këshillon gjykatat në rastet e tyre sipas nevojës dhe më vonë i monitoron ato raste gjatë procedurave nëpër gjykatë. Mandati i saj përfshin trajtimin e "diskriminimit në baza gjinore, ndryshimin e ligjeve dhe angazhimin në zbatimin e Ligjit për barazi gjinore," shpjegon Domaniku.[75]

Në vitin 2010, Institucioni i Avokatit të Popullit ka pranuar 1,233 ankesa mirëpo nuk i ka ndarë ato sipas shkeljeve të së drejtave në baza gjinore.[76] Mbështetur në memorie, Domaniku kujton katër raste të dhunës në familje në vitin 2010. Gratë nuk i kanë raportuar rastet e dhunës seksuale te Institucioni i Avokatit të Popullit. Sipas procedurave, gratë janë udhëzuar që t'i raportojnë rastet e tyre te institucioni përkatës kosovar. Megjithatë, gratë ngurronin t'i raportonin rastet te institucioni përkatës, dhe shpeshherë hiqnin dorë nga rastet, tha ajo. Prandaj, këto raste të ndjeshme mbetnin pa u trajtuar.

Një tjetër organ për të drejtat e njeriut, EULEX-i, nuk duket se ka ndonjë sistem formal të monitorimit të shkeljeve të së drejtave të grave dhe vajzave, por në fakt i monitoron çështjet në baza "ad-hoc".[77] EULEX-i është zotuar t'i takojë grupet e grave dy herë në vit për t'i dëgjuar shqetësimet e tyre,[78] dhe pranin referime dhe konsultohet me organizatat e grave të cilat i ndihmojnë gratë të drejtat e të cilave janë shkelur. Shkeljet e pretenduara të të drejtave të grave dhe vajzave mund të raportohen, referohen dhe hetohen nga EULEX-i.[79] Në të kaluarën, EULEX-i, mes tjerash, ka monitoruar edhe trafikimin, dhunën në familje, dhunën seksuale, si dhe rastet e përdhunimeve.[80] EULEX-i nuk ishte në gjendje të ofrojë informata lidhur me numrin e rasteve që përfshinin krime të pretenduara në baza gjinore të cilat i ka monitoruar si pjesë e mandatit të tij.[81] Megjithatë, shqyrtimi i

RRGGK-së i përmbledhjeve të rasteve penale të EULEX-it sugjeron se nga 189 raste penale të pranuara nga gjyqtarët e EULEX-it ndërmjet periudhës 2009 dhe 2011 vetëm 11 përfshinin viktima femra.

Përfundimisht, Zyra për Qeverisje të Mirë, të Drejta të Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Çështje Gjinore në Zyrën e Kryeministrit, e themeluar më 2002, monitoron dhe këshillon ministrat lidhur me çështjet që kanë të bëjnë me të drejtat e njeriut. Gjithashtu, ajo koordinon Njësitë për të Drejta të Njeriut në të gjitha ministritë. Si pjesë e përgjegjësive të tyre për monitorimin e zbatimit të legjislacionit për të drejtat e njeriut në Kosovë, ata kanë raportuar për zbatimin e Strategjisë dhe Planit të Veprimit për të Drejtat e Njeriut në Republikën e Kosovës (2009-2011), që përfshinte vlerësimin e performancës së institucioneve përgjegjëse për ruajtjen e të drejtave të njeriut të grave dhe vajzave.[82] Ndonëse Kosova ende nuk i është bashkuar Organizatës së Kombeve të Bashkuara, përmes kësaj zyre, Qeveria e Kosovës ka filluar raportimin e disa konventave ndërkombëtare të pranuara në ligjet në fuqi të Kosovës, siç është ajo për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore.[83]

TRAFIKIMI: "DJEMTË DO MBESIN DJEMË. EDUKONI VAJZAT TUAJA."

"Që nga fundi i luftës, trafikimi seksual është përhapur e shpërndarë sikurse kanceri."
- Nga filmi *The Whistleblower*

"Ishte koha menjëherë pas luftës, viti 1999, dhe trafikimi seksual ende nuk kishte ndodhur. Ne jemi takuar dhe kemi biseduar për trafikimin që do ndodhte në Kosovë nëse nuk do të organizoheshim," kujton Igballe Rogova. Ajo dhe aktivistet tjera të të drejtave të grave morën pjesë në një takim me KFOR-in, UNMIK-un dhe organizata të tjera ndërkombëtare:

> Përfaqësuesit e UNMIK-ut thoshin, "Jo, trafikimi nuk mund të ndodhë."
>
> Organizatat e grave thanë, "Të mblidhemi bashkë dhe të bisedojmë për këtë tani që ta parandalojmë atë."
>
> Njerëzit UNMIK-ut pastaj thanë, "Si mund ta dini ju kjo do të ndodhë?"
>
> Ne thamë, "Sepse në Bosnje dhe Hercegovinë ka ndodhur pas luftës." Ne iu dhamë shembuj konkret të asaj se si mund të ndodhë trafikimi.
>
> Dy orë më vonë një zyrtar i lartë i KFOR-it u ngrit në këmbë, e kapi notesin e tij dhe gjersa

largohej tha, "Çunat do mbesin çuna. Edukoni vajzat tuaja."

Për ne, kjo ishte shenjë e asaj që besonte KFOR-i: "Paanësisht Rezolutës 1325, apo cilësdo rregullore tjetër, ne do ta bëjmë atë që duhet ta bëjmë. Djemëve tonë iu nevojitet seksi."[84]

Trafikimi seksual në Kosovën e pasluftës është shembulli më i qartë ku akterët ndërkombëtarë kanë dështuar të parandalojnë, monitorojnë, raportojnë dhe referojnë shkeljet e të drejtave të grave dhe vajzave.[85] Që nga fillimi, shihej se trafikimi seksual nuk do të konsiderohet si krim dhe nuk kishte synime për ta ndëshkuar atë.

Prania e madhe ndërkombëtare në Kosovë menjëherë pas luftës që kryesisht përbëhej nga meshkujt ishte faktor kryesor në rritjen e kërkesës për shërbime seksuale, duke lehtësuar trafikimin e grave dhe të vajzave nga Kosova dhe nëpër Kosovë.[86] "Ky krim filloi të paraqitet kur hynë trupat," tha Këshilltarja Gjinore e Policisë në UNMIK, Tilly Stroosnijder. Ish Drejtori i Përgjithshëm i Policisë Behar Selimi pajtohet:

Prania ndërkombëtare ka ndikuar shumë në zhvillimin e trafikimit me qenie njerëzore dhe trafikimin e grave. Fakti që ata nuk i kishin familjet e tyre afër vetes dhe se ishin të pasur krahasuar me vendorët ndikoi që të rritet trafikimi dhe prostitucioni. Mekanizmi i UNMIK-ut për ta kontrolluar migracionin joligjor asnjëherë nuk ishte funksional. Të gjithë hynin dhe dilnin deri kur vendoret e morën përgjegjësinë e kufijve.[87]

Se ushtria dhe forcat "paqeruajtëse" kontribuojnë në lulëzimin e trafikimit dëshmohet mjaft mirë nga dokumentet e monitoruesve të ndryshëm ndërkombëtarë për të drejtat e njeriut.[88] Rritja e shpejtë e rasteve të raportuara në Kosovë korrespondon me bollëkun e paqeruajtësve në Kosovë.

"Unë isha e detyruar nga shefi që t'iu shërbej ushtarëve dhe policëve ndërkombëtarë" tha për Amnesty

International një femër e trafikuar.[89] Raste të tëra të dokumentuara nga Amnesty International ofrojnë dëshmi nga jetët e grave dhe vajzave të trafikuara nga Moldavia, Bullgaria, Ukraina dhe më larg në industrinë e seksit në Kosovë.

Kjo jo vetëm që ishte në shkelje të qartë të ligjit, por edhe Sekretari i Përgjithshëm i OKN-së bën thirrje për "akterët ndërkombëtarë, vendorë dhe joshtetëtorë" që të jenë "përgjegjës dhe të kërkojnë llogari për çdo shkelje të të drejtave të grave dhe vajzave, në pajtim me standardet ndërkombëtare." Duhet të veprohet në çdo rast të "eksploatimit dhe abuzimit seksual që pohohet të jetë kryer nga paqeruajtës në uniformë, civilë dhe/apo punonjës humanitarë" dhe akterët e sigurisë duhet të ndërmarrin masa kujdesi drejt parandalimit të këtyre dukurive.[90]

UNMIK-u shpalli Rregulloren për Ndalimin e Trafikimit me Qenie Njerëzore në Kosovë në janar 2001.[91] Rregullorja penalizonte edhe trafikuesit edhe ata që me dije kishin shfrytëzuar shërbimet e grave të trafikuara. UNMIK-u ka miratuar një Plan Nacional të Veprimit për Trafikimin, që pastaj është zëvendësuar me plan të ri qeveritar në vitin 2011.[92] Kushtetuta e Republikës së Kosovës dhe Kodi Penal i Kosovës ndalojnë trafikimin me qenie njerëzore, ndërsa disa ligje të tjera të aplikueshme gjithashtu trajtojnë trafikimin.[93]

Krahasuar me standardet ndërkombëtare gjetiu, ligjet e Kosovës dallojnë në shkallën e dënimeve. Gjersa Kodi Penal i Kosovës (KPK) parasheh dënime nga gjashtë muaj deri në 20 vite burgim dhe gjobë të mundshme deri në 500,000 euro,[94] Konventa e Këshillit të Evropës për Veprim kundër Trafikimit me Qenie Njerëzore përcakton dënim minimal të obligueshëm pesëvjeçar për ata që shpallen fajtorë për trafikim.[95] Veç kësaj, korniza e BE-së së fundi ka shtuar dispozita të tjera për mbrojtjen e viktimave femra të trafikimit ashtu që të përfshihet rimëkëmbja fizike, psikologjike dhe sociale. Si BE-ja ashtu dhe Kosova ofrojnë shërbime të përkthimit me shkrim dhe me gojë, këshillime ligjore, si dhe informata lidhur me të drejtat e tyre dhe shërbimet në dispozicion, sigurojnë banim, si dhe asistencë psikologjike dhe

mjekësore, në pajtim me ligjet.[96] Megjithatë, në Kosovë këto përfitime vareshin nga disponueshmëria e kontributeve të donatorëve "të dhuruara saktësisht për këtë qëllim dhe të shënuara si grante të destinuara të donatorëve në Buxhetin e Konsoliduar të Kosovës."[97] Edhe strategjitë nacionale dhe planet e veprimit kërkonin të promovojnë shërbime afatgjate të riintegrimit për viktimat e trafikimit, që përfshinin shërbime edukative dhe të punësimit.

Policia ka pranuar trajnime dhe ka themeluar një njësi speciale kundër trafikimit në vitin 2004, që ka çuar në mbylljen e disa lokaleve të përfshirë në prostitucion.[98] Pjesëtarët e sistemit të drejtësisë gjithashtu i kanë ndjekur disa trajnime. Kosova ka themeluar një Koordinator Nacional kundër trafikimit për të "koordinuar, monitoruar dhe raportuar për zbatimin e politikave kundër trafikimit me qenie njerëzore," një sekretariat për ta mbështetur koordinatorin, një grup punues ndërministror, si dhe institucione të tjera të ngarkuara me përgjegjësi për trajtimin e trafikimit dhe pasojave të tij.[99]

Një përpjekje në parandalim ishte edhe lista e "Ndalimeve", e krijuar në janar 2011.[100] Me kalimin e kohës, 75 baret dhe lokalet fillimisht të listuar si "të ndaluar" për stafin e UNMIK-ut, KFOR-it dhe OSBE-së u rritën në rreth 200 lokacione që pohohej se ishin të përfshirë në prostitucion. Shumica e institucioneve kanë staf të trajnuar dhe kode të mirësjelljes të cilat nuk miratojnë shfrytëzimin e shërbimeve seksuale. Nuk është e sigurt nëse këto përpjekje për parandalim arritën efektin e pritur apo jo. Arbena Kuriu nga OHCHR mendon se përpjekjet parandaluese kishin sukses:

> Reagimi i profilit të lartë në kuptim të parandalimit të trafikimit pas konfliktit në Kosovë ishte reagim shumë i mirë dhe i koordinuar nga akterët ndërkombëtarë. Kishte fonde që lidheshin me luftimin e trafikimit dhe ato tregonin rezultate të shkëlqyeshme. Në fillim raportohej shumë se bashkësia ndërkombëtare përbënte kërkesën më të madhe për shërbime të trafikimit, por kjo pastaj

> shënoi rënie të madhe për shkak të politikave të suksesshme të futura nga UNMIK-u dhe KFOR-i.[101]

Bashkëbiseduesit e tjerë nuk ishin aq të bindur se përpjekjet parandaluese ndryshuan sjelljet ekzistuese. "Njerëzit kanë mund të shkojnë apo të mos shkojnë," tha Shpresa Mulliqi nga OSBE-ja. "Askush nuk kontrollonte. Prandaj, unë nuk e kam fare idenë nëse dikush apo sa nga ta e shpërfillën këtë këshillë."[102] Vetëm pas vitit 2002 disa punonjës mund ta kenë marrë listën "e Ndalimeve" seriozisht, tha një ish punonjës i OSBE-së:

> Unë gjithsesi se kisha informata për njerëz të cilët i frekuentonin baret e ndaluara, por kjo ishte në kohën kur ekzistonte një vakuum i paqartësisë, sikurse lista e ndalimeve të ishte një diçka joformale. Dhe kështu ishte situata deri kur u bë një deklarim shumë i qartë: "Shikoni, këto janë të ndaluara dhe nëse ju shkoni në to kontrata juaj do të ndërpritet." Pasi që lista u bë më serioze, unë vërtetë nuk e dëgjoja asnjë njeri që i frekuentonte. Nuk do të thotë se nuk kanë shkuar. Vetëm se unë nuk dëgjoja për raste të tilla.[103]

> Ai ndjente se disa "molla të këqija" do të angazhoheshin në prostitucion dhe sjellje të tjera të mjerueshme pavarësisht masave parandaluese institucionale. Disa "njerëz margjinalë të cilët angazhohen në veprime joligjore i bëjnë ato qoftë kur gjykimin e kanë të dobësuar apo nëse hasin në një moment oportunist." Ata që mund të binden të marrin pjesë në veprime joligjore nga "mollët e këqija" mund të përmbahen nga to nëse ka politika në fuqi.

Përvojat e drejtpërdrejta të aktivisteve për të drejtat e njeriut si Igballe Rogova sugjeruan se përpjekjet e parandalimit vetëm sa nxisin trafikimin që të zhvillohet në nëntokë apo gjetiu:

> Ajo që ata bënë në vitin 2002 është se ushtria organizonte udhëtime speciale me autobusë për ushtarët në vendet tjera. Pra ata treguan se në Kosovë nuk janë të përfshirë në trafikim, por ata e bënin atë që "duhej ta bënin" në një shtet tjetër. Unë kam parë vetë me sytë e mi organizime të ushtrisë amerikane të udhëtimeve seksuale për në Sofje të Bullgarisë, ku sapo arrinin në hotel, atje i pritnin femrat. Kjo ishte e organizuar. Unë kam parë ushtrinë gjermane në Tetovë të Maqedonisë. Papritur ata vendosen që të mos përfshihen në trafikimin në Kosovë sepse kishte shumë presion: "Mos e bëni!" Kështu ata filluan të organizohen në Maqedoni. Do të thotë se: çunat do mbesin çuna, edhe sot e kësaj dite.[104]

Një zyrtar i UNMIK-ut u pajtua; "Kur janë bërë përpjekje për të rregulluar, kërkesa zhvendosej në shtetet fqinje."

Në vitin 2011 nuk dukej se institucionet ndërkombëtare shfrytëzonin listë të ndalimeve. EULEX-i nuk e ka miratuar listën që e shfrytëzonte UNMIK-u. Përpjekjet e tyre të parandalimit përbëheshin nga trajnimet për stafin lidhur trafikimin dhe futjen e një "Kodi të rreptë të Mirësjelljes" që ndalonte blerjen e shërbimeve seksuale.[105] Stafi i EULEX-it beson se "forca policore është shumë profesionale" dhe se nuk do të përfshihej në aktivitete të tilla. Megjithatë, një ish pjesëtar i EULEX-it nuk ishte tërësisht i bindur. "Është vështirë për mua që të shoh se sa efektive do të jenë Kodi i Mirësjelljes apo trajnimet," tha Sirpa Rautio. "Unë mendoj se njerëzit e arsyeshëm e kuptojnë ligjëratën; ata e kuptojnë politikën. Por për ata që nuk sillen si duhet nuk e di se në çfarë mase do të mund të ndihmojnë ligjëratat apo politikat." Vetëm "llogaridhënia e vërtetë funksionon", tha ajo, "duke treguar se jeni seriozë duke i shfrytëzuar dënimet në dispozicion për misionin."

Fillimisht rregullorja, dhe pastaj kodi penal, lejonin hetime, bastisje dhe kontrolle të bareve. Një nga hetimet e para në trafikimin në Kosovë u bë në korrik të vitit 2001. UNMIK-u lansoi një hetim në lidhje me pohime se një femër rumune dhe dy policë amerikanë të UNMIK-ut ishin duke bashkëpunuar me një pronar të një shtëpie publike në Mitrovicë në trafikimin e femrave. Raporti i brendshëm i kreut të policisë rajonale paralajmëronte, se "rrezikohej e tërë besueshmëria e Policisë së Misionit të OKB-së në Kosovë."[106] Raporti pretendonte se një zyrtar amerikan i priste femrat e trafikuara në kufirin e Kosovës me Serbinë, teksa ishte në uniformë dhe duke ngalur veturën e UNMIK-ut. Një polic i dytë amerikan pohohej se e paralajmëronte pronarin nëse kishte hetim të policisë ndaj tij dhe jepte informata të policisë për operacionet e mëhershme të trafikimit dhe prostitucionit.

Sa paqeruajtës në uniformë dhe civilë janë akuzuar për eksploatim dhe abuzim seksual në Kosovë dhe çka ndodhi me ta? Prej vitit 2002 dhe prillit 2004 Njësia policore e UNMIK-ut e Trafikimit me Qenie Njerëzore gjeti se:

> 52 ushtarë të KFOR-it, 3 policë ndërkombëtarë dhe 8 civilë ndërkombëtarë nga agjenci të ndryshme ishin në lokalet e "ndaluara". Ushtarët e KFOR-it janë dorëzuar te Policia Ushtarake dhe stafi civil te departamentet përkatëse për hetime të mëtejme dhe masa përkatëse disiplinore. Në pajtim me Rregulloret e Policisë së UNMIK-ut, policët ndërkombëtarë janë riatdhesuar në shtetet e tyre të prejardhjes.[107]

Në vitin 2003 dhjetë policë janë riatdhesuar apo shkarkuar për shkak të pohimeve lidhur me trafikimin dhe 22 deri në 27 ushtarë të KFOR-it janë dyshuar se kanë kryer vepra të trafikimit.[108] Se çka ndodhi me ta më vonë ende nuk dihet.

UNMIK-u në vitin 2006 themeloi një Njësi për Mirësjellje dhe Disiplinë, mekanizëm për ankesa përgjegjës për zbatimin e politikës "tolerancë zero." Ndërmjet periudhës

2006 dhe 2011, UNMIK-u regjistroi vetëm dy raste të keqsjelljes që përfshinin eksploatim seksual.[109] Që të dy rastet u referuan dhe hetuan, mirëpo për shkak të provave të pamjaftueshme pretendimet i konsideruan si të "pabazuara." Për sa i përket paqeruajtësve dhe punonjësve tjerë humanitarë,[110] KFOR-i nuk iu përgjigj kërkesës sonë për informata në lidhje me rastet e pretenduara të eksploatimit seksual. EULEX-i nuk ofronte informata nëse stafi i saj është akuzuar për angazhim në prostitucion apo trafikim meqë këto informata ishin "konfidenciale". Rastet e përfshirjes së pretenduar të punonjësve në keqsjellje seksuale janë raportuar në media, siç ishte aktakuza e zyrtarit të UNCHR-së Rashidoon Khan me akuza të "eksploatimit seksual të të miturve nën moshën 16 vjeçe dhe trafikimit me qenie njerëzore."[111] Megjithatë, në përgjithësi, qasja e pamjaftueshme në të dhëna dhe ndoshta praktikat e dobëta të disa institucioneve në mbledhjen e të dhënave e vështirësuan përcaktimin e sasisë së rasteve të referuara dhe të shqyrtuara.[112]

Përfundimisht duket se paqeruajtësit të cilët kanë përdorur shërbime të prostitucionit apo që kanë ofruar shërbime të tilla, duke përfshirë të tjerët në trafikim, rrallëherë janë ndjekur. Policia e Kosovës i kishte duart e lidhura sepse edhe paqeruajtësit civilë edhe ata ushtarakë gëzonin imunitet diplomatik. Sipas definicionit, "personi i një agjenti diplomatik është i pandëshkueshëm. Ai nuk i nënshtrohet asnjë forme të arrestimit apo paraburgimit."[113] "Ai," jo "ata," nuk mund të gjykohet për krimet që pretendohen se janë kryer në Kosovë edhe pas skadimit të mandatit të "tij". Prandaj, stafi i KFOR-it dhe UNMIK-ut mbesin imunë nga çdo formë e arrestimit apo paraburgimit nga çdo shtet tjetër përveç shtetit që e ka dërguar në mision. Ky përjashtim vazhdon edhe pas skadimit dhe pasi që pjesëtarët e stafit më nuk janë të punësuar në KFOR apo UNMIK.[114] Fakti se akterët e sigurisë janë të kontraktuar, bashkuar me imunitetin e tyre diplomatik, ka bërë që llogaridhënia të jetë e vështirë, tha një ish zyrtar i OSBE-së:

> Ja ku është problemi i shfrytëzimit të kontraktuesve për t'i sjellë policët. Sipas meje ky është një problem i madh, shumë i madh. Filmi *The Whistleblower* ishte shumë i saktë. Kontraktuesit i mbyllën të gjitha kontratat për policët dhe OSBE-në. Ata janë kontraktues të mbrojtjes dhe Departamenti i Shtetit i SHBA-së vendosi se nuk dëshirojnë të krijojnë marrëdhënie kontraktuese me amerikanët që shkojnë në këto misione. Prandaj ata e angazhuan CPI, Civilian Police International, apo e angazhuan DynCorp apo një kompani tjetër të tillë që të jetë ndërmjetëse ashtu që ata të mos kenë nevojë për t'i krijuar marrëdhëniet e tilla. Ajo që rezultoi në fund është se ju angazhoheshit nga një kompani, por megjithatë, ju punoni për dikë tjetër, jo vetëm që keni besnikëri të përzier, por kë do ta dëgjoni? A e dëgjoni personin që ua nënshkruan pagën, apo personin që thuhet vetëm në letër se duhet t'i jepni llogari?[115]

Përkundër përgjegjësive të tij për zbatimin e Rezolutës 1325,[116] Departamenti i OKB-së për Operacione Paqeruajtëse (DPKO) duket se ka qenë ngurrues në heqjen e imunitetit diplomati të paqeruajtësve civilë dhe ushtarakë. DPKO frikësohet se shtetet mund t'i tërheqin financimet apo trupat nga misionet paqeruajtëse, komentoi një ish zyrtar i OKB-së që kishte informata të drejtpërdrejta:

> Verën e vitit 2001, Nënkomisioni për Promovimin dhe Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut u mundua ta miratojë një rezolutë në OKB e cila do të obligonte sekretariatin që ta shqyrtojë çështjen,[117] dhe se paku të futet në kontratat e punës se, "Edhe nëse keni imunitet, shteti amë pajtohet që të ju ndjekë penalisht." Me kujtohet se njerëzit në DPKO thanë, "S'ka gjasa." Pse? Sepse ata kanë pasur presion të madh nga shtetet anëtare. DPKO dhe OKB në përgjithësi duhet të jenë mjaft të kujdesshme

> lidhur me atë se në çfarë mase i shtyjnë çështjet e llogaridhënies përpara sepse natyrisht edhe ata kanë nevojë për shtete që kontribuojnë me trupa. Për krizën e radhës, qoftë nëse është e tëra humanitare apo nëse është ushtarake, ata do të kenë nevojë për njerëz që do të shkojnë në këto zona për t'i kryer këto funksione dhe nëse shtetet thonë "s'ka gjasa," atëherë paqeruajtja mbaroi.

Për zbatimin e Rezolutës 1325, shtetet anëtare duhet ta luajnë një rol më të madh në trajtimin e pandëshkueshmërisë. Këshilltarja Gjinore e Policisë në UNMIK, Tilly Stroosnijder pajtohet:

> Politikat dhe direktivat janë miratuar dhe është zbatuar një politikë zero tolerancë, por do të doja të shihja një vazhdimësi të mirëfilltë dhe transparencë kur të ndodhin rastet. Tani kryerësit janë larguar nga misioni, por ata janë në misione tjera. Kjo nuk do të duhej të ndodhte [...] Edhe më tej kemi nevojë për përmirësime në nivel të DPKO në bashkëpunim me shtetet anëtare ashtu që këta zyrtarë të mos jenë të gatshëm t'iu bashkohen misioneve tjera më, dhe ata duhet të dënohen sipas ligjeve të vendeve të tyre.

Ne kemi bërë përpjekje që të mësojmë se çka ka ndodhur me dhjetëra paqeruajtës dhe punonjës humanitarë që pretendohet se kanë qenë të përfshirë në eksploatime dhe abuzime seksuale në Kosovë, kemi hulumtuar gazeta e burime të internetit dhe raporte. Ishte vështirë të thuhet se çka ndodhë pas riatdhesimit. Imuniteti diplomatik i lejonte paqeruajtësit e shteteve të caktuara që të marrin më pak se një "shuplakë në duar" pas kryerjes së disa krimeve, na tregoi një burim i brendshëm. Sipas këtij bashkëbiseduesi, UNMIK-u shpeshherë e mbyllte njërin sy në raste të tilla, posaçërisht nëse kryerësi nuk ishte më pjesëtar i stafit të tyre.

Në vetëm dy raste të identifikueshme është ndarë një formë e drejtësisë. Njëri rast përfshinte zyrtarin e UNHCR-së Rashidoon Khan, të dënuar për keqtrajtim seksual të vajzave të mitura në Kosovë, trafikim me qenie njerëzore, si dhe shitje të narkotikëve në vitin 2005.[118] Ky ishte rasti i parë i tillë i trajtuar në Kosovë, mirëpo ai ishte dënuar vetëm në tri vite burgim në Kosovë. Rasti i dytë ishte rasti famëkeq i Toger Frank J. Ronghi. Për ata që nuk e kanë dëgjuar këtë histori, Ronghi ishte paqeruajtës amerikan që shërbente në Kosovë. Ai ishte hetuar, gjykuar dhe shpallur fajtor për "kryerjen e veprave të turpshme" dhe vrasjen e një vajze 11 vjeçe. "Është lehtë t'i ikësh llogaridhënies për këtë gjë në një shtet të botës së tretë, i kishte thënë ai dëshmitarit Rreshterit Michael J. Stegemolloer. "Ai e dinte këtë sepse e kishte bërë më parë në shkretëtirë."[119] Në të vërtetë, rastet kur punonjësit humanitarë dhe paqeruajtësit kanë eksploatuar seksualisht gra dhe vajza ekzistojnë në Sudan, Breg të Fildishtë, Haiti, Liberi, Republikën Demokratike të Kongos, Kamboxhia dhe Eritre, mes tjerash.[120] Rasti ishte shembull, tha një ish zyrtar i OSBE-së:

> Ky është një shembull i mirë i asaj se si supozohet të funksionojë sistemi, në kuptim të asaj se ky ushtar kishte imunitet. Ky ushtar kurrsesi nuk do të ndiqej penalisht në Kosovë. Ushtria amerikane bëri atë që quhet dëgjim sipas nenit 32, që është në fakt një juri e cila përcakton nëse ka apo jo prova të mjaftueshme *prima facie* për të pasur gjykim. Ky dëgjim u mbajt këtu në Kosovë, në Kampin Bondsteel. Kam dëgjuar se ata thjeshtë kishin ftuar oficerë në detyrë që të ulën në këtë dëgjim. Ata konstatuan se, "Po, ka prova të mjaftueshme për ta çuar këtë rast në Gjykim Ushtarak." Kështu, ata e dërguan këtë person në Gjermani dhe mbajtën gjykim të plotë ushtarak. Ai u dënua dhe tani është duke e vuajtur dënimin e burgimit të përjetshëm pa të drejtë në lirim me kusht në Fort Leavenëorth, Kansas.[121]

Ky është një lloj shembulli i asaj se si do të duhet të punonte edhe OKB-ja. Në rregull, ne e kuptojmë se në disa shtete as personi që ka kryer krimin as shteti i tyre nuk dëshiron që ata të gjykohen në një shtet ku ka probleme të shumta ligjore. Mund të ketë njëanshmëri të mëdha në sistemin ligjor ndaj ndërkombëtarëve. Por në anën tjetër, ju si shtet, keni përgjegjësi që t'i ndiqni penalisht shtetasit tuaj. Prandaj, OKB-ja duhet të bashkëpunojë me prokurorë në shtetin amë dhe të ndihmojë në grumbullimin e informatave që iu duhen për të kryer një gjykim të mirëfilltë.

Për rastet e trafikimit të gjykuara në Kosovë, duket se ekziston një trend i nxjerrjes së dënimeve të buta. "Hapi i parë drejt parandalimit është ngritja e vetëdijes se institucioneve ligjore për një ndëshkueshmëri më të ashpër," tha Naime Sherifi, e cila udhëheqë një strehimore për gratë. "Tre persona janë dënuar me pesë vite burgim për trafikim me qenie njerëzore dhe prapëseprapë gjykatësi jonë nuk i ka futur në burg." Sherifi ishte dëshmitare e dënimeve të buta edhe në raste të tjera që kanë të bëjnë me trafikimin me qenie njerëzore. "Pse duhet që dikush të dënohet vetëm me dy vite burgim pasi që kanë shitur një qenie njerëzore për para?"

Përkundër të gjitha këtyre bisedave lidhur me përpjekjet e EULEX-it për t'i hetuar dhe ndjekur rastet e trafikimit,[122] sipas përmbledhjeve penale të gjykatave në dispozicion, EULEX-i ka përfunduar vetëm tri raste që përfshinin akuza të trafikimit.[123] Në një rast, tre meshkuj janë dënuar për përdhunim, trafikim dhe lehtësim të prostitucionit të një vajze 15 vjeçe dhe një tjetre 17 vjeçe. Dënimet e tyre të përbashkëta për këto krime ishin dymbëdhjetë, dhjetë dhe dymbëdhjetë vite burgim përkatësisht.[124]

Mund të përmbyllim se dëshmitë e skajshme sugjerojnë se Kosova ka pasur rritje të konsiderueshme në prostitucionin e organizuar në vitin 1999, që shoqërohet me arritjen e mijëra trupave, kryesisht meshkuj, të KFOR-it dhe

staf të UNMIK-ut. Kontrolli jo i fortë i kufijve nga UNMIK-u dhe KFOR-i dhe mekanizmat e pamjaftueshëm të mbrojtjes menjëherë pas luftës kanë krijuar një mjedis që lejonte trafikimin. Gjersa përpjekjet parandaluese siç janë trajnimet dhe lista e ndalimeve i kanë shkurajuar disa persona nga frekuentimi i këtyre lokaleve, bashkëbiseduesit mendojnë se të tjerët mund t'i shfrytëzojnë shërbimet seksuale sidoqoftë. Është e pamundur të matet numri sasior i rasteve të pohuara për shkak të grumbullimit të dobët të të dhënave, mungesës së kujtesës institucionale dhe "konfidencialitetit". Drejtësia dukej se vjen rrallëherë, duke pasur parasysh imunitetin diplomatik dhe ngadalësinë e shumicës së shteteve anëtare të OKB-së për t'i ndjekur penalisht.

DHUNA NË FAMILJE: A JANË TË MBROJTURA GRATË?

"Kush e qante kokën për dhunën në familje? Kishte aq shumë prioritete në atë kohë... si të themelohen institucionet e reja, qeverisja e mirë, të drejtat politike… dhe dhuna në familje nuk konsiderohej prioritet. Megjithatë, kur flasim për sigurinë e gjysmës së popullatës në jetët private, natyrisht se kjo duhët të jetë prioritet."

- Ariana Qosaj-Mustafa, ish pikë fokale gjinore në OSBE-së

Sakibe Doli ishte duke punuar ndërrimin e natës në strehimoren e grave. Deri në ato momente kishte qenë natë. Gratë dhe fëmijët të cilët kishin vuajtur dhunë në familje flinin me qetësi në strehimore, në supozimin se mbrohen nga kryerësit e mëhershëm të dhunës. Lokacioni i strehimores supozohej se ishte i fshehët, mirëpo në qytetin e vogël të Gjakovës fjalët shpërndaheshin me shpejtësi dhe pas pak kohe edhe taksitë e dinin si ta gjenin. Kjo qetësi e veçantë e natës e kaploi strehimoren, por papritur u thye nga zhurma e muzikës së lartë. Sakibeja shikoi prapa perdeve. Ishte njëri nga burrat e grave që ajo i mbronte. Përderisa vetura e tij afrohej, muzika bëhej edhe më e zëshme. Fqinjët iu afruan dritareve dhe filluan ta telefonojnë Sakiben për ta pyetur se çka po ndodhte?"

Ajo e thirri policinë dhe ata reaguan shpejtë. Vetura policore me qetësi u ndal prapa veturës së burrit, me drita të ndalura, për të provuar ta zënë atë në befasi. Vetura e

policisë i ndezi dritat, me ç'rast humbi terri dhe u ndrit vetura e burrit. Ai u kap. Policja e arrestoi me akuza të prishjes së rendit dhe thyerjes së urdhrit për mbrojtje. Gjersa ai shoqërohej për në veturën e policisë, një buzëqeshje e vetëkënaqësisë e kaploi atë. Ai dinte pasojat e veprimeve të tij, se ato do të ishin minimale. Gjykata më vonë e shpalli atë fajtor dhe u dënua me burgim.

Megjithatë, pak kohë më vonë, ai i rishfaq në strehimore dhe vazhdoi ta kërcënojë stafin e strehimores, përfshirë Sakiben.[125] "Ne frikësohemi, në strehimore, kur përballemi me një dhunues," tha ajo në vitin 2007. "Gjatë pesë viteve të para policia ka reaguar shumë shpejtë kur i kemi thirrur ata. Nuk kishim nevojë të shqetësohemi, 'A po vijnë ata apo jo?' Por tani është ndryshe. Ndodhi që një dhunues kishte lidhje me dikë brenda Policisë së Kosovës dhe ata nuk vinin fare." Një hetim i mëvonshëm çoi në shkarkimin e kapedanit dhe komandantit të policisë. "Me hierarkinë e re në policinë e Gjakovës, bashkëpunimi është shumë i mirë. Pas asaj që ndodhi në të kaluarën, çdo gjë tani shkon si duhet," thekson Sakibe.[126]

Sikurse në çdo vend në botë, dhuna në familje kërcënon sigurinë fizike dhe psikologjike të grave dhe vajzave në Kosovë. Dhuna në familje ka qenë e vazhdueshme dhe

Grafi 1. Rastet e Dhunës në Familje të Raportuara në Polici, sipas Gjinisë së Viktimave (2006-2010)

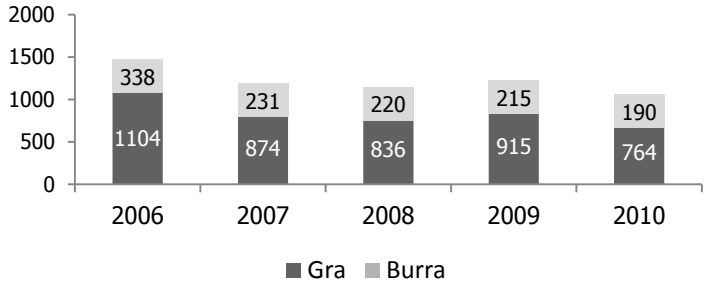

depërtuese në Kosovën e pasluftës.[127] Ndërmjet viteve 2005 dhe 2010, 23 persona pohohet se janë vrarë në marrëdhënie të dhunës në familje, theksojnë zyrtarët në Policinë e Kosovës. Që nga viti 2002, më shumë se një mijë persona kanë raportuar dhunë në familje çdo vit (pak më pak në vitin 2010). Tendencat ishin që gratë përjetonin më shumë dhunë sesa burrat, duke përbërë 79 për qind të viktimave në rastet e raportuara të dhunës në familje (shih Grafi 1).[128] Kryerësit e dhunës në familje ishin më së shpeshti meshkuj (91.1 për qind),[129] kryesisht bashkëshortët burra (56 për qind të kryerësve), ndonëse baballarët, nënat, dhe pjesëtarët tjerë të familjes gjithashtu shkaktonin dhunë.

Krimi i dhunës në familje kërkon reagime komplekse, meqë siguria e gruas është e ndërthurur me sigurinë e komuniteteve të tyre. Mbrojtja e grave nga dhuna dhe parandalimi i dhunës në të ardhmen varen nga besimi i grave

Tabela 6. Llojet e dhunës së kryer në familje, të raportuar në Policinë e Kosovës

Krim	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Total
Vrasje	1	4	4	6	3	5	**23**
Vrasje në tentativë	4	3	6	4	3	4	**24**
Lëndime të lehta trupore	290	408	462	513	538	457	**2,668**
Lëndime të rënda trupore	5	21	14	3	9	10	**62**
Keqtrajtimi fizik	17	83	2	71	141	60	**374**
Sulmi fizik	661	341	215		58	79	**1,354**
Abuzimi seksual/ sulmi/përd hunimi	2	0	2	3	2	0	**9**

në polici; trajnimet e mjaftueshme të policisë' ulja e posedimit privat të armëve të lehta; zbatimi i ligjeve; dhe gjyqësori efektiv. Strehimoret janë tejet të rëndësishme për ofrimin e mbrojtjes së përkohshme si dhe gratë kanë nevojë për resurse për jetesë të pavarur.

Kush i mbron gratë?

Nëse identifikojmë një rast të dhunës në familje, arrestimi i shkelësit është brenda obligimit tonë, por neve na duhet të gjejmë një mënyrë për ta zgjidhur rastin. Në një rast, gruaja që ka raportuar abuzim të vazhdueshëm gjashtëvjeçar pyet, "Çka më ofroni mua? Si mund të më ndihmoni nëse unë e raportoj dhunën?"

"Ne kemi ligje dhe dispozita për ofrim të strehimores."

"Por për sa kohë mund të qëndroj unë në strehimore?"

"Gjashtë muaj dhe keni kushte të mira."

"Çka do të bëjë gjykata? Nëse fëmijët mbesin me mua, çfarë do të më ofrohet? Kush do të përkujdeset për fëmijët e mi? Unë nuk punoj. A do të më ofrohet një punë?"

Në si [Polici e Kosovës] konsiderojmë së zbatimi është i vështirë nga ana jonë. Është vështirë të arrihet barazia sepse gruaja dëshiron të jetë e pavarur nga burri, por ne nuk mund ta ofrojmë këtë.[130]

- Toger Tahire Haxholli

Në vitin 2008 një anketë mbarë kosovare gjeti se gati 40 për qind të respondentëve që kishin vuajtur dhunë nuk i kanë treguar askujt. Nënraportimi mbetet problem serioz dhe e vështirëson vlerësimin e saktë të shkallës së dhunës në

Grafi 2. Rastet e Dhunës në Familje të Raportuara në Polici, 2002-2010

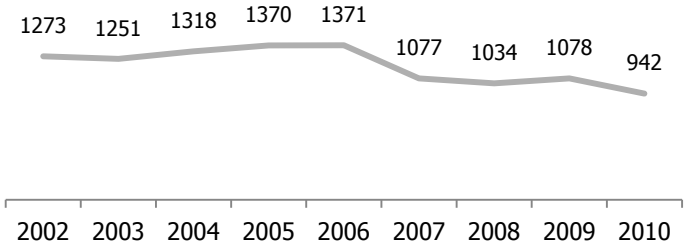

familje në Kosovë. Në shikim të parë, ky krim duket se po pëson rënie (shih Grafi 2). Kjo nuk është e vërtetë. Po kjo anketë mbarë kosovare tregon se 43 për qind të kosovarëve kanë vuajtur nga një formë e dhunës në familje në jetën e tyre (46 për qind të grave dhe gati 40 të burrave).[131] Njëra nga arsyet për mosraportim, që nuk është e veçantë për Kosovën, është se kosovarët mendojnë se dhuna në familje është çështje private dhe ndjehen të turpëruar nëse flasin për të haptas.[132] Gratë Kosovare ngurrojnë nga raportimi i dhunës në familje nga shqetësimi i turpërimit publik, stigmatizimi, apo për shkak se gabimisht mendojnë se ajo dhunë është bërë me fajin e tyre. Konkretisht, gratë frikësohen edhe nga revanshi i kryerësit apo nga humbja e kujdestarisë së fëmijëve të tyre. Ata shpeshherë janë detyruar nga pabarazia ekonomike që të jenë të varura në bashkëshortët e tyre për të mbijetuar dhe për t'u kujdesur për fëmijët, një nënshtrim që i parandalon ato nga largimi prej situatave të dhunshme në shtëpi. Ata nuk e dinë se ka ligje që i mbrojnë ato dhe shpeshherë nuk janë në dijeni të të drejtave të tyre.

Tanimë është në fuqi një kornizë ligjore substanciale. Kushtetuta e Republikës së Kosovës importon standardet ndërkombëtare të të drejtave të njeriut në ligjvënine për dhunën në familje. Ligji për mbrojtje nga dhuna në familje përkufizon dhunën në familje dhe përcakton shfrytëzimin e urdhrave për mbrojtje, përgjegjësitë e zbatimit të ligjit, veprat penale dhe procedurat.[133] Kodi Penal i cekë krimet e kryera në

marrëdhënie familjare në formë të dëmtimit të lehtë apo të rëndë trupor, shtrëngimit, kërcënimit, privimit të paligjshëm të lirisë, sulmit seksual dhe përdhunimit.[134] Ato trajtohen si krime pavarësisht nëse ndodhin në marrëdhënie familjare apo jashtë saj. Strategjia Nacionale dhe Plani i Veprimit kundër Dhunës në Familje është miratuar në vitin 2011, ndërsa Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale ofron financim të pjesshëm institucional për strehimoret e grave. Përgjithësisht, legjislacioni i Kosovës që ka të bëjë me dhunën në familje duket të jetë në pajtim me standardet ndërkombëtare, sipas kërkesave të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.[135]

Krijimi i kornizës ligjore për trajtimin e pandëshkueshmërisë dhe parandalimit të dhunës në baza gjinore ishte ndoshta një nga arritjet më të mëdha në dekadën e fundit për ruajtjen e sigurisë së grave, në pajtim me Rezolutën 1325. Ariana Qosaj-Mustafa ka bashkëpunuar me disa institucione në hartimin e Rregullores fillestare të UNMIK-ut për mbrojtjen nga dhuna në familje gjatë kohës sa ishte në OSBE. Ajo kujton ndryshimet vendimtare që ligji i kishte sjellë pas miratimit dhe hyrjes në fuqi më 2003:

> Është histori suksesi sepse më kujtohet kur më thirrën dy policë ndërkombëtarë të cilët duhej të merreshin me raste të dhunës në familje. Për shembull, nëse një grua është strehuar, burri i saj do të vinte në strehimore dhe bënte çka do që dëshironte sepse nuk kishte urdhra për mbrojtje. Ata nuk mund të zbatonin asnjë mekanizëm mbrojtës deri në momentin që ajo e kalonte procesin e shkurorëzimit dhe kujdestarisë. Gjatë kohës sa ishte viktimë e menjëhershme e dhunës në familje, nuk kishte shumëçka për t'u bërë.
>
> Pasi që ligji u nënshkrua nga Përfaqësuesi Special i Sekretarit të Përgjithshëm, thirrja e parë që e pranuam menjëherë ditën e nesërme ishte nga këta policë ndërkombëtarë. Ishte një person i cili i kishte bezdisur ata me muaj të tërë. Sapo që policia ikte, ai kthehej dhe e ngacmonte viktimën. Ishte një rast

shumë i rëndë i dhunës në familje. Ajo ishte në strehimore me fëmijët dhe ata ishin të tmerruar sa herë që e shihnin veturën dhe babanë e tyre gjersa sillej përreth strehimores.

Policët më kishin thirrur tërë kohën duke më pyetur, "Çka ndodhi me Rregulloren? A mund t'i marrim këta urdhra mbrojtës?"

"Jo, ende është në formë drafti."

Me siguri se qëndroi për disa muaj në sirtarët e ndonjë Këshilltari ligjor të OKB-së, por pas katër muajve ai u nënshkrua. Kjo grua menjëherë kërkoi urdhër për mbrojtje. Ai person u informua se kishte urdhër mbrojtës kundër tij, por ai e kishte shkelur atë meqë ishte person i dhunshëm. Ai shkoi përsëri përreth strehimores, por këtë herë ai e kishte një masë të përkohshme për të mos iu afruar viktimës brenda 150 metrave, përndryshe do të arrestohej.

Këto ishin hapa të vegjël por mund ta ndjenim se disa gjëra po ndryshonin ngadalë. Fillimisht pak gjyqtarë ishin të njohur me ligjin, por pas ca kohe kishte qindra urdhra të tillë mbrojtës që lëshoheshin.[136] Ai është një lloj mbrojtje.[137]

Me miratimin e këtij ligji, hapi i radhës ishte ofrimi i trajnimeve për sektorin e sigurisë dhe stafin e drejtësisë lidhur me atë se si të trajtohet dhuna në familje.[138] Gratë duhet të jenë në gjendje t'i besojnë policisë dhe gjykatës për të kërkuar mbrojtje. Policia dhe gjykatat duhet ta kuptojnë retiçencën, frikën dhe cenueshmërinë e grave viktima. Nga sektori drejtësisë, Enver Peci, Kryesues i Këshillit Gjyqësor të Kosovës, tha se "trajnimet ofrohen sipas nevojës":

Në fillim të vitit, temat e trajnimeve përzgjidhen dhe ndahen me gjyqtarët. Kushdo që është i interesuar në një trajnim të posaçëm aplikon për të. Trajnimet janë të obligueshme. Nëse gjyqtarët nuk e praktikojnë apo respektojnë atë që e kanë

> mësuar gjatë trajnimeve, prokurori disiplinor do ta ndjek rastin.[139]

Prandaj, trajnimet e gjyqtarëve lidhur me dhunën në baza gjinore duket të jetë më shumë ad-hoc e jo i obligueshëm, ndonëse kjo ka qenë temë "prioritare" gjatë viteve të fundit, tha ajo. Kjo përfshin trajnimet për legjislacionin për dhunën në familje.

Policia e Kosovës ndan shtatë nga 40 orë të trajnimeve të obligueshme vjetore për barazi gjinore, si dhe trajnimi dymujor për Toger përfshin katër deri pesë ditë në këtë temë. Trajnimet merren me Ligjin për barazi gjinore; strategjia e policisë për të drejtat e grave si të drejta të njeriut; trafikimi; trajtimi i rasteve të dhunës në familje; dhe Rezoluta 1325.[140] "Rezoluta përbën një përqindje të caktuar të trajnimit tonë," tha Hysni Shala. "Nëse trajnimi zgjat më shumë, edhe trajnimi për Rezolutën do të zgjatet."[141] Njësitë e specializuara në dhunën në familje dhe trafikim pranojnë trajnime të obligueshme shtesë. "Kursi për abuzimet brenda familjeve është specifik për hetuesit të cilët punojnë me abuzime në familje," tha Togerja Tahire Haxholli.

Veç kësaj, policia në komunitet është menduar që do ta parandalojë dhunën në familje, thotë ish Drejtori i Përgjithshëm i Policisë, Behar Selimi:

> Është rutinë që të shkojmë dhe të marrim informata për një familje e cila ka probleme, dhe njësitë tona shkojnë dhe bisedojnë jo si zyrtarë policorë, por si "burri me burrin." Ky është thelbi i shërbimit të ri policor në Kosovë. Ne nuk jemi polici që mbi të gjitha përdorim forcë, por në fakt ne përdorim mekanizma të tjerë për t'i zgjidhur problemet. Kjo dikur ishte koncept absurd për policinë. Më parë, ata thjeshtë shkonin dhe bënin arrestimin. Por tani kemi metoda tjera.[142]

Hetimet policore të krimeve të pohuara, politikat dhe mekanizmat, ndoshta kanë pasur efekt dëbues të dhunës së

ardhshme të mundshme. Akterët e sigurisë kanë bërë hapa të mëdhenj në mbrojtjen e grave, duke kontribuar jo vetëm në zbatimin e Rezolutës 1325, por edhe në përmirësimin e sigurisë së komunitetit në përgjithësi, tha Osnat Lubrani, Përfaqësuese rezidente e UNDP-së:

> Angazhimi ndërmjet avokuese të barazisë gjinore dhe akterëve të sigurisë, qoftë në Policinë e Kosovës, Trupat Mbrojtëse të Kosovës, apo themelimi i shërbimeve të sigurisë në komunitet në nivel komunal, kanë çuar në rritje të vetëdijes së shqetësimeve të sigurisë së gruas. Ne kemi parë më shumë trajnime për t'i bërë stafin e agjencive të zbatimit të ligjit më të ndjeshëm për çështjet gjinore dhe për të siguruar reagimin e duhur të dhunës në familje, duke përfshirë përmes kontrollit më të mirë të posedimit të armëve të zjarrit. Gjithashtu, miratimi i politikave dhe strategjive për barazi gjinore nga ana e institucioneve të sigurisë, dhe krijimi i njësive gjinore për ta mbështetur dhe monitoruar zbatimin e tyre, është zhvillim shumë pozitiv.[143]

Është specifike për Kosovën një histori e gjatë e mosbesimit për institucionet shtetërore dhe agjencitë e zbatimit të ligjit. Historikisht, kosovarët janë mbështetur më shumë në familje sesa te shteti për mbrojtje prandaj dhe ngurrojnë t'i humbin armët që i posedojnë për mbrojtje të familjes. Është ironike se këto armë i bëjnë gratë më të cenueshme ndaj dhunës në familje dhe dhunës përmes armëve të zjarrit.[144] Çdo vit, armët përdoren për të kryer krime në marrëdhënie familjare.[145] Megjithatë, sistemet e pamjaftueshme të grumbullimit të të dhënave e vështirësojnë vlerësimin e saktë të ndërlidhjes ndërmjet dhunës ndaj grave dhe armëve të paligjshme.[146] Meqë "armët e vogla dhe të lehta mund të shtohen dhe shpeshherë përdoren për t'i kërcënuar gratë" në rajone të pas-konflikteve, Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së bën thirrje për mekanizma nacionalë që i kontrollojnë këto arme me qëllim të rritjes së sigurisë për

gratë.[147] Ndërmjet vitit 2007 dhe 2010, Nisma e UNDP-së në Kosovë për Kontrollin e Armëve të Vogla mblodhi në një vend institucionet me qëllim të hartimit të një plani të veprimit për zbatimin e Strategjisë Kosovare për Kontrollin e Armëve të Vogla.[148] Si pjesë e kësaj strategjie, Ministria e Punëve të Brendshme është përgjegjëse për hulumtimin përmes një anketimi të shtrirjes së armëve të vogla në Kosovë dhe pastaj krahasimit të kësaj me statistikat e krimeve nga Policia e Kosovës.[149]

Policia e Kosovës është bashkpunon me strehimoret e grave dhe institucionet tjera përkatëse, për të krijuar procedura standarde të operimit për të ndihmuar në trajtimin e rasteve. Policia ka krijuar njësi të trajnuara të dhunës në familje në secilën komunë për të trajtuar specifikisht dhunën në familje. "Kjo përfshin një politikë ku në çdo sation policie duhet të jetë një grua dhe një burrë," tha Haxholli.[150] Policet e kualifikuara intervistojnë gra dhe fëmijë viktima të cilat mund ta kenë më të lehtë të "komunikojnë me një grua sesa me një burrë," tha Shala. Policet kryejnë intervista, bëjnë fotografime të lëndimeve, si dhe ndihmojnë gratë të cilat kanë pësuar dhunë.

"Rritja e pjesëmarrjes së grave në polici ka pasur ndikim në rritje të raportimeve," tha Selimi. "Gratë e kanë më të lehtë që të bisedojnë me gratë e tjera për problemet dhe shqetësimet e tyre sesa me meshkuj." Fushatat sensibilizuese të organizatave të grave për edukimin e popullatës për të drejtat e tyre gjithashtu mund të kenë pasur ndikim në raportim." Unë mendoj se raportimet kanë të bëjnë me besimin," tha. "Ato raportohen falë besimit që njerëzit e kanë ndaj nesh." Ai vazhdoi:

> Unë mendoj se shoqëria jonë e ka rritur vetëdijesimin dhe qytetarët po raportojnë gjithnjë e më shumë raste. […] Unë besoj se këto raste kanë ekzistuar edhe më herët, por ato nuk janë raportuar. Prandaj, unë nuk mund të them se ka rritje të rasteve, por se ka rritje të informimit dhe raportimit.

Më shumë gra në polici, angazhimet sensibilizuese të policisë, mbulimi medial i kësaj çështjeje, asistenca e strehimoreve e ofruar për viktimat, si dhe trajnimet kanë kontribuar në raportim më të madh.

Megjithatë, është e dukshme se përfaqësuesit e policisë i referoheshin periudhës ndërmjet viteve 2003 dhe 2006 kur ishte rritur raportimi. Raportimi pësoi rënie të madhe pas vitit 2006. Aktivistet e të drejtave të grave e atribuojnë këtë jo në rritje të dhunës në familje por edhe në humbje të besimit në sistemin e drejtësisë. "Gratë raportonin dhunën në familje, por atëherë humbën besimin në institucione kur nuk u ndërmorën veprimet," tha Igballe Rogova. Hetimet policore kanë kufizuar ndikim të kufizuar nëse sistemi i drejtësisë nuk lëshon dënime të ashpra për kryerësit. Këtu policia dhe gjyqësori kanë shumëçka për të bërë në "luftimin e pandëshkueshmërisë dhe krijimin e një efekti dëbues," në pajtim me udhëzimet e Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.[151]

"Drejtësia është larg"

"Nuk mendoj se ka shumë progres në luftimin e dhunës ndaj gruas, posaçërisht dhunës në familje. Nuk janë ndjekur shumë raste."

- Arbena Kuriu, OHCHR

Më 18 maj 2011, Diana Kastrati 27 vjece ishte duke shkuar për të vijuar mësimin në Universitetin e Prishtinës.[152] Vitet e fundit kishin qenë të vështira për të , por me kurajo dhe mbështetje të familjes së saj, ajo e kishte braktisur burrin e saj abuzues. Policia e Kosovës e ndihmoi atë në parashtrimin e kërkesës për urdhër për mbrojtje nga ai dhe tani ajo vetëm priste që gjyqtari ta aprovojë atë. Gjyqtari ishte vonuar; ditët kishin kaluar që nga afati i duhur për miratim, mirëpo Diana kishte pasur shpresa të mëdha se

shpejti do t'i garantohet siguria. Beteja për kujdestarinë e vajzës së saj tetë vjeçe mund të zgjasë më shumë meqë ajo duhej të dëshmonte se do të ishte në gjendje të mirë financiare për të rritur një fëmijë. Arsimimi universitar do t'i hapte dyer, mendonte ajo gjersa recente pranë pompës së benzinës afër shtëpisë së saj atë mëngjes. Papritur u dëgjuan të shtëna. Diana vdiq në vend. Burri i saj u zhduk.

Vdekja tragjike e Dianës nënvizoi faktin se mbrojtja për gratë është joadekuate. Ligji për Mbrojtjen kundër Dhunës në Familje nuk ishte në gjendje të parandalojë dhunën dhe t'ia shpëtoj asaj jetën, meqë gjyqtari dështoi të sigurojë mbrojtje në kohë. "Institucionet nuk e shohin këtë si problem, se kjo mund t'i kushtojë dikujt me jetë," tha Naime Sherifi, Kryesuese e Bordit të Drejtorëve të Koalicionit të Strehimoreve në Kosovë:

> Ne kishim shumë raste të dhunës në familje të cilat janë lënë anash apo nuk janë trajtuar aq seriozisht sa është dashur për sa i përket zbatimit dhe përmbarimit të ligjeve. […] Në shoqërinë tonë, ende ekziston përshtypja se martesa mund të mbahet me shtrëngim dhe dhunë dhe se burri duhet të jetë figura dominuese. Fakti që Diana Kastrati është vrarë na ka shokuar të gjithëve. Fakti se një grua intelektuale mund të keqtrajtohet dhe bie viktimë e dhunës tregon se vetëdija jonë kolektive në lidhje me barazinë gjinore nuk ka ndryshuar.[153]

Mbrojtja e grave dhe parandalimi i dhunës së ardhshme ngërthen sigurimin e qasjes në drejtësi kur shkelen të drejtat e gruas.[154] Megjithatë, dominonte tendenca e gjyqtarëve për falur sjelljen e dhunshme të burrave.[155] Për shembull, kur një kryerës tha se "martesa do të përfundojë mu këtu për shkak se gruaja e tij e kishte raportuar", përgjigja e gjyqtarit ishte:

> Policia nuk është dashur ta arrestojnë [kryerësin]; ata nuk kanë menduar se çka do të bëhet me çiftin. Tani

> ajo është e shkurorëzuar. Ne duhet ta respektojnë faktin se ne jemi në shoqëri patriarkale. Policia nuk është dashur ta arrestojë atë ndonëse gruaja e ka akuzuar atë. Ata të dy duhet të mbahen së bashku në stacion të policisë dhe të mos arrestohet burri apo diçka e ngjashme që do të mund të ndikonte në martesën e tyre dhe të çonte në shkurorëzim.[156]

Gjyqtari kishte dështuar t'i njohë të drejtat e viktimës, duke preferuar në vend të kësaj ta mbajë njësinë familjare. Mundësia e gjykimeve jo të drejta zhbind gratë nga parashtrimi i rasteve apo dhënia e dëshmive,[157] si dhe kontribuon në një mungesë të përgjithshme të besimit në institucione.[158]" Shumë nga viktimat kanë hequr dorë nga rastet sepse ndihen të tradhtuara, të pambrojtura dhe thjeshtë të pasigurta," tha Sherifi.

Gjithashtu, gratë frikësohen nga humbja e kujdestarisë së fëmijëve të tyre. Në rast të shkurorëzimit, kujdestaria, kujdesi dhe edukimi i një të mituri vendoset në gjykatë.[159] Gjykata heton të gjitha rrethanat përkatëse dhe vendos nëse kujdestari do t'i jepet njërit prind, do të ndahet, apo do t'i jepet një pale të tretë.[160] Fakti që gratë janë më pak të punësuara krahasuar me burrat në Kosovë ndikon në proporcionin e rasteve që shkojnë në favor matriarkal, ndryshe nga ai patriarkal. Gjyqtarët kanë tendenca që kujdestaria e fëmijëve t'iu jepet burrave si kujdestarë financiarisht më të "përshtatshëm", disa herë edhe përkundër historisë së dhunshme. Urdhrat e gjykatave për burrat që të paguajnë pagesa për mbështetje të fëmijëve janë të rralla dhe rrallëherë zbatohen.[161] Luljeta Vuniqi tha:

> Problemet me pagesat për mbështetje të fëmijëve gjithmonë kanë ekzistuar. Ka pasur raste në të cilat nëna do të zgjidhte me qëllim që të qëndrojë në martesë vetëm për shkak se kujdestaria e vetme për fëmijën do t'i ishte dhënë babait pas shkurorëzimit. Burrat gjejnë më shumë punë dhe kanë më shumë pushtet ekonomik, që është edhe

arsye pse atyre më së shpeshti u jepet kujdestaria e fëmijëve.[162]

Ndonëse se ajo mendonte se situata ngadalë po ndryshon, varshmëria financiare e grave në anëtarët e gjinisë mashkullore edhe më tej parandalon gratë nga kërkimi i drejtësisë. "Shumicën e kohës gratë nuk janë në gjendje të ngrisin akuzë sepse nuk mund t'i paguajnë tarifat,"[163] shtoi Shpresa Agushi.

Për gratë që e raportojnë dhunën, e ardhmja është shpeshherë e zymtë meqë programet për mbrojtjen e dëshmitarëve dhe urdhrat për kufizim nuk funksionojnë si duhet.[164] Dënimet e ulëta gjithashtu nuk ndihmojnë në parandalimin e dhunës së përsëritur, tha Sherifi:

> Këta njerëz duhet të marrin dënime më të larta. Ne e kishim një raste ku një burrë e kishte nxehur një kaçavidë dhe e kishte djegur dhe torturuar gruan e tij në mënyrë shumë sadiste. Ai i kishte djegur gjenitalet e saj me instrumente tjera, gruas me të cilën i kishte kaluar 18 vite! Dhe ai është dënuar në vetëm nëntë vite burgim? Kjo nuk mjafton!

Vlerësimi sasior i qasjes së përgjithshme të gruas në drejtësi është sfidues duke marrë parasysh sistemet e pamjaftueshme të grumbullimit të të dhënave.[165] Nuk ekziston asnjë regjistër nacional i rasteve, ashtu që shqyrtimi i praktikave të ndëshkimit të gjyqtarëve duhet të bëhet duke vizituar secilën gjykatë individualisht dhe kërkimin e grumbujve të mëdhenj të shkresave. Sistemet e grumbullimit të të dhënave brenda sistemit të drejtësisë janë joadekuate, posaçërisht kur flasim për grumbullimin e të dhënave të ndara sipas gjinive.

Sistemet e mbajtjes së regjistrave të EULEX-it për krimet në baza gjinore nuk janë në gjendje më të mirë. Nëse këto të dhëna mirëmbahen nga ta, përfaqësuesit e EULEX-it nuk ishin në gjendje të na përgjigjen në kohë në kërkesat tona për informata. Prandaj, RRGGK manualisht ka numëruar

rastet e postuara në faqen e internetit të EULEX-it. Nga 189 përmbledhje të lëndëve penale të publikuara në internet, të pranuara nga gjyqtarët e EULEX-it ndërmjet viteve 2009 dhe 2011, vetëm 11 përfshinin viktima femra. Tri nga këto përfshin dhunë në familje ku burrat kishin vrarë gratë e tyre.[166] Dënimet e tyre ishin tri vite e gjysmë, dhjetë vite, dhe 15 vite burgim, përkatësisht.[167] Rastet relativisht të pakta të krimeve të dhunës në familje mund të jenë pjesërisht si rrjedhojë e faktit që vetëm një nga 2,500 policët fillestarë të EULEX-it kanë trajtuar në mënyrë specifike rastet e dhunës në familje.[168] Në gjykata civile ku edhe lëshohen urdhrat për mbrojtje, asnjë nga 117 rastet e monitoruara nga EULEX-i nuk ishin të lidhur me gra, nuk kanë cekur gratë dhe nuk kanë përfshirë gra.[169]

Gjersa është arritur progres i jashtëzakonshëm gjatë dhjetë viteve të fundit në përcaktimin e një kornize legjislative dhe mekanizmave institucionalë për mbrojtje të grave, institucionet duhet tani ta zbatojnë atë. "Pandëshkueshmëria" ishte tema e përsëritur nga bashkëbiseduesit tonë të cilët mendonin se drejtësia rrallëherë i përmbush pritjet në Kosovë. Në raste të shumta zyrtarët e zbatimit të ligjit, gjyqtarët dhe prokurorët kanë ngurruar kur janë thirrur të intervenojnë në raste të dhunës në familje.[170] Gjykatat jofunksionale, e drejta zakonore, ngarkesa e lëndëve, gjyqtarët paragjykues, nepotizmi, korrupsioni, si dhe fakti se rastet që preknin gratë nuk janë konsideruar si prioritet, janë arsye për qasjen e pamjaftueshme të grave në drejtësi. Sistemet e drejtësisë kanë dështuar të lëshojnë urdhra për mbrojtje në kohë, t'i ndjekin me automatizëm rastet e dhunës në familje si vepra penale, si dhe të shqiptojnë dënime adekuate bëjnë me dije se gratë dhe ata që mëtojnë të kërkojnë ndihmë kanë mbrojtje joadekuate.

TË SHKUARIT PËRTEJ MARGJINALITETIT: NJË NDJENË MË E GJERË E SIGURISË

"Në Kosovë, e drejta zakonore vazhdon të funksionojë mbi ligjin; vajza dhe djali nuk lindin të barabartë."
- Donika Kadaj, Deputete

Fshati i largët i Brodit gjendet në një luginë rrethuar nga malet e larta që kufizohen me Shqipërinë dhe Maqedoninë.[171] Gratë e fshatit dhe përfaqësues të OKB-së që kishin ardhur në vizitë nga Prishtina u futën në një klasë të vogël të shkollës fillore. Ata flisnin për çështje të rëndësishme: të ardhmen e fshatit, papunësinë, dhunën në familje, qasjen në arsim.

"Për sa i përket arsimit, gratë në sallë na treguan se asnjë femër e vetme në Brod nuk e ka kaluar asnjë ditë të vetme në shkollë të mesme," tregoi Luciano Calestini, Zëvendësshef i UNICEF-it, i cili ishte shokuar nga ky lajm. "Po aq shqetësues është çështja e dhunës në familje," tha ai. Kur stafi i OKB-së pyeti diçka lidhur me këtë temë tabu, një grua u përgjigj, "Kjo nuk është problem këtu!" Por gjatë bisedës, një grua qartësoi, "Kjo nuk paraqet problem këtu: burrat nuk na godasin, vetëm nëse ne themi 'Jo' ata ashpërsohën." Dhuna dukej se ishte reagim normal ndaj pavarësisë së grave sa që më nuk konsiderohej si problem.

Pas takimit, ekipi i OKB-së bëri një pauzë për kafe në një kafene në një fshat tjetër. Dy djem të moshës adoleshente i ngulnin sytë në grupin e madh të vizitorëve

anglishtfolës, që për ta ishte pamje e rrallë. Ata u ftuan që t'i bashkohen grupit. Njëri djalosh ishte 17 vjeç dhe po martohej javën që vinte me një vajzë 16 vjeçe.[172] "Gjasat janë të mëdha se deri në vitin e ardhshëm ky çift i ri veçse do të jenë me foshnje," tha Luciano. "Ajo foshnje do të rritet nga ky çift dhe familja e tyre, sigurisht me të njëjtat sjellje dhe praktika të gjeneratave të shkuara që kanë parandaluar këtë nuse të re që të mos vijojë mësimin në shkollë. Mund të shihet që tani se cikli i përjashtimit do të vazhdojë në jetën e një foshnje që ende nuk ka lindur."

"Prandaj, 1325 është shumë larg vendeve si Dragashi," përfundoi ai. "Është tri orë rrugë larg Prishtinës, por është qindra vite prapa."

Vizita ishte pjesë e projektit të mbështetur nga UNDP-ja që kishte për synim integrimin e Komunës së Dragashit si zgjatje e Parkut Nacional të Sharrit, një vend malor madhështor ku njerëzit ende jetojnë në izolim dhe varfëri. Përfaqësuesja Rezidente e UNDP Osnat Lubrani tha se ata kanë bërë "përpjekje të veçanta proaktive për të komunikuar me gratë dhe për të siguruar se përfshihen mendimet dhe këndvështrimet."[173]

Përderisa legjislacioni që mbron sigurinë e grave dhe të drejtat e njeriut është përgjithësisht në pajtim me standardet ndërkombëtare,[174] në rajonet margjinale dhe te grupet margjinale siç janë pakicat, gratë janë më të shfuqizuara. "Është fakt që ata kanë qasje më të vogël në arsim për shkak të largësisë nga shkolla," tha Shpresa Mulliqi, "dhe në disa raste, ata e braktisin shkollimin për shkak të punësimit, martesës apo lindjes." Ajo ngurroi pak për të vazhduar më tej, "Disa njerëz mund të mos e pëlqejnë këtë që do ta them, por ky është realiteti. Ne si shoqëri kemi tendenca që verbalisht të mbështesim çka do që ofrohet nga bashkësia ndërkombëtare, por kur vije te zbatimi hasim në rezistencë. "Kjo përfshin mbrojtjen e dimensioneve të ndërlidhura të sigurisë: arsimi, shëndeti, punësimi dhe jeta pa dhunë. Përtej qyteteve të Kosovës, rajonet që mbesin të izoluar fizikisht dhe në aspekt kulturor kërkojnë më shumë vëmendje.

Gratë nga pakicat etnike përballen me shumë prej të njëjtave vështirësive të grave shqiptare, por situata e tyre është e përkeqësuar për shkak të margjinalitetit të dyfishtë. Gratë serbe ndihen të pasigurta, por edhe të izoluara pa transportim adekuat publik që do t'i lidhte komunat serbe me pjesët tjera të Kosovës. Gratë gorane që jetojnë në rajonet rurale në Brod dhe përreth tij janë të cenueshme për shkak të mungesës së qasjes në arsim dhe martesave të hershme. Gratë rome, egjiptiane dhe ashkali përballen me sfida të ngjashme. Shpresa Agushi, Drejtore e Rrjetit të Grupit të Grave rome, ashkali dhe egjiptiane tha:

> Gratë rome përfaqësohen shumë pak dhe atë në nivel shumë diskriminues. Serbët e Kosovës gjithmonë ceken si pakica primare. Komunitetet tona përmenden vetëm kur donatorët e kërkojnë një gjë të tillë nga institucionet. Përndryshe ne nuk merremi parasysh. Ndërkombëtarët duhet të na shohin si të barabartë, por përbrenda pakicave tjera, ata harrojnë që ne ekzistojmë.[175]

UNMIK-u kishte harruar qindra romë jetonin në vendbanime të kontaminuara me plumb, në cep të Kosovës veriore, një rajon i prekur nga konflikti ndëretnik, paligjshmëria dhe lënia pas dore. "Një raport i UNMIK-ut i vitit 2000 rekomandonte zhvendosjen e kampit për shkak të kësaj, por asnjë veprim nuk është ndërmarrë në këtë drejtim," raporton BBC.[176] Në vitin 2007, përfaqësuesit e UNDP elaboruan lidhur me këtë "histori e gjatë":

> Vendbanimet kishin mbeturina me metale të rënda të kontaminuara, veçanërisht plumb, që ka ndikim degjenerues posaçërisht tek fëmijët. Dhe UNMIK-u nuk ka bërë shumë në lidhje me këtë; ata nuk e kanë parë si problematike këtë çështje dhe është e qartë sa shumë e kanë nënvlerësuar këtë problem. […] Mendoj se UNMIK-u më vonë e kishte kuptuar sfidën, por me vonesë prej disa viteve.[177]

Situata e skajshme mjedisore në këto vendbanime ka pasur ndikim veçanërisht në gratë. Shoqëria për Njerëzit e Kërcënuar ka raportuar se, "Shumica e femrave që mbesin shtatzënë në kampe përfundojnë në abortime. Nuk ka rëndësi nëse ishte fëmija i parë apo i dhjetë, gjasat janë të larta se do të abortojnë."[178] Gratë frikësoheshin se fëmijët e tyre do të sëmuren dhe do të vdesin. Ato vërenin se si fëmijët e tyre "zemëroheshin dhe ishin të dhunshëm për gjëra të imëta. Ata humbnin dëgjimin [dhe] humbnin orientimin gjatë ecjes. Me përkeqësimin e situatës ata e humbin kujtesën dhe vjellin çdo ditë." Ndonëse është nder i madh për gratë të mbesin shtatzëna, gratë kanë abortuar vetë nga frika e mirëqenies së fëmijëve të tyre të ardhshëm.[179] Vetëm në vitin 2010 akterët ndërkombëtarë filluan t'i mbyllin kampet dhe të mbështesin zhvendosjen e romëve, ashkalive dhe egjiptianëve të cilët kishin jetuar në kushte të mjerueshme për një dekadë të tërë.[180]

Përgjithësisht, gjersa disa programe kanë pasur për cak nevojat specifike të grave dhe vajzave në Kosovën e pas-konfliktit, shumë prej tyre mbesin të cenueshme dhe të margjinalizuara.[181] Siguria e tyre "nuk është në nivel të kënaqshëm në të gjitha fushat e jetës," tha Agushi.[182]

Edukimi margjinal

"Barazia gjinore arrihet kur niveli i arsimit të femrave dhe situata ekonomike e tyre është 50-50 krahasuar me meshkujt. Ne ende nuk e kemi arritur atë. Në fakt, ne ende kemi femra që janë analfabete."

- Naime Sherifi

Çdo natë, para se të flinte, mendjen e mbushte me fantazira. Këto nuk ishin fantazira normale të një pesëmbëdhjetëvjeçareje. Ajo nuk ëndërronte për veshjet e

reja që do t'i vishte apo djemtë simpatikë në kafene. Në vend të kësaj ajo fantazonte për përfundimin e shkollës së mesme dhe fillimin e një biznesi të saj. Gjasat për këtë ishin të pakta meqë familja e saj kishte vendosur që të mos e dërgonte atë në shkollë të mesme. Ajo e adhuronte shkollën dhe i luste ata që të mos ta ndalonin nga shkolla, por ky ishte opcioni i vetëm që e kishin. Ata nuk mund ta përballonin koston e arsimimit të saj dhe të dy vëllezërve në të njëjtën kohë; kostot e udhëtimit dhe të mjeteve shkollore ishin shumë të larta. Një vajzë nuk do t'i mbështeste ata në moshën e tyre të shtyrë; ajo do të martohej dhe do t'i bashkohej një familjeje tjetër. Pra ja ku ishte ajo, në shtëpi, duke ëndërruar për shkollim. Për sa i përket fillimit të biznesit të saj, kur ia tregoi nënës këtë dëshirë, atë e kaploi e qeshura. "Pse kam lindur vajzë që jeton në ëndrra," kishte thënë ajo. "Pse s'mund ta gjej një djalë të mirë për t'u martuar?"

Rreth 65 për qind të femre të Kosovës krahasuar me 41 për qind të meshkujve nuk e kanë përfunduar shkollimin e mesëm. Mesatarisht, femrat kanë të përfunduar vetëm 8.45 vite të shkollimit krahasuar me 10.35 të meshkujve.[183] Fakti që vajzat e ndërpresin shkollimin e tyre para djemve mund të jetë i lidhur pjesërisht me normat sociale të bazuara në kulturë. Në ditët e sotme nuk ka dalim ndërmjet shkollimit të vajzave dhe djemve në qytete. Në viset rurale kushtet strukturore si ekonomia e familjeve dhe mungesa e ndërtesave të shkollave, e mbajnë tradicionalizmin gjallë. Pa një rrjetë të sigurisë, njerëzit e moshuar ende mbështeten të pjesëtarët më të rinj për mbijetesë, dhe djemtë duhet ta përmbushin këtë detyrë. Ata kanë perspektivë më të mirë të punësimit dhe përgjegjësi historike sociale për të siguruar siguri financiare për prindërit më të moshuar në jetën e tyre të mëvonshme. Prandaj, në rast se duhet të merren vendime financiare janë djemtë ata që dërgohen në shkollë në vend të vajzave.[184] Shpeshherë, vajzat në viset rurale duhet të ecin vetëm me kilometra të tëra përgjatë rrugëve nacionale për të shkuar në shkollë, itinerar ky të cilin nuk e lejojnë prindërit për vajzat e tyre. Vajzat nga disa grupe të caktuara etnike kanë qasje edhe më të keqe në arsim, siç janë vajzat rome,

ashkali, egjiptiane dhe gorane. Normat sociale siç janë martesat e hershme dhe gjendja e dobët e ekonomike i parandalojnë ata nga vijimi i shkollimit të mesëm.[185]

Fakti nëse gratë dhe vajzat kanë qasje në shërbimet publike, përfshirë arsimin, mund të jep indikacion të "nivelit të trajtimit të nevojave specifike të grave dhe vajzave në hartimin, financimin dhe ofrimin e shërbimeve themelore," sipas Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.[186] Qasja e pabarabartë e grave në arsim i vë ato në pozitë të pafavorshme kur më vonë në jetën e tyre kërkojnë të hyjnë në treg të punës. Pa siguri ekonomike, gratë përpiqen ta mbrojnë veten nga situatat e dhunshme në familje, siç është diskutuar më herët, dhe të jenë më të pavarura në përgjithësi.

"Vrimë e zezë" për shëndetin

"Ajo që e bën edhe më të vështirë në viset rurale dhe për gratë në veçanti, është se banimi rural është i ndërthurur me nivelin e arsimit të grave dhe statusin e tyre socio-ekonomik. Shumica e tyre nuk krijojnë të hyra dhe nuk janë të vetëqëndrueshme."

- Dr. Skender Syla, Udhëheqës i Zyrës, Organizata Botërore e Shëndetësisë

Para konfliktit, shteti i Jugosllavisë ishte pronar i të gjitha objekteve shëndetësore. Gjatë viteve të nëntëdhjeta, politikat diskriminuese të Qeverisë së Serbisë nënkupton që shqiptarët e Kosovës nuk kishin qasje në shërbimet e kujdesit shëndetësor publik. Pas përjashtimit të mjekëve shqiptarë nga klinikat publike të shëndetësisë, shqiptarët nuk i besonin mjekëve serbë.[187] Shqiptarët e Kosovës vetëfinancuan shërbimet e veta të kufizuara shëndetësore si pjesë e Shoqatës Joqeveritare Nëna Terezë për afro një dekade përmes taksave vullnetare.[188]

Pastaj, lufta e vitit 1999 në Kosovë shënoi një zmbrapsje të radhës në qasjen në kujdes shëndetësor. Dhuna e trupave serbe ndaj grave dhe vajzave shkaktoi dëme të rënda afatgjate shëndetësore.[189] Bllokadat serbe i lanë gratë e rajoneve siç është Drenica të izoluara nga qasja në kujdes mjekësor dhe furnizime sanitare.[190] Një grua i tha RRGGK-së se ajo "ka lindur binjakë në male" pasi që është dëbuar nga shtëpia me dhunë nga ushtria serbe.[191] Gratë tjera kanë abortuar apo kanë lindur para kohe për shkak të traumës. Historitë e grave dhe dokumentimi i pavarur nga hulumtues të huaj tregojnë se nevojat shëndetësore riprodhuese të grave dhe vajzave nuk janë përmbushur gjatë luftës.[192]

Pas luftës, sektori shëndetësor në përgjithësi mbeti zhvilluar dobët.[193] Nuk ka fare sigurime publike shëndetësore. Ligji për shëndetësinë në Kosovë i vitit 2004 lejonte që grupe speciale të kenë qasje të kufizuar në lloje të caktuara të shërbimeve publike shëndetësore pa pagesë.[194] Dispozitat e këtij ligji për gratë kanë të bëjnë me maternitetin, duke injoruar shërbimet tjera të rëndësishme siç janë kujdesi gjinekologjik, terapia dhe ekzaminimet rutinore. "Kosova është vrimë e zezë në Evropë kur flasim për kujdesin shëndetësor riprodhues," tha Visare Gorani Gashi, ish udhëheqëse e Agjencisë për Barazi Gjinore.[195]

Rezoluta 1325 bën thirrje që të përmbushen "nevojat specifike riprodhuese të grave dhe vajzave në situata të konfliktit dhe pas konfliktit," sipas Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së. Kosova duhet të instalojë politika të cilat përmirësojnë qasjen në kujdes cilësor të shëndetit riprodhues për shtetasit e saj. Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së propozon që shkalla e vdekshmërisë së ëmave të shërbejë si indikator përfaqësues i "cilësisë së shërbimeve publike që i ofrohen grave dhe vajzave."[196]

Institucionet publike të Kosovës nuk e kanë dëgjuar këtë këshillë. Ata madje nuk e kanë të njohur as natyrën dhe shtrirjen e problemeve të kujdesit shëndetësor për shkak se mbajtja e regjistrave të tyre është shumë e dobët. Sistemet e dobëta të menaxhimit të të dhënave paraqitnin që në vitin 2009 është regjistruar vetëm një vdekje maternale për

100,000 banorë (dhe asnjë në vitin 2008 dhe 2007), statistikë veçanërisht e pabesueshme duke marrë parasysh se në shtetet si Gjermania, ku kujdesi shëndetësor është shumë më i mirë, vdekshmëria e ëmave është tetë në 100,000 banorë.[197] "Një sfidë e konsiderueshme është edhe mungesa e mekanizmave të llogaridhënies në sektorin e shëndetësisë, siç është mungesa e auditimeve të vdekjeve të ëmave dhe foshnjave," tha Doina Bologa, e cila është udhëheqëse e UNFPA dhe beson se ka mosraportim të konsiderueshëm në Kosovë.[198] Dr. Syla pajtohet: "Për shembull, ne nuk kemi regjistër të mirëfilltë të kancerit në Kosovë përmes së cilit do të dinim se sa gra vuajnë nga kanceri i gjirit apo mitrës. Ne nuk kemi sistem funksional të informimit."[199] Një gjë e tillë ndikon në politikat dhe reagimin ndaj sëmundjeve.

Gjersa Kosova ka mungesë të të dhënave cilësore, përvoja sugjeron se gratë nuk kanë qasje në kujdes cilësor shëndetësor, sikurse pjesa tjetër e popullatës. Për banorët e varfër dhe ruralë të Kosovës, qasja në kujdes shëndetësor është problem edhe më serioz. Mbi të gjitha, Kosova ka spitale dhe pajisje publike joadekuate. "Ne ende nuk kemi shërbime shëndetësore të cilat janë të një rangu të gjerë dhe specifike," tha Dr. Syla. Ndarjet buxhetore për kujdesin publik shëndetësor dhe spitalet kanë qenë të ulëta. Sistemi publik i shëndetësisë është raportuar të përbënte vetëm 9.2 për qind të Buxhetit të Kosovës apo 35 Euro për kokë banori në vit.[200] Pa sigurime shëndetësore, njerëzit duhet ta paguajnë vetë koston e kujdesit shëndetësor, duke përfshirë blerjen e medikamenteve të tyre. Në vend ku papunësia sillet rreth 43.6 për qind, faturat e kujdesit shëndetësor janë larg përballueshmërisë së shumicës së popullatës.[201]

Paaftësia e sistemit për të ofruar kujdes shëndetësor më afër grave rurale nënkuptonte që ato kanë mungesë të qasjes në lloje të caktuara të kujdesit shëndetësor. Për shembull, "testimi i kancerit të gjirit apo kancerit të mitrës është specifik dhe nuk mund të ofrohet në të gjitha vendet ku jetojnë gratë," tha Dr. Syla. Ndonëse "sallat e emergjencës dhe spitalet gjenden kudo në Kosovë, edhe në vendet më të largëta, "ai tha se ekziston një boshllëk ndërmjet viseve

urbane dhe rurale për sa i përket qasjes në kujdes shëndetësor. Kushtet e dobëta të jetës dhe largësitë e gjata ndërmjet shtëpive rurale dhe qendrave shëndetësore kufizojnë qasjen e shtetasve ruralë. Mungesa e pavarësisë financiare mund t'i parandalojë gratë që jetojnë në viset rurale nga udhëtimi për në klinikë apo nga pagimi i mjekut. "Meqë shumica e tyre nuk krijojnë të hyra, ato nuk janë gra të pavarura," tha Dr. Syla. Ato varen nga mëshira e familjeve të tyre për qasjen në kujdes shëndetësor.

Kosovarët kanë mungesë të të kuptuarit të rëndësisë së kontrolleve rutinore mjekësore dhe se vizitat e rregullta te mjeku mund të parandalojnë shumë sëmundje. "Ne e kemi një mënyrë të caktuar të të menduarit," tha Dr. Syla. "Ne fillojmë të mendojmë për shëndetin vetëm kur të sëmuremi." Injorimi themelor i mjekësisë parandaluese kontribuon në mospërfilljen e nevojave të grave të shëndetit riprodhues, të cilat kuptohen gabimisht se janë të lidhur vetëm me seksin. Gratë e pamartuara, të shkurorëzuara apo të veja në veçanti përballen me stigma sociale të shoqëruara me vizitat te gjinekologu. "Pas vdekjes së burrit tim më është dashur të shkoj te gjinekologu, por për shkak të fjalëve të gojës nga njerëzit dhe se ata mund të mendonin se jam shtatzënë, nuk vajta në kontroll."[202] Një tjetër femër e re tha për RRGGK, "Unë isha e re dhe kur iu thashë se kisha dhimbje, vjehrra ime më tha, 'E njëjta gjë më ka ndodhur mua, por kjo do të kalojë dhe mos i thuaj askujt për këtë sepse është e turpshme.'" Familjet i thonë femrave që ta "përballojnë" dhimbjen e të mos kërkojnë kontroll mjekësor. "Ai nuk ishte i interesuar në shëndetin tim," tha një grua tjetër, duke iu referuar burrit të saj. "Disa herë, ai nuk më besonte se unë isha e sëmurë. Ai më tha se nuk mund të shkojë të mjeku për secilën dhimbje."

Normat që i kanë rrënjët në historinë e posaçme të Shqiptarëve ndalojnë qasjen e femrave në shëndetësi, posaçërisht për shëndetin riprodhues. Për një popull i cili luftën për mbijetesë dhe rezistencë nga shtypjet e ka narrativë dominuese nacionale, për disa pjesëtarë të popullatës gratë përfaqësojnë krijueset e luftëtarëve të

ardhshëm. Veprore Shehu, Drejtore e medica Kosova, organizatë që ofron kujdes shëndetësor pa pagesë për gratë e cenueshme, kujton një bisede ilustruese me komshiun e saj, një mjek:

> Ne po mundoheshim të shpërndajmë prezervativë dhe kontraceptivë dhe mjeku im më fajësonte për këtë. Ai me tha, "Pse po i shpërndan këto gjëra për gratë? A nuk e di ti se ne shqiptarët kemi nevojë për ushtarë?"
>
> I thashë, "Unë e kam një djalë, por prapë shpresoj se nuk ka më luftëra. A nuk mendon se femrat kanë të drejta të zgjedhjes personale? Ne dëshirojmë të kemi fëmijë dhe të planifikojmë familjen në mënyrën që dëshirojmë. Ne gjithmonë i themi femrave ta ruajnë shëndetin e tyre. Ne nuk po ju themi që të kenë një, dy apo të mos kenë fare fëmijë." Unë kam më shumë fëmijë se mjeku im dhe i thash,"Ti je personi i fundit që duhet të flasë për këtë të drejtë patriotike."[203]

"Mentaliteti tradicional' i mjekëve dhe familjarëve ishte temë e përsëritur në intervista. "Shërbimi mjekësor nuk është vetëm qasje fizike. Është edhe aspekti i komunikimit ndërmjet një gruaje dhe stafit mjekësor," tha Dr. Syla. "Stafi mjekësor shpeshherë i trajton femrat si objekte e jo subjekte."Gratë janë ankuar edhe për praktikat e konfidencialitetit të mjekëve.[204]

Ngjashëm me shëndetin fizik, mirëqenia psikologjike e grave dhe burrave mbetet kryesisht e patrajtuar. Në një kulturë të shkretuar nga konflikti i fundit, "nuk ka pasur përfshirje koherente në ndihmën për viktimat, tha Doina Bologa."[205] Vetëm mendimi për të kërkuar ndihmë psikologjike është përgjithësisht i papranuar. Në lidhje me këtë, Sebahate Pacolli nga Qendra Kosovare për Rehabilitimin e Viktimave të Torturës tha:

> Menjëherë pas luftës, raportimi për të tjerët se dikush po shkonte te psikologu apo psikiatri ishte tabu. Njerëzit mendonin se vetëm personat e marrë apo psikotikë shkojnë te psikiatri. Kështu duhet që të punojmë në çështjet e ngritjes së vetëdijesimit.[206]

"Gjëja më e vështirë është kur keni nevojë për një psikiatër apo një gjinekolog," tha një grua. "Pjesa më e vështirë është që ata të vizitohen pa e kuptuar të tjerët. Për pjesën tjetër të mjekëve është më lehtë, por psikiatrit dhe gjinekologët na duhen më së shumti."[207] Muharrem Xhemajli nga Organizata e Veteranëve të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës tha se "do të kishte qenë mirë nëse institucionet shtetërore dhe shteti i Kosovës të kishin sajuar programe speciale të rehabilitimit për pjesëtarët e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës dhe posaçërisht për gratë":

> Menjëherë pas luftës ne nuk i kemi ndjerë këto pasoja psikologjike sepse kishim probleme tjera si sigurimi i shtëpive tona, por tani njerëzit kanë kohë të ndalen dhe të mendojnë. Të gjithë kanë filluar t'i ndiejnë problemet psikologjike tani. Është e pamundur të kalojmë nëpër luftë pa pësuar dëme psikologjike. Me mund të mendojmë se jemi në rregull, por është e pamundur. Ne kurrë nuk më parë nuk jemi përballë me traumat e tilla. Gjashtëmbëdhjetë veteranë kanë kryer vetëvrasje. Askush nuk i di arsyet, por ne jemi të sigurt se ka të bëjë me traumën që e kanë përjetuar gjatë luftës. Askush nuk po merret më këto çështje.[208]

Ofrimi i këshillave psikologjike për gratë dhe burrat, ish ushtarë dhe civilë, është i rëndësishëm, tha Igballe Rogova. Ajo dha një shembull të punës së organizatës së saj të mëparshme në një rajon të izoluar, malor të Kosovës pas luftës:

Motrat Qiriazi punonte me burrat e rajonit të Hasit. Ne i ftonim burrat nga jashtë vendit që kishin përjetuar dhunë dhe ata vinin për të folur me burrat në Has. Çfarë dallimi, nëse e krahasojmë rajonin e Hasit në kuptim të dhunës me rajonet tjera. Ne i kemi ndihmuar burrat aty, mirëpo në rajonet tjera, askush, *askush* nuk bëri asgjë.

Organizatat si Motrat Qiriazi, Qendra Kosovare për Rehabilitimin e Viktimave të Torturës, Një me Një, dhe medica Kosova ofronin asistencë ad-hoc pas luftës. Megjithatë, mungesa e këshillimeve të institucionalizuara psikologjike për çrregullimet pastraumatike të stresit mund të kenë kontribuuar në depresion dhe dhunë në familje, theksuan bashkëbiseduesit.

Përkundër mangësive të shumta në qasjen e grave në kujdesin shëndetësor, disa bashkëbiseduese kanë parë përmirësime gjatë dhjetë viteve të fundit. "Në vitin 1999 nuk mund të flisnim për planifikimin familjar,"[209] tha Visare Mujko-Nimani nga UNFPA. "Njerëzit mendojnë se kjo nënkuptonte se po mundohemi ta zvogëlojmë numrin e shqiptarëve, posaçërisht në viset rurale. Tani kjo ka ndryshuar në masë të madhe. Tani edhe meshkujt blejnë prezervativë. "Tani ka një kornizë më të mirë legjislative.[210] UNFPA, UNICEF, OBSH, dhe OJQ-të vendore kanë bashkëpunuar për të mbështetur hartimin e politikave të kujdesit shëndetësor, trajnimin e ofruesve të shërbimeve, ofrimin e fushatave sensibilizuese lidhur me çështje të ndryshme shëndetësore dhe ofrimin e prezervativëve pa pagesë përmes sistemit shëndetësor. "OBSH ka vlerësuar repartet kosovare të maternitetit, ka zhvilluar plane programore për trajnimin e stafit në të gjitha nivelet, ka instaluar sistem të mjekut familjar dhe ka ndihmuar në konsolidimin e Ministrisë së Shëndetësisë," tha Dr. Syla. Në dhjetor 2010 u hap më në fund instituti i onkologjisë pas viteve të avokimit në emër të aktivisteve për të drejtat e grave; ai ofron ekzaminime pa pagesë të identifikimit të kancerit në faza të hershme.

Ruajtja e mjeteve të jetesës së grave

"Në traditën tonë gratë nuk trashëgojnë nga familja dhe proceset e shkurorëzimit janë shumë të gjata. Ekzistojnë një varg pengesash në divizionin e pronave dhe trashëgiminë familjare. Disa herë mendoj se është shumë keq që vazhdimisht duhet t'i themi grave, 'Ju keni shumë mundësi në jetën tuaj,' sepse këta mekanizma nuk po funksionojmë mirë. Askush nuk mendon të krijojë apo ofrojë strategji afatgjate për të siguruar prosperitet të grave dhe mundësi të tjera."

- Violeta (Krasniqi) Rexha, Institucioni i Avokatit të Popullit, 2007

"Sot e pata një rast të një gruaje vërtetë shumë të fortë," tha Ariana Qosaj-Mustafa gjersa punonte për OSBE-në në vitin 2007:

> Ajo po lufton me vjehrrin e saj i cili i kërcënohej dhe unë i thash asaj, "A do të kërkosh të drejtat tuaja pronësore?"
>
> Dhe ajo tha, "Po."
>
> "A je e sigurt?" e pyeta sepse nuk dija çfarë t'i them më. Nuk di nëse jam duke e vendosur plumbin në kokën e saj nëse do t'i them se duhet t'i kërkojë të drejtat e saj pronësore sepse vjehrri i saj mund ta vrasë atë. Ju e takoni një grua që mund të vritet sepse kërkon ndarje të pronës në emrin e saj. Ajo kërkon që të njihet dhe të gëzojë drejtësi. Atëherë nuk do të jemi aq krenarë që e kemi nxitur të kërkojë drejtësi sepse e kemi ditur se sjellja e dhunshme e meshkujve arsyetohet nga shoqëria.

> Gjykata dhe sistemi i drejtësisë janë shumë larg të qenit të vëmendshëm të të drejtave të grave dhe të ndjeshëm ndaj të drejtave të grave.[211]

Në teori, gratë duhet të kenë të drejta të barabarta në punësim dhe asete familjare. Në praktikë kjo nuk ndodh. Një sistem kompleks i normave tradicionale, kushteve strukturore dhe ligjeve me zbatim të dobët i bëjnë gratë e Kosovës më të cenueshme në varfëri dhe shfuqizim. Është e rëndomtë që prona i përket meshkujve dhe nuk mund të bartet apo të trashëgohet nga gratë. Gratë nuk kanë hipotekë për të aplikuar për kredi. Mungesa e shkollimit dhe qasjes në tregun e punës, siç është diskutuar më herët, rritë shkallën e papunësisë në radhët e grave: 59.6 për qind, krahasuar me 42.7 për qind nga radhët e meshkujve.[212]

Ta shikojmë pronën. Ligji për Barazinë Gjinore përcakton të drejtat e barabarta të gruas në pronë, por ka probleme me mungesën e mekanizmave për zbatim, tha Valbona Salihu, juriste:

> Ligji përcakton se pasuria e përbashkët e bashkëshortëve duhet të regjistrohet në emrat e të dyve. Nëse njëri nga ta nuk e bën këtë, gjobat janë të larta. Por nuk cek se cili institucion duhet ta zbatojë këtë, apo përmes cilit mekanizëm mund të parashtrohen ankesa. Ky është një vakum ligjore.[213]

Ligji kosovar për Trashëgimi ndjek standardet ndërkombëtare ashtu që prona e trashëgimtarit të vdekur duhet të ndahet në mënyrë të barabartë te trashëgimtarët.[214] Ligji e saktëson barazinë në kuptim të "vëllezërve dhe motrave" dhe në shumicën e pjesëve të tij ka qasje të ndjeshme gjinore.[215] Përsëri, pabarazitë shfaqen gjatë procesit të parashtrimit të kërkesës si trashëgimtar. Procedurat e trashëgimisë duhet të parashtrohen nga trashëgimtari(ët). Përderisa ligji i jep të drejtë trashëgimtareve femra që të parashtrojnë kërkesa njëlloj sikurse meshkujve, normat kulturore sugjerojnë se

trashëgimtarja femër me rast të parashtrimit të kërkesës "i merr hise" vëllezërve dhe meshkujve të tjerë të afërm.[216] Luljeta Vuniqi nga Qendra Kosovare për Studime Gjinore ka hulumtuar këtë çështje:

> Ne i kemi pyetur femrat pse ato heqin dorë nga trashëgimitë e tyre familjare? Ne arritëm në përfundim se shumë prej tyre e bëjnë këtë për shkak të presionit social që shfaqet nga ligjet e pashkruara apo, të themi, nga zakonet tona kulturore. Ato do të thonin, "Kjo është mënyra se si duhet të jetë. Mua nuk më duhet trashëgimia e familjes sime. Ia kam lënë vëllait."

Në të vërtetë, shënimet tregojnë se meshkujt përbëjnë shumicën e atyre që kanë shfrytëzuar të drejtën e tyre në trashëgimi.[217] Meqë gjykatat dështojnë të kërkojnë praninë e grave në procedurë, dyert janë të hapura për femrat që të bien në presion për të mos parashtruar kërkesë. Edhe nga radhët e rasteve pronësore të monitoruar nga EULEX nuk është asnjë rast i vetëm që merrej me të drejtat e gruas në pronë, përkundër asaj që EULEX-i e ka ngritur zërin për këtë çështje.[218]

Gratë që kanë humbur familjarë gjatë luftës, apo të cilët ende janë të zhdukur, përballen me probleme shtesë në kërkimin e të drejtave të tyre në pronë. Veprore Shehu, organizata medica Kosova e së cilës mbështet gratë me burra të zhdukur për të kërkuar pronën e tyre, theksoi se "ekzistojnë disa procedura që duhet t'i ndjekin para se të kenë t'i gëzojnë këto të drejta. Ata është dashur t'i raportojnë burrat e tyre të vdekur." Procedura e shpalljes së bashkëshortit të vdekur jo vetëm që është psikologjikisht e dhimbshme, por shpeshherë edhe nuk pranohet mirë nga familja e bashkëshortit. Pa pronë dhe shpeshherë pa punësim, gratë mbështeten te këta familjarë për të mbijetuar. Kundërshtimi i dëshirave të tyre mund t'ua prishë këtyre grave atë siguri të pakët të jetesës që e kanë.

Pozita e pafavorshme ekonomike e grave mund të kontribuojë në dhunë ekonomike, ku abuzuesi shfrytëzon mjetet monetare për të kontrolluar një familjar.[219] Banorët e papunë të viseve rurale me shkollim të ulët janë më me gjasë të përjetojnë dhunë ekonomike.[220] Duke mos pasur askënd për t'u mbështetur, ato më së shumti kanë nevojë për shërbime mbështetëse për jetesë, sipas përkufizimit të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së si punësim i përkohshëm i grave dhe vajzave "në kontekst të programeve të hershme ekonomike të rimëkëmbjes."[221] Mbështetja nga agjencitë e OKB-së është menduar t'i mbrojë gratë dhe vajzat me një rrezik. Kur janë pyetur se çfarë proporcioni të buxheteve të tyre është ndarë për çështje të barazisë gjinore, organizatat e shoqërive civile, apo nga Fondet e Mirëbesimit të Donatorëve për çështje të barazisë gjinore, agjencitë e OKB-së në Kosovë kanë thënë se nuk i kanë këto informata në dispozicion.

Sekretari i përgjithshëm i OKB-së sugjeron monitorimin e ndarjeve financuese të rimëkëmbjes dhe ndërtimit të paqes për të vlerësuar "prioritetin relativ të dhënë për fuqizimin e gruas dhe barazinë gjinore." Ai ka prezantuar një varg masash sasiore për të treguar nivelin në të cilin "nevojat e grave dhe vajzave, posaçërisht të grupeve të cenueshme (personave të zhvendosur brenda vendit, viktimave të dhunës seksuale apo dhunës në familje, ish luftëtarëve, refugjatëve, të kthyerve) janë trajtuar në programet e asistencës, rimëkëmbjes së hershme dhe rimëkëmbjes ekonomike."[222]

Përfaqësues të agjencive të ndryshme të OKB-së e atribuojnë mungesën e të dhënave me një numër faktorësh. Pikësëpari, indikatorët e Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së janë të reja dhe agjencitë nuk kanë mbajtur të dhëna të ndara sipas gjinive gjatë dekadës së fundit. Së dyti, shumë respondentë nuk kanë pasur programe apo projekte specifike të lidhur me çështjet e barazisë gjinore. Në vend të kësaj, ata kanë shfrytëzuar "perspektivën gjinore", integrimin e aspektit gjinor në programet e tyre. "Fakti se nuk mund të themi me saktësi sa shpenzojmë në programimin gjinor është shenjë pozitive sepse nënkupton se e kemi integruar atë në të gjithë

programimin," tha Luciano Calestini në UNICEF. Edhe me perspektivë të tillë gjinore, grumbullimi i të dhënave të ndara sipas gjinive është i rëndësishëm për të kuptuar se në çfarë mënyre të ndryshme këto programe kanë ndikim në gratë dhe burrat.

Gjurmimi i shpenzimit në gratë dhe vajzat në Kosovë është po ashtu i vështirë sepse Përfaqësuesi Rezident i OKB-së nuk është ka mandat t'i gjurmojë të gjitha sistemet financiare të agjencive të OKB-së.[223] "Ne i kemi 21 agjenci të OKB-së aktive në Kosovë me mandate të ndryshme, [dhe] të gjitha me mekanizma vetjake të raportimit," tha Këshilltarja Gjinore e UNDP-së, Jocelyne Talbot. Mbajtja e llogarive duket se është përmirësuar në vitin 2011, pas futjes së sistemit të markerëve gjinorë në 2010 në UNDP. Talbot shpjegoi se markerët gjinorë nuk mund të matin saktësisht buxhetin, por ato mund të tregojnë progresin. Markezi gjinor, i obligueshëm për të gjithë projektet e UNDP-së, tregon se në çfarë niveli janë integruar dimensionet gjinore në të gjitha fazat e një projekti të caktuar. Markeri sugjeron se UNDP ka përmirësuar performancën e saj në integrimin e dimensioneve gjinore në projektet e saj.[224] UNDP-ja në Kosovë monitoron edhe buxhetin vjetor për të siguruar se fondet ndahen për rezultate të barazisë gjinore, tha Talbot.

Disa programe të UNDP-së përqendrohen vetëm në çështje të barazisë gjinore. "Nisma e Sigurisë së Gruas është 100 për qind në baza gjinore," tha Nazlie Bala e cila menaxhon këtë nismë.[225] Ky program ka luajtur një rol të rëndësishëm në mbështetjen e bashkëpunimit ndërmjet institucioneve dhe organizatave të grave në hulumtimin e dhunës në familje, hartimin e politikave të bazuara në dëshmi, krijimin e kurrikulit për policë dhe gjyqtarë për dhunën në familje, si dhe mbyllja e vakumeve të financimit të strehimoreve.

Programet si ushqim për punë nuk janë ofruar në Kosovë dhe ne jemi munduar të identifikojmë programe që ofrojnë punësim të përkohshëm për gratë.[226] Ka pasur projekte që synonin përmirësimin e gjendjes së vështirë ekonomike të gruas.[227] Për shembull, projekti i financuar nga

BE-ja, Kosova e Bukur, ka ndarë pesë milionë Euro për uljen e varfërisë dhe luftimin e papunësisë te grupet e margjinalizuara, duke përfshirë gratë, në vitin 2010.[228] Fondi për Zhvillim të Komunitetit i financuar nga Banka Botërore (CDF), organizatë vendore joqeveritare, ka shpërndarë fonde për organizatat dhe projektet e grave, por kjo përbënte vetëm pesë përlind të fondeve të CDF-së.[229] Bashkimi Evropian nuk ka pasur program specifik gjinor, por "nga gjithsej 2.5 milionë dollarë të shpenzuara në grante për shoqërinë civile në pjesën e Kritereve Politike, 530,000 dollarë janë ndarë për katër projekte që merreshin me të drejtat e grave." UN Ëomen, Kvinna till Kvinna, STAR Netëork of Ëorld Learning, dhe qeveri të tjera të ndryshme të huaja ishin nga radhët e mbështetësve financiarë të organizatave të grave. Ndoshta fondi më i madh që kishte gratë për cak në Kosovën e pasluftës së menjëhershme ishte Nisma e Grave të Kosovës (KËI), projekti i drejtuar nga UNHCR, i financuar nga SHBA-të që ndihmonte gratë e prekura nga lufta.[230] Ai ishte modeluar pas projekteve të ngjashme në Bosnje dhe Ruandë, tha Sevdije Ahmeti:

> 10 milionë dollarë janë dhënë për organizatat e grave. Një herë ishte Nisma e Grave të Ruandës, dhe tani AËI në Afganistan. Kush i shpenzoi ato para? Ishin organizatat ndërkombëtare, jo organizatat e grave. Ato shkuan në kurse të rrobaqepjes, floktarisë dhe kompjuterëve, paga të ulëta dhe asnjë vend të punës. Asgjë për gjëra të vendit të punës. Sepse nëse jeni ekonomikisht të pavarur, jeni të lirë.[231]

Aktivistet e të drejtave të grave e ndien se sasia më e madhe e parave shkonte te organizatat ndërkombëtare të kontraktuara nga UNHCR për drejtimin e programit jo te gratë kosovare. Ahmeti, mes tjerash, tha se organizatat ndërkombëtare kishin tendenca t'i homogjenizojnë gratë në ndihmën e tyre, duke dështuar të përkujdesen për nevojat e ndryshme të grave apo të pranojnë se Kosova ka lidere femra të arsimuara, të afta.

Aktivistet gjithashtu shprehen shqetësime se grantet e vogla të KËI-së për organizatat e grave, sikurse shumë projekte të financuar nga donatorët në Kosovë, nxitën gratë që të merren me aktivitete shërbëtore si qepja dhe floktaria, ku kishte treg minimal për produktet e tyre dhe shumë pak fitim për t'i ndihmuar ato të dalin nga varfëria. Në të vërtetë vlerësimi i jashtëm i KËI si një nga projektet me "gjenerimin më të madh të të hyrave" që kishte për cak gratë gjeti se "proporcioni i projekteve profitabile (apo madje ato nuk kishin humbje) projektet e gjenerimit të të hyrave të KËI-së pësuan rënie nën 30 për qind."[232] Hulumtimet e mëvonshme gjetën se disa nga këto biznese ende ekzistonin, ndonëse ata kishin siguruar disa të ardhura për disa gra dhe familjet e tyre në kontekst të pasluftës së menjëhershme.[233] Financimi i KËI u pakësua shpejtë nga 400,000 dollarë në vitin 2001 në më pak se 28,000 dollarë në vitin 2004. "Kjo rënie ndodhi në të njëjtën kohë kur ulja e burimeve tjera të financimit nuk ishte e baraspeshuar me rritje të fondeve për OJQ-të nga buxheti i Kosovës," sipas UNDP-së.[234]

Financimi në dispozicion menjëherë pas luftës u pakësua me kalimin e kohës dhe u bë gjithnjë e më i vështirë për t'u siguruar nga grupet e grave. "Kishte gjithnjë e më pak fonde për gratë," tha Flora Macula nga UN Ëomen. Bashkëbiseduesit e tjerë, si Ariana Qosaj-Mustafa, thanë se mbrojtja e të drejtave të grave nuk është vetëm prioritet për donatorët:

> Shoqëria civile vazhdimisht është duke humbur mbështetje financiare. Ka gjithnjë e më pak fonde për gra. Fondet për të drejtat e grave janë në fund të prioriteteve të listës së donatorëve. Nëse bisedoni me donatorët, ata tregojnë se nuk e konsiderojnë këtë detyrë të rëndësishme.[235]

Konkurrenca për fonde dhe ndryshimi i sistemeve nënkuptonte se disa gra janë të "suksesshme" në aplikim ndërsa disa të tjerat nuk janë. Kur janë pyetur nëse aftësia e

grave për të aplikuar për fonde ka ndryshuar me kalimin e kohës,[236] Flora Macula tha:

> Po, natyrisht. Krahasuar me fillimin, ju lutem... Formularët dhe metodologjitë po ndryshojnë. Tani çdo qeveri, apo donator, kërkon rezultat të bazuar në menaxhim. Më parë ishte më ndryshe. Në rastin tonë ne jemi munduar t'i ngrisim kapacitetet e atyre që janë më të dobët, siç janë organizatat serbe dhe organizatat nga qytetet e vogla, duke ofruar trajnime për rezultate në bazë të menaxhimit. Megjithatë, sigurimi i fondeve të BE-së është shumë, shumë i vështirë. Njerëzit thonë se është sikur të shkruash një disertacion. Prandaj, nuk mendoj se donatorët janë duke iu përgjigjur kapacitetit të grave, posaçërisht organizatave më të vogla.[237]

Organizatat më të avancuara të grave i janë përshtatur klimës së ndryshuar të donatorëve dhe janë më të suksesshëm në aplikim për financim, tha ajo, por financimi po pëson rënie të shpejtë dhe është i pamjaftueshëm.

KONKLUZIONET

"Shefi i ri i EULEX-it Xavier Bout de Marnhac ka premtuar se do të sigurojë zbatimin e Rezolutës 1325. Shpresoj se të realizohët ky premtim . Po, EULEX-i është këtu për të monitoruar qeverinë tonë, ndërsa ne jemi këtu për të monitoruar EULEX-in."

- Igballe Rogova, fjalimi në përvjetorin e Rezolutës 1325, 31 tetor 2010

"Deri në ç'masë mendoni se është zbatuar Rezoluta 1325 në Kosovë këto dhjetë vitet e fundit?" Kjo ishte pyetje që u parashtrua. Koncensusi i përgjithshëm ishte i qartë: pak nga institucionet përgjegjëse për zbatimin e Rezolutës 1325 e kanë bërë këtë. "Madje as ndërkombëtarët nuk kanë arritur ta zbatojnë rezolutën, lere më Kosovarët," tha Belgjyzare Muharremi.

Korniza ligjore e Kosovës, që kryesisht është në pajtueshmëri me standardet ndërkombëtare, paraqet bazën për institucionalizimin e barazisë gjinore, në kuptim të zbatimit të Rezolutës 1325. Kushtetuta përfshin edhe konventën CEDAW. Kuvendi e ka miratuar Kodin Penal, Ligjin Kundër Diskriminimit, Ligjin për Dhunën në Familje dhe Ligjin për Barazi Gjinore, i cili përcakton kuotën dhe mbron ulëset e grave në të gjitha nivelet e vendimmarrjes.

Megjithatë, "Zbatimi i ligjeve është më problematik dhe miratimi i tyre," tha Besim M. Kajtazi. Normat sociale, tradita, kushtet e dobëta ekonomike dhe institucionet e dobëta, posaçërisht institucionet gjyqësore, lejojnë moszbatim sistematik të legjislacionit ekzistues, për shembull, qasja e kufizuar të grave në prona, hezitimi për të kërkuar të drejta trashëgimore, pamundësia për të kërkuar kujdestari mbi fëmijët, mbrojtja e pamjaftueshme nga dhuna në familje dhe qasja e limituar në drejtësi në rast të kryerjes së krimeve.

Shfaqja e vazhdueshme e dhunës në familje, qasja e pabarabartë e vajzave në arsim, pabarazia ekonomike mes grave dhe burrave dhe nënpërfaqësimi i vazhdueshëm i grave në vendimmarrje politike në të gjitha nivelet paraqesin dëshmi se Rezoluta 1325 është larg nga zbatimi.

Në rastet kur ka pasur përparim, shpesh ka ndodhur që kjo të jetë rrjedhojë e avokimit të grave. "Shumë gjëra nuk janë zbatuar, por shumë janë zbatuar dhe shumica prej tyre kanë qenë rrjedhojë e punës së shoqërisë civile," tha Clare Hutchinson në vitin 2007. "Për asnjë moment nuk kam qenë e mendimit se zyra jonë është duke ndryshuar shoqërinë në Kosovë. Unë mendoj se shoqëria civile ka arritur ndryshime." "RRGGK paraqet një shembull të mirë të kësaj," tha Shqipe Krasniqi. "Ato e krijuan sloganin për Rezolutën 1325 i cili u bë një slogan tejet i fuqishëm." Aktivistet për të drejtat e grave avokuan për strategji të arritjes së barazisë gjinore, krijimin e Agjencisë për Barazi Gjinore në nivelin më të lartë dhe për pjesëmarrjen e grave në negociata për statusin politik të Kosovës, që u zhvillua mes viteve 2005 dhe 2008. Pasi që gratë nuk u përfshinë në negociata, Koalicioni Paqësor i Grave dhe Lobi Rajonal i Grave kërkuan që zërat e grave të dëgjohen. Pas avokimit të fuqishëm të tyre Edita Tahiri udhëhoqi ekipin e Kosovës në dialog me Serbinë dhe Atifete Jahjaga u zgjodh Presidente e Republikës.

Mbase 'trekëndëshi' i bashkëpunimit mes akterëve ndërkombëtarë, shoqërisë civile dhe institucioneve qeveritare ka kontribuar për pjesën më të madhe të zbatimit të Rezolutës 1325. UNICEF-i ka bashkëpunuar me organizata të grave dhe me qeverinë për të përmirësuar qasjen e vajzave dhe grave në arsim. UNFPA ka punuar me organizata të grave në mbrojtjen e viktimave të dhunës në familje dhe trajnimin e profesionistëve në shëndetësi. UNIFEM (më pas UN Ëomen), UNDP dhe Policia e UNMIK-ut iu bashkuan aktivisteve për të drejtat e grave në përkrahjen e forcave të policisë dhe forcave të tjera të sigurisë në institucionalizimin e barazisë gjinore, Tilly Stroosnijder tha: "Unë kam kërkuar bashkëpunim të ngushtë me rrjetet lokale të grave dhe me UN Ëomen në Kosovë. Pa to asgjë nuk do të mund të arrihej dhe asnjë

zhvillim nuk të ishte i qëndrueshëm!" Numri më i madh i grave në forcat e rendit dhe trajnimet më të mira kanë bërë që policia dhe Forca e Sigurisë e Kosovës të kenë parasysh parimet e Rezolutës 1325.

Edhe pse organizatat ndërkombëtare ndoshta nuk e kanë zbatuar vetë Rezolutën, prania e tyre dhe presioni i ushtruar nga ta kishte ndikim pozitiv në institucionet e Kosovës. "Mjedisi sociopolitik në Kosovë me praninë më të madhe ndërkombëtare dhe me dëshirën e Kosovarëve për tu dëshmuar ndërkombëtarëve se janë të gjendje për të krijuar një shtet, kanë qenë motivues të mëdhenj në lidhje me zbatimin e Rezolutën 1325," tha Behar Selimi. Shqipe Krasniqi u pajtua se nuk ishte vetëm meritë e ndërkombëtareve, por edhe Kosovarët kishin shpresa të integrimit ë Bashkimin Evropian dhe në Organizatën e Kombeve të Bashkuara dhe kjo inkurajoi institucionet e vendit që ta zbatojnë Rezolutën.

"Është faktori njeri," tha Flora Macula. "Kur keni një person të gabuar në pozitë të gabuar dhe në kohë të gabuar – kjo ju kushton shumë." Udhëheqja bën dallim. Lesley Abdela kërkoi pjesëmarrjen e grave kosovare në vendimet e marra nga UNMIK-u dhe OSBE; Behar Selimi avokoi për kanalizimin e çështjeve gjinore në polici; ndërsa Besim M. Kajtazi, Udhëheqës i Departamentit për Drejta të Njeriut, shqyrtoi me kujdes tërë legjislacionin: "Perspektiva gjinore nuk është prioritet në shoqërinë tonë, por për mua ajo ishte tejet interesante," tha ai, "ndërsa unë ndihesha i obliguar që t'i hartoj aktet ligjore që kanë të bëjnë me barazinë gjinore." "Shpesh ndodh që burrat të jenë më bindës në kërkimin e barazisë gjinore," tha Osnat Lubrani, "posaçërisht para burrave të tjerë, sepse dinë t'i anashkalojnë barrierat dhe të shpjegojnë se nuk flitet për gratë kundër burrave, por për status të barabartë të grave, me qëllim të arritjes së përmirësimeve për tërë shoqërinë, përfshirë edhe burrat. Ne kemi sot dëshmi se përkrahja e barazisë gjinore përshpejton agjendën zhvillimore të çdo vendi." Igballe Rogova pajtohet me këtë, "ne gratë nuk mund të shtyjmë vetë agjendën gjinore. Për këtë arsye, ne punojmë me burrat. Kjo ka rezultuar me ndryshime në Kosovë." Udhëheqja e përbashkët

i burrave dhe grave mund të rezultojë me anashkalimin e shumë pengesave të mëdha për zbatimin: mungesës së koordinimit, burokracisë hierarkike dhe faktit se barazia gjinore ende nuk është institucionalizuar tërësisht, ashtu siç kërkohet me Rezolutën 1325 dhe me ligjet e Kosovës.

"Ne kemi një proverb në Bullgari 'Pesë gjyshe e fëmija i sëmurë', që do të thotë se mund të jemi të shumtë në numër, por pa koordinim të mirëfilltë dhe pa ndarje adekuate të punës, disa çështje mund të harrohen," tha Theodora Krumova. "Tradicionalisht, gjyshet janë ato që kujdesën për fëmijët, por kur ka tepër gjyshe kjo mund të jetë kundërproduktive. Dikush mund të mendojë 'Në rregull është se katër gjyshet tjera do të kujdesen për të." Fakti se në Kosovë kemi disa 'gjyshe', që nga UNMIK-u e EULEX-i e deri tek institucionet e Kosovës...mund të bëjë që askush të mos merr përgjegjësinë për zbatimin e Rezolutës 1325. Në disa raste, përgjegjësitë janë thënë se 'janë mandat i dikujt tjetër', ndërsa në raste tjera ka pasur konkurrencë dhe dyfishim të punës lidhur me 'pronësinë' mbi disa aktivitete të caktuara. Koordinimi është tejet i rëndësishëm për arritjen e progresit.

"Është tejet burokratik," tha Flora Macula. "Është tejet teknik dhe despotik. Kjo është OKB. Ju mund të bëni ndryshime aty ku gjendeni, por ato janë tejet personale." Ndërsa trupat e OKB-së janë me sy nga Nju Jorku, EULEX-i varet nga udhëzimet nga Brukseli, selia e Bashkimit Evropian. Agjencitë dhe zyrat përgjegjëse për kanalizim të çështjeve gjinore dhe avancim të barazisë gjinore në këtë mision duket se kanë ndikim të pamjaftueshëm politik.

Mbikëqyrësit e tyre shpesh nuk e kuptojnë se 'çështjet gjinore' nuk janë çështje të veçanta që duhet të trajtohen më vonë. Në fakt, secili debat dhe secili vendim politik duhet të merr parasysh gratë dhe duhet të vlerësojë mënyrat e ndryshme në të cilat do të ndikohen gratë dhe burrat, nga politikat e sigurisë deri tek statusi final i Kosovës dhe ekonomia e saj, etj. Ka munguar të kuptuarit e asaj se 'si' duhet zbatuar Rezoluta 1325 dhe jo vetëm se 'çka' përbën Rezoluta 1325. "Si të bëhet ajo e zbatueshme dhe efektive ende nuk është e qartë," tha Sirpa Rautio. "Policia do t'ju

qesh në fytyrë nëse u përmendet Rezoluta 1325 dhe nuk ju duhet 'këtë e keni obligim. Kështu duhet të monitoroni...' Ju duhet të jeni konkret." Rrjedhimisht, janë të domosdoshme udhëzimet më të qarta nga lartë.

Përfundimisht, zbatimi i Rezolutës 1325 kërkon ndryshim të mentalitetit të njerëzve dhe institucioneve. "Vështirësitë rrjedhin nga mentaliteti këtu, sipas të cilit burri është gjithmonë dominues dhe profesionet që kërkojnë forcë fizike konsiderohen tipikisht profesione burrash," tha Behar Selimi. "Ky mentalitet ekziston edhe në botën perëndimore, por atje nuk guxon të shprehet haptas."

PUNIMET E CITUARA

Abdela, Lesley. *"Men with a Mission – No Women",* 2 mars 2000, në adresën: http://www.abdela.co.uk/Information/Kosovo/Men_with_a_mission_no_women.html.

Agence France-Presse, *"Kosovo: UN employee indicted on sexual harassment, human trafficking charges,"* 26 maj 2005.

Amnesty International, Kosovo (Serbia *and Montenegro) "So does it mean that ëe have the rights?" Protecting the human rights of ëomen and girls trafficked for forced prostitution in Kosovo,* EUR 70/010/2004, 5 maj 2004, në adresën: http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR70/010/2004/en/55dae004-d5e4-11dd-bb24-1fb85fe8fa05/eur700102004en.html.

Kuvendi i Kosovës. "Plani Veprimit për Zbatimin e Politikës për të Drejtat e Njeriut dhe Barazinë Gjinore në MFSK dhe FSK."

_____. Kodi Penal i Kosovës, Ligji Nr. 03/L-002.

_____. Ligji për Familjen, Ligji Nr. 2004/32.

_____. Ligji për Shërbimin e Jashtëm të Republikës së Kosovës, Nr. 03/L-122, 16 dhjetor 2008.

_____. Ligji për Barazinë Gjinore, Nr. 2004/2, 7 June 2004.

_____. Ligji për Shëndetin, Nr. 2004/ 4.

_____. Ligji për Kompetencat, përzgjedhjen e lëndëve dhe caktimin e lëndëve të gjyqtarëve dhe prokurorëve të EULEX-it në Kosovë, Nr. 03/L-053.

_____. Ligji për Forcën e Sigurisë të Kosovës, Nr. 03/L-04.

_____. Ligji për Ministrinë e Forcës së Sigurisë të Kosovës, Nr. 03/L-045.

_____. Ligji për Mbrojtjen nga Dhuna në Familje, Nr. 03/L, 1 korrik 2010.
_____. Ligji për Prokurorinë Speciale të Republikës së Kosovës, Nr. 03/L-052.
_____. Ligji për statusin dhe të drejtat e familjeve të dëshmorëve, invalidëve, veteranëve dhe anëtarëve të UÇK-së dhe familjeve të viktimave civile të luftës, Ligji Nr. 02/L-2. 2006.
_____. Ligji për Armët, Nr. 03/L-143.
Baker, Jock dhe Hilde Hgusht, *Final Report: External Evaluation of the Kosovo Ëomen's Initiative*, Gjenevë: Njësia e UNHCR për Vlerësim dhe Analiza Politike, nëntor 2002, në adresën: http://www.womenwarpeace.org/kosovo/docs/kosovowomensinitiative.pdf.
Rrjeti Ballkanik për Gazetari Hulumtuese (BIRN), "Raporti për Sistemin Shëndetësor të Kosovës" Prishtinë: BIRN, 2009.
BBC News, "*Kosovo UN Troops 'Fuel Sex Trade"* 6 maj 2004. Në adresën: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3686173.stm.
Bota Sot, "Rrëfim Ekzkluziv i Gëzim Kastratit, baba i Dianës, e vrarë nga bashkëshorti i saj" 19 maj 2011, në adresën: http://www.botasot.info/def.php?id=119446&commentspage=4.
Causevic, Jasna dhe Stefan Liebing (ed) *Society for Threatened People, Highest Level of Lead in Samples of Human Hair, "Under the eyes of UNMIK: 560 Roma refugees exposed to deadly heavy metals since 1999,"* dhjetor 2005,
Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve (CPWC), *Vjetari 2003*, Prishtinë: CPWC, 2004.
_____. *Social Map on Women in Kosovo: 1995-2000, Sociological Interpretation*, Prishtinë: CPWC, 2004
Clark, Howard. *Civil Resistance in Kosovo*, Londër: Pluto Press, 2000.
Cohen, Roger. "*U.S. Sergeant Gets Life in Murder of Kosovo Girl, 11*", *New York Times*, 2 gusht 2000. Për detaje të

mëtejme, shih shkrimin nga Steven Erlanger, "*The Ugliest American*", *New York Times*, 2 prill 2000.
Këshilli i Bashkimit Evropian, Sekretariati, "Zbatimi i Rezolutës 1325 në kontekst të ESDP-së," Bruksel, 29 shtator 2005, në adresën:
http://www.eulex-kosovo.eu/training/hrgi/docs/170707implementationunscr_en.pdf.
Corrin, Chris. "*Post-conflict Situation in Kosovo,"* në botimin *If Not Now, When?*, 2001
Daily News, "*Pakistani sentenced for molesting minor in Kosovo*", 2 dhjetor 2005, në adresën: http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=2005%5C11%5C02%5Cstory_2-11-2005_pg7_47.
Di Lellio, Anna për Programin Zhvillimor të Organizatës së Kombeve të Bashkuara, *Siguria në Komunitet*, Prishtinë: UNDP, 2009.
Durance, John dhe Pauline Menthonnex Gacaferri për UNDP, *"Informator: A KPC Resettlement Programme,"* Kosovë: UNDP, korrik 2011.
Erlanger, Steven. *"The Ugliest American,"* New York Times Magazine, 2 prill 2000, në adresën: http://www.nytimes.com/2000/04/02/magazine/the-ugliest-american.html?src=pm.
Komisioni Evropian, "*Kosovo under UNSCR 1244/99 2009 Progress Report*," 14 tetor 2009.
Bashkimi Evropian, "*Beautiful Kosovo Programme: Guidelines for Municipalities and Selection Criteria*."
_____. "Veprimi i përbashkët 2008/5928/CFSP i Këshillit të Unionit Evropian."
_____. "Veprimi i përbashkët 2008/124/CFSP mbi Misionin e Bashkimit Evropian për Sundim të Ligjit në Kosovë, EULEX Kosovë.
European Union Rule of Laë Mission in Kosovo (EULEX), *Annual Report 2010 on the Judicial Activities of EULEX*, 2010, at: http://www.eulex-kosovo.eu/en/justice/.

_____. Aktgjykimet, procedura civile, në adresën: http://www.eulex-kosovo.eu/en/judgments/CV-Supreme-Court.php.
_____. Akgjykimet, procedura penale, Gjykata Supreme e Kosovës, Ap.-Kz No. 106/2007, PnlKr 165/2009, në adresën: http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/SC%20Judgment%20-%20Vladimir%20Ukaj%20et%20alia%20-%20E.pdf.
_____. Aktgjykimet, procedura penale, Gjykata Supreme e Kosovës, Ap.-Kz No. 128/2010 në adresën: http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/128-2010/%282010.08.03%29%20JUD%20%28SC%29.ENG_redacted_pdf.pdf dhe Ap.-
_____. AP.-Kz No. 192/2010, http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/192-2010-EnverHasani/%282010.10.05%29%20JUD%20-%20Enver%20HASANI%20%28SC%29.ENG_redacted.pdf.
_____. Aktygjykimet, procedura civile, http://www.eulex-kosovo.eu/en/judgments/CV-Supreme-Court.php.
_____. "*Factsheet on EU Rule of Law Mission in Kosovo*."
_____. "*Time for Kosovo women to inherit property!*" 10 mars 2011, në adresën: http://www.eulex-kosovo.eu/en/news/000279.php
_____. Shefi i Misionit, fjalimi në evenimentin "*Open Day: 10 Years UNSCR 1325*," 3 nëntor 2010.
_____. Web-faqja e EULEX-it, "*EULEX staff info*" http://www.eulex-kosovo.eu/en/info/StaffInfo.php.
Farnsëorth, Nicole. (ed.) për Qendrën Kosovare për Studime Gjinore, *History is Herstory too: The History of Women in Civil Society in Kosovo 1980-2004*, Prishtinë: Qendra Kosovare për Studime Gjinore, 2008.
_____. dhe Ariana Qosaj-Mustafa për Rrjetin e Grupeve të Grave të Kosovës (RRGGK), *More than Words on Paper?*

The response of justice providers to domestic violence in Kosova, Prishtinë: RRGGK, 2009.
_____. dhe Ariana Qosaj-Mustafa për RRGGK, *Security Begins at Home*, Prishtinë: RRGGK, 2008.
Fitamant, D. Serrano për UNFPA, "*Assessment Report on Sexual Violence in Kosovo*," Shqipëri: 28 maj 1999, në adresën: http://www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Current_News196.htm, qasur më 30 tetor 2011.
Freedom House, "*Map of Freedom in the World*," Kosovë: Freedom House, 2010.
Human Rights Watch, *A Week of Terror in Drenica: Humanitarian Law Violations in Kosovo*, Shtetet e Bashkuara: shkurt 1999.
_____. "*Lead-Contaminated Roma Camps in Kosovo Shut Doën*," 9 dhjetor 2010, në adresën: http://www.hrw.org/news/2010/11/24/lead-contaminated-roma-camps-kosovo-shut-down.
_____. "*Serb Gang-Rapes in Kosovo Exposed,"* 20 mars 2000, në adresën: http://www.hrw.org/news/2000/03/20/serb-gang-rapes-kosovo-exposed.
Hynes, Michelle dhe Barbara Lopes Cardozo, "*Sexual Violence against Women in Refugee Settings*," *Journal of Women's Health and Gender-based Medicine*, 9, nr. 8, 2000, f. 819-824.
Instituti për Demokraci dhe Zhvillim (D4D), *Deconstructing Election Trends 2000-2010*, Prishtinë: D4D, shtator 2011.
Organizata Ndërkombëtare për Migrim (IOM), "*Socio-economic and demographic profiles of former KLA Combatants Registered by IOM, Vol. 1*". Prishtinë: IOM, 21 janar 2000.
Tribunali Ndërkombëtar për Përndjekjen e Personave Përgjegjës për Shkelje të Rënda të së Drejtës Ndërkombëtare Humanitare të kryera në Territorin e Ish-Jugosllavisë që nga viti 1991, "*Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*," shtator 2009, në adresën:

http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_shtatort09_en.pdf.
_____. Informata mbi rastin, "*Vlastimir Đorđević*," IT-05-87/1.
_____. "*Innovative Procedures*", në adresën: http://www.icty.org/sid/10313.
_____. "*Judgement Summary*," Hagë, 23 shkurt 2011, në adresën: http://www.icty.org/x/cases/djordjevic/tjug/en/110223_summary.pdf.
_____. "*Outreach Programme*" në adresën: http://www.icty.org/sections/Outreach/OutreachProgramme.
IOL News, "UN official held over alleged child abuse", 3 shkurt 2005, në adresën: http://www.iol.co.za/news/world/un-official-held-over-alleged-child-abuse-1.233105
Khakee, Anna dhe Nicolas Florquin, Kosovo and the Gun: A Baseline Assessment of Small Arms and Light Ëeapons in Kosovo, Raport Special, Gjenevë: UNDP and Small Arms Survey, 2003.
Koha Net. "Gratë deputete: Diskriminim, asnjë grua ambasadore," 11 nëntor 2011, në adresën: http://www.koha.net/?page=1,13,76640
_____. "Veteranet ne greve nese nuk zbatohet ligji i premtuar nga Thaqi", 15 nëntor 2011, në adresën: http://www.kohaditore.com/?page=1,13,77005.
Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës, Raporti Vjetor 2007, në adresën: http://www.womensnetëork.org/images/pdf/kën%20annual%20report%202007.pdf.
_____. Letër Përfaqësuesit Special të Sekretarit të Përgjithshëm në UNMIK, "*Incident in Krusha e Vogel village, Kosovo on 25 May 2006*," 26 maj 2006, në adresën: http://www.womensnetëork.org/16letterspressreleases/index_english.html.
_____. *Monitoring Implementation of UNSCR 1325 in Kosovo*, Prishtinë, Kosovë, 2009.

Kosovo Women's Initiative dhe ekipi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë, *Voice of Women*, Prishtinë: dhjetor 2004.

Qendra Kosovare për Studime Gjinore (KGSC). *Women Security Index 2010: Kosovo Report*, Prishtinë: KGSC, 2011.

Iniciativa Kosovare për Stabilitet (IKS), Dokument Politik, "*En Route to the EU: Area-Based Development Opportunities*," Prishtinë: IKS, 8 prill 2011.

Shoqata e Juristëve Norma, *Research and Monitoring the Implementation of the Law on Gender Equality*, Prishtinë: Norma, 2011.

Fjalori në internet i Merriam Ëebster.

Mertus, Korrikie. "*When Adding Women Matters: Women's Participation in the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*," *Seton Hall Law Review*, Vol. 38:1297, 2008, në adresën: http://law.shu.edu/Students/academics/journals/law-review/Issues/archives/upload/Mertus-final.pdf.

Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale, "Veprimtaria i Departamentit për Familjet e Dëshmorëve, Invalidët e Luftës dhe familjet e viktimave civile (DFDIL)," Prishtinë, 2010, në adresën: http://mpms.rks-gov.net/sq-al/departmentet/departamentiifamiljeved%C3%ABshmor%C3%ABve/fush%C3%ABveprimtaria.aspx.

Organizata e Paktit Veriatlantik (NATO), Marrëveshja Ushtarake-Teknike, 9 qershor 1999, në adresën: http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm.

_____. Dhoma e lajmeve, Lajmi 17, maj 2011, në adresën: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_74396.htm.

_____. "*Improving* gender awareness in KFOR," 17 maj 2011, në adresën: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_74396.htm.

Zyra e Kryeministrit, Zyra për Qeverisje të Mirë, të Drejta të Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Çështje Gjinore *Report on the Implementation of the Strategy and Action Plan on Human Rights in the Republic of Kosovo (2009-2011),* Prishtinë: Zyra për Qeverisje të Mirë, 2011.

OHCHR, "*High Commissioner's Strategic Management Plan 2010-2011*," në adresën: http://www.ohchr.org/Documents/Press/SMP2010-2011.pdf.

Misioni në Kosovë i Organizatës për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë, Departamenti për Drejta të Njeriut dhe Komunitete, "*Kosovo's War Crime Trials: An Assessment Ten Years On 1999-2009*," maj 2010, në adresën: http://www.osce.org/kosovo/68569.

_____. dhe Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale (MPMS), "*Responding to Incidents of Domestic Violence: Manual for Social Services Officers*," Prishtinë: janar 2006.

Prodger, Matt për BBC, "*Toxic Camp angers Kosovo Roma*," 13 qershor 2005, në adresën: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4080048.stm.

Qosaj-Mustafa, Ariana, për KIPRED, *Strengthening Women's citizenship in the context of state building*, Prishtinë: KIPRED, 2010.

Raka, Lul. *National Background Report on Health Research for Kosovo (under UNSCR 1244)*, Prishtinë: 2009.

Ralph, Regan. Human Rights Ëatch, "*Serb Gang-Rapes in Kosovo Exposed*," 20 mars 2000, në adresën http://www.hrw.org/news/2000/03/20/serb-gang-rapes-kosovo-exposed.

Republika e Kosovës, Qeveria, Ministria e Punëve të Brendshme, "Strategjia Kombëtare dhe Plani i Veprimit kundër Trafikimit të Qenieve Njerëzore 2011-2014," gusht 2011.

Rogova, Igballe. "*Networking: The Key to Peacebuilding and Organising for a Better Future*," fjalimi i mbajtur në Konferencën Ndërkombëtare të Grave në CFD, 22-24 maj 2003, Cyrih, Zvicër, në adresën http://www.cfd-ch.org/womanoeuvres/wmo_ws_ref_rogova.html, qasur në shkurt 2007.

Save the Children, "*Sexual Exploitation and Abuse of Children by Aid Workers and Peacekeepers"*, Njoftim Politik, dhjetor 2009.

Singhatey, Peter Joshtatorh. *"The Role of Regional Organizations in the Maintenance of International Peace and Security",* f. 2, në adresën: http://www.petersinghatey.com/papers/The%20Role%20of%20Regional%20Organizations%20in%20the%20Maintenance%20of%20International%20Peace%20and%20Security.pdf.

Enti Statistikor i Kosovës. Hulumtim i Fuqisë Punëtore të Kosovës. Prishtinë, ESK, 2009.

_____. "Norma e papunësisë," 11 dhjeor 2008, në adresën: http://esk.rks-gov.net/ENG/statistikat-sociale/employment.

_____. *Women and Men*, Prishtinë: ESK, mars 2009.

Gjykata Supreme e Kosovës, Ap-Kz-108/2010, 25 nëntor 2010, http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/Idriz-Gashi-108-2010/%282010.11.25%29%20JUD%20Idriz%20GASHI%20%28SC%29.ENG_redacted.pdf.

Organizata e Kombeve të Bashkuara, Statuti i Romës, në adresën: http://untreaty.un.org/cod/icc/index.html.

Organizata e Kombeve të Bashkuara, Departamenti për Çështje të Çarmatimit, "*Coordinating Action on Small Arms: The United Nations Policy,"* 1998.

Fondi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Fëmijë (UNICEF), UNFPA, dhe OBSH, "*Improving Health of Ëomen and Children of Kosovo*," Kosovë: 2007-2010.

_____. "*Germany at a Glance*," 2 mars 2010, në adresën: http://www.unicef.org/infobycountry/germany_statistics.html.

Organizata e Kombeve të Bashkuara, Departamenti për Informim Publik, "*Press Conference on Security Council fact-finding mission to Belgrade and Kosovo*," 24 prill 2007, në adresën: http://reliefweb.int/node/231508.

Programi Zhvillimor i Organizatës së Kombeve të Bashkuara (UNDP), *Human Development Report for Kosovo: The Rise of the Citizen: Challenges and Choices*, 2004.

_____. *Price of Peace: Financing for gender equality in post-conflict reconstruction*, Neë York: UNDP, 2010.
Takimi i Grupit të Ekspertëve të Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Migrim Ndërkombëtar dhe Zhvillim, Divizioni i Popullatës, Departamenti për Çështje Ekonomike dhe Sociale, Sekretariati i Organizatës së Kombeve të Bashkuara, Nju Jork, 6-8 korrik 2005.
Komisioneri i Lartë i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Refugjatë (UNHCR), "*UNCHR's Eligibility Guidelines for Assessing the International Protection Needs of Individuals from Kosovo,*" 9 nëntor 2009.
Misioni i Administratës së Përkohshme të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë. "*Combating Human Trafficking in Kosovo: Strategy and Commitment*", UNMIK, maj 2004, në adresën: http://www.unmikonline.org/misc/UNMIK_Whit_paper_on_trafficking.pdf.
_____. "Zgjedhjet për Kuvendin e Kosovës," Rregullorja e UNMIK-ut Nr. 2004/12, 5 maj 2004.
_____. "*HIV/AIDS Awareness Campaign in Kosovo*", UN Nations TV, programi nr. 877, 3 nëntor 2003
_____. "Zgjedhjet Komunale në Kosovë" Rregullorja e UNMIK-ut Nr. 2000/39, 8 korrik 2000.
_____. Komunikatë për shtyp, "*SRSG announces findings of initial investigation into events at Krushe e Vogel/Mala Krusa on 25 May 2006*," UNMIK/PR/1561, 7 qershor 2006.
_____. Komunikatë për shtyp, "*UN Secretary-General appoints Stephen Curtis as UNMIK Police Commissioner*," UNMIK/PR/1582, 15 shtator 2006.
_____. Rregullorja Nr. 2001/4 për ndalimin e trafikimit të qenieve njerëzore në Kosovë.
_____. Rregullorja UNMIK/REG/2003/25 për Kodin Penal të Kosovës.
_____. Raporti për Sekretarin e Përgjithshëm, 12 gusht 2011.
_____. Raporti për Sekretarin e Përgjithshëm, 26 qershor 2003.
_____. Raporti për Sekretarin e Përgjithshëm, 20 nëntor 2006.

Qendra e Lajmeve e Organizatës së Kombeve të Bashkuara. Artikulli, *"Women Vital to Peace in Post-conflict Zones, Security Council Hears"* në adresën: http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=28758&Cr=women&Cr1=peacekeeping&Kw1=Security+Council+Resolution+1325&Kw2=Kosovo&Kw3.

Fondi Popullor i Organizatës së Kombeve të Bashkuara (UNFPA). "*Gender-Based Violence In Kosovo: A Case Study",* UNFPA, janar 2005, në adresën: http://www.unfpa.org/women/docs/gbv_kosovo.pdf.

____. Raporti i Kosovës/OKB-së për dhunimet, *"UN Population Fund Reports Rape, Abduction among Kosovo Refugees*," 26 mars 2000, në adresën http://www.radioradicale.it/exagora/kosovo-un-rape-report.

Sekretari i Përgjithshëm i Organizatës së Kombeve të Bashkuara, Vërejtje për Takimin e Këshillit të Sigurimit për Gratë, Paqen dhe Sigurinë, Nju Jork, 19 qershor 2008, në adresën: http://www.un.org/apps/sg/sgstats.asp?nid=3239.

_____. "Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm për Misionin e Administratës së Përkohshme të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë," S/2009/149, 17 mars 2009.

_____. "Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm për Misionin e Administratës së Përkohshme të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë," S/2009/497, 30 shtator 2009, at: http://www.un.org/Docs/sc/sgrep09.htm.

Sekretariati i Organizatës së Kombeve të Bashkuara, "*Secretary-General's bulletin: Departmental focal points for ëomen in the Secretariat*," ST/SGB/2008/12, 1 gusht 2008, në adresën: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/447/38/PDF/N0844738.pdf?OpenElement.

Këshilli i Sigurimit i Organizatës së Kombeve të Bashkuara, "*Cross-Cutting Report No. 2 Women Peace and Security*," për datën 1 tetor 2010: http://www.securitycouncilreport.org/site/c.glKWLeMTIsG

/b.6239031/k.197D/CrossCutting_Report_No_2brWomen_Peace_and_Securitybr1_Tetorober_2010.htm.

_____. "Letra e datës 7 tetor 2005 nga Sekretari i Përgjithshëm e adresuar për Presidentin e Këshillit të Sigurimit," S/2005/63, 7 tetor 2005, në adresën: http://www.ico-kos.org/pdf/KaiEidereport.pdf.

_____. "Letra e datës 26 mars 2007 nga Sekretari i Përgjithshëm e adresuar për Presidentin e Këshillit të Sigurimit: Shtojcë e Propozimit Gjithëpërfshirës për Zgjidhjen e Statusit të Kosovës," S/2007/168/Add.1, 26 mars 2007, në adresën: http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf.

_____. "Raporti i Misionit të Këshillit të Sigurimit në Kosovë dhe Beograd, Republika Federale e Jugosllavisë," S2002/1376, 19 dhjetor 2002, në adresën: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/kos%20S2002%201376.pdf.

_____. Rezoluta 1244, në adresën: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement.

_____. "Gratë dhe paqja dhe siguria: Raport i Sekretarit të Përgjithshëm," S/2010/173, 6 prill 2010.

Zëri, "*Veteranët të pakënaqur me ligjin*," 22 korrik 2011, në adresën: http://www.zeri.info/artikulli/1/1/30495/perfundon-greva-e-veteraneve/.

Shtojca 1. Progresi i arritur kundrejt indikatorëve të propozuara nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së

RRGGK i ka shfrytëzuar indikatorët e propozuar nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së për vlerësuar masën e zbatimit të Rezolutës 1325 në Kosovë. Në këtë shtojcë përmblidhen të gjeturat tona. Kolona e parë dhe kolona e dytë korrespondojnë me indikatorët e propozuar nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së. Për kolonat tjera, RRGGK ka krijuar një sistem të vet të gradimit. "Nota e gjithmbarshme" paraqet masën e përgjithshme deri në të cilën është zbatuar Rezoluta 1325 në Kosovë deri në vitin 2001, ku:

0 = nuk është zbatuar
1 = është zbatuar pjesërisht
2 = është zbatuar tërësisht
DK = nuk dihet apo nuk ka informata të mjaftueshme

Kolona e tretë paraqet nëse ka pasur progres (+), nëse nuk ka pasur ndryshim (=) apo nëse ka pasur regres (-) në zbatimin e Rezolutës 1325 në Kosovë gjatë dekadës së fundit.

Nr.	Indikatori	Nota e gjithmbarshme	Progres/ Regres	Sqarimi
Parandalimi **I.**	**Parandalimi i të gjitha formave të dhunës ndaj grave, në veçanti të dhunës seksuale dhe në baza gjinore**			
1a	Paraqitja e dhunës seksuale	1	+	Dhuna seksuale është shfrytëzuar kryesisht për qëllime ushtarake/politike, përfshirë sulmet e përsëritura ndaj viktimave të njëjta. Pas luftës, situata është përmirësuar, por kjo domosdoshmërisht si rezultat i Rezolutës 1325.
1b	Trendet e dhunës seksuale në situata konflikti dhe pas konfliktit	1	+	Ka pasur zhvillime pozitive në polici dhe gjyqësi, përfshirë politikat dhe trajnimet e reja. Megjithatë, ato nuk janë duke u zbatuar tërësisht dhe pandëshkueshmëria ende po ngjan, në veçanti në rastet e ndërkombëtarëve të cilët kanë imunitet diplomatik.
II.	**Sistemet operative të ndjeshme ndaj çështjeve gjinore përmes të cilave monitorohet, raportohet dhe reagohet në raste të shkeljes së të drejtave të grave dhe vajzave gjatë konflikteve, armëpushimit, negociatave paqësore dhe pas konfliktit.**			

2	Masa deri në të cilën misionet paqeruajtëse dhe politike të Organizatës së Kombeve të Bashkuara ofrojnë informata mbi shkeljet e të drejtave njerëzore të grave dhe vajzave në raportet e tyre periodike për Këshillin e Sigurimit	1	=	Përafërsisht 54% të raporteve periodike të UNMIK-ut për Sekretarin e Përgjithshëm kanë përfshirë informata lidhur me shkeljet e të drejtave të grave dhe vajzave. Gjysma e raporteve nuk kanë përfshirë informata mbi këtë çështje. Asnjë nga raportet e UNMIK-ut nuk ka pasur qasje që siguron kanalizimin e çështjeve gjinore.
3a	Masa deri në të cilën shkeljet e të drejtave njerëzore të grave dhe vajzave raportohen, trajtohen dhe hetohen nga organet mbrojtëse të të drejtave të njeriut	DK	DK	Sistemet e varfra të grumbullimit të informatave nga organet për mbrojtjen e të drejtave të njeriut kanë bërë të pamundur ekzaminimin e të dhënave gjinore, mbi llojet e rasteve të raportuara, trajtuara dhe hetuara.
3b	Numri dhe përqindja e grave në organe qeverisëse të të drejtave të njeriut	0	=	Burrat i kanë udhëhequr këto institucione që nga themelimi i tyre në Kosovë.
III. Akterët ndërkombëtarë, nacional dhe joshtetëror në fushën e sigurisë marrin parasysh dhe kërkojnë përgjegjësi lidhur me shkeljen e të drejtave të grave dhe vajzave në pajtim me standardet ndërkombëtare.				

4	Përqindja e rasteve të raportuara të eksploatimit seksual dhe keqtrajtimit të pretenduar se është kryer nga zyrtarë të uniformuar, paqeruajtës civil dhe/apo punonjës humanitarë, në të cilët janë ndërmarrë masa përkatëse (kundrejt numrit të gjithmbarshëm të rasteve të tilla)	DK	DK	Kalkulimi i përqindjes është i vështirë për shkak të informatave të pamjaftueshme. Megjithatë, informatat kualitative sugjerojnë se raste të tilla ka pasur dhe se ato nuk janë trajtuar si është dashur për shkak të imunitetit diplomatik.
5a	Masa deri në të cilën të drejtat njerëzore të grave dhe vajzave janë mbuluar nga direktivat e nxjerra nga kryesuesit e komponentëve ushtarakë dhe policorë të misioneve paqeruajtëse	1	+	Policia e UNMIK-ut, KFOR-i dhe EULEX-i duket se kanë qenë të ngadalshëm në nxjerrjen e direktivave të tilla, megjithëse ka përmirësime kohëve të fundit.
5b	Masa deri në të cilën janë përfshirë në kornizat politike të sigurisë kombëtare	1	+	Policia e Kosovës dhe Forca e Sigurisë e Kosovës kanë përcaktuar masa të tilla. Strategjia kombëtare e sigurisë

	masat për mbrojtjen e të drejtave njerëzore të grave dhe vajzave			ende është duke u hartuar dhe do të mund të trajtojë më shumë të drejtat njerëzore të grave dhe vajzave.
IV. Dispozitat për adresimin e nevojave specifike dhe çështjeve të rëndësishme për gratë dhe vajzat janë përfshirë në sistemet e paralajmërimit të hershëm dhe në mekanizmat për parandalimin e konflikteve, dhe zbatimi i tyre monitorohet				
6	Numri dhe llojet e veprimeve të ndërmarra nga Këshilli i Sigurisë në lidhje me Rezolutën 1325	0	=	Këshilli i sigurimit nuk ka ndërmarrë asnjë veprim të njohur në lidhje me Kosovën.
7	Numri dhe përqindja e grave në pozita ekzekutive në organizatat relevante regjionale dhe nënregjionale të përfshira në parandalimin e konflikteve	1	=	Gratë janë të nënpërfaqësuara në Parlament Evropian, Komision Evropian, NATO dhe OSBE. Gratë në pozita udhëheqëse brenda këtyre organizatave përfaqësojnë nevojat e grave të Kosovës.
PJESËMARRJA **V. Përfshirja e grave dhe interesave të grave në proceset vendimmarrëse në lidhje me parandalimin, menaxhimin dhe zgjidhjen e konflikteve**				
8	Përqindja e marrëveshjeve të paqes me dispozita	0	=	Mbase pasi që Rezoluta 1244 është nxjerrë para Rezolutës 1325, në

	specifike për të përmirësimin e sigurisë dhe statusit të grave dhe vajzave			atë nuk përmenden gratë dhe vajzat. Kjo rezolutë ende nuk është zëvendësuar.
VI.	**Përfaqësimi i shtuar dhe pjesëmarrja adekuate e grave në Organizatën e Kombeve të Bashkuara dhe misionet e tjera ndërkombëtare që ndërlidhen me paqen dhe sigurinë**			
9	Numri i grave në pozita të larta në misionet e Organizatës së Kombeve të Bashkuara në terren	1	+	Më shumë gra kanë mbajnë pozita të larta në Kosovë, megjithatë, ende ka nënpërfaqësim.
10	Përqindja e misioneve në terren me ekspertë të lartë për çështje gjinore	1	+	Progres me këshilltarin e lartë për çështje gjinore në UNDP. Në aspektin kualitativ, eksperti gjinor duket se ka pasur vështirësi në kanalizimin e çështjeve gjinore brenda misioneve.
VII.	**Përfaqësimi i shtuar dhe pjesëmarrja adekuate e grave në negociatat formale dhe joformale paqësore dhe në proceset e ndërtimit të paqes**			
11a	Përfaqësimi i grave në mesin e ndërmjetësuesve, negociatorëve dhe ekspertëve teknik në negociata formale	1	+	Liderët e OKB-së dhe Kosovës fillimisht nuk përfshin gratë. Progresi u arrit me emërimin e Edita Tahirit si udhëheqëse e dialogut aktual me Serbinë, por gratë

	paqësore.			deri tani nuk janë konsultuar sa duhet për prioritetet.
11b	Pjesëmarrja e grave me status zyrtar të vëzhgueseve, në fillim dhe në fund të negociatave formale paqësore	0	=	Nuk ka pasur kurrë.
VIII. Përfaqësimi i shtuar dhe pjesëmarrja adekuate e grave në autoritetet qendrore dhe lokale, si qytetare, zyrtare të zgjedhura dhe vendimmarrëse				
12a	Pjesëmarrja politike e grave në parlament dhe pozita ministrore	1	+	Progres i kufizuar pasi që gratë janë zgjedhur dhe emëruar në pozita vendimmarrëse. Gratë ende mbesin të nënpërfaqësuara në nivel komunal.
12b	Pjesëmarrja politike e grave si votuese dhe kandidate	DK	DK	RRGGK nuk arriti të sigurojë të dhënat nga OSBE dhe Komisioni Qendror i Zgjedhjeve i Kosovës.
IX. Pjesëmarrja e shtuar e grave dhe organizatave të grave në aktivitete për të parandaluar, menaxhuar, zgjidhur dhe reaguar ndaj konfliktit dhe shkeljes së të drejtave njerëzore të grave dhe vajzave				
13	Masa deri në të cilën misionet e Këshillit të Sigurimit adresojnë çështjet specifike që prekin gratë dhe vajzat në	0	=	Këshilli i Sigurimit nuk i ka dhënë prioritet takimit me gratë. Tri nga katër raportet e misioneve monitoruese të Këshillit të Sigurimit që kanë vizituar

	kuptim të referencës dhe raporteve të misionit.			Kosovën fare nuk i kanë përmendur vajzat apo gratë.
MBROJTJA **X. Siguria, shëndeti fizik dhe mental i grave dhe vajzave dhe siguria ekonomike e tyre sigurohen ndërsa të drejtat e tyre njerëzre respektohen**				
14	Indeksi i sigurisë fizike të grave dhe vajzave	DK	DK	Nuk është kryer kurrë ndonjë hulumtim i tillë reprezentativ, kuantitativ.
XI. Të drejtat politike, ekonomike, sociale dhe kulturore të grave dhe burrave mbrohen dhe zbatohen përmes ligjeve të vendit, në pajtim me standardet ndërkombëtare				
15	Masa deri në të cilën ligjet e vendit mbrojnë të drejtat njerëzore të grave dhe vajzave dhe janë në pajtim me standardet ndërkombëtare.	1	+	Krijimi i legjislacionit kombëtar për mbrojtjen e grave dhe vajzave, në pajtim me standardet ndërkombëtare, paraqet një nga sukseset më të mëdha në Kosovën e pasluftës. Megjithatë, vazhdon moszbatimi sistematik i legjislacionit ekzistues. Zbatimi mbetet çështje problematike.
XII. Mekanizmat operativ dhe strukturat e krijuara për fuqizimin e sigurisë dhe mbrojtjes fizike për gratë dhe vajzat				

16	Niveli i pjesëmarrjes së grave në sektorët e drejtësisë, sigurisë dhe shërbimit të jashtëm	1	+	Përpjekjet për të joshur dhe mbajtur gratë në punë ka rezultuar me shtimin e numrit të grave në nivele të ndryshme të sektorëve të drejtësisë dhe sigurisë. Megjithatë, gratë ende mbesin të nënpërfaqësuara në të gjithë sektorët, veçanërisht në nivele vendimmarrëse. Pjesëmarrja e grave në shërbimin e huaj ka qenë i limituar për shkak se gratë rrallë herë emërohen në pozita të tilla.
17	Ekzistimi i një mekanizmi kombëtar për kontroll të armëve të vogla dhe të lehtë	1	+	Ligji është miratuar. Megjithatë, duhet përmirësuar mbajtja e shënimeve në nivel shtetëror. Armët duket se kanë mbetur në qarkullim dhe ato janë shfrytëzuar për të kryer dhunë në familje.
XIII. Gratë dhe vajzat që gjenden në rrezik kanë qasje në shërbime për tu siguruar jetesën				
18	Përqindja e përfitimeve nga punësimi i përkohshëm, në kontekst të programeve për rimëkëmbjen e ekonomisë të	DK	DK	Nuk ka informata për ekzistimin e programeve të tilla në Kosovë.

	cilat ndiqen nga gratë dhe vajzat			
XIV. Shtimi i qasjes në drejtësi për gratë të drejtat e të cilave janë shkelur				
19	Përqindja e rasteve të dhunës seksuale dhe dhunës në baza gjinore kundër grave që raportohen, hetohen dhe për të cilat jepen dënimet meritore	DK	DK	Mungesa e sistemeve të grumbullimit të të dhënave në nivel kombëtar në lidhje me rastet nënkupton se kjo nuk mund të matet.
20	Orët e trajnimit për person të angazhuar në stafin vendimmarrës në institucionet në sektorin e drejtësisë dhe sigurisë për adresimin e rasteve të dhunës seksuale dhe dhunës në baza gjinore	1	+	Trajnimet për institucionet ndërkombëtare me përgjegjësi për sigurinë duket se ndodhin *ad hoc*. Policia e Kosovës dhe Forca e Sigurisë e Kosovës kanë trajnime të institucionalizuara. Sistemi i drejtësisë ka filluar me ofrimin e trajnimeve 'sipas nevojës' në këtë temë.
NDIHMA DHE RIMËKËMBJA **XV. Nevojat specifike të grave dhe vajzave në kuptim të shëndetit reproduktiv në situata konflikti dhe paskonflikti plotësohen**				
21a	Norma e mortalitetit të	1	+	Të dhënat janë të pasakta; disa

	nënave; ndryshimet në cilësinë e shërbimeve në dispozicion; faktorët që parandalojnë qasjen			shërbime janë më të mira se sa pas luftës, por ende mbeten të pamjaftueshme. Gratë rurale dhe ato të pamartuara kanë pengesa në qasje për shkak të distancës, financave të pamjaftueshme dhe normave kulturore (nganjëherë).
21b	Vijimi i arsimit, sipas gjinisë	1	+	Përderisa vijimi i përgjithshëm i vajzave duket se ka shënuar përmirësim nga viti 2002, vajzat rurale dhe vajzat rome, ashkali, egjiptiane dhe gorane ende nuk gëzojnë qasje të barabartë.
XVI.	**Nevojat e grave dhe vajzave, posaçërisht pjesëtareve të grupeve të cenueshme (personave të zhvendosur, viktimave të dhunës seksuale dhe dhunës në baza gjinore, ish-luftëtarët, refugjatët, të kthyerit) adresohen përmes programeve të ndihmës, rimëkëmbjes së hershme dhe rimëkëmbjes ekonomike**			
22a	Pjesa e buxhetit që ndërlidhet me indikatorët që adreson çështje të barazisë gjinore brenda kornizave të planifikimit strategjik	DK	DK	Nuk ka të dhëna në dispozicion.
22b	Pjesa e buxhetit	DK	DK	Nuk ka të dhëna në

	që ndërlidhet me caqet që adresojnë çështje të barazisë gjinore brenda kornizave të planifikimit strategjik			dispozicion.
23a	Pjesa e shumës së gjithmbarshme të fondeve të dhëna për organizatat e shoqërisë civile që ndahet për të adresuar çështje të barazisë gjinore	DK	DK	Nuk ka të dhëna në dispozicion.
23b	Pjesa e shumës së gjithmbarshme të fondeve të dhëna për organizatat e shoqërisë civile që ndahet për të përkrahur çështje të barazisë gjinore	DK	DK	Nuk ka të dhëna në dispozicion.
24a	Pjesa e fondeve nga Trustet e disa më shumë donatorëve, të shfrytëzuara për të adresuar çështje të barazisë gjinore	DK	DK	Nuk ka të dhëna në dispozicion
24b	Pjesa e shpenzimeve të gjithmbarshme të sistemit të	DK	DK	Nuk ka të dhëna në dispozicion.

	Organizatës së Kombeve të Bashkuara të shfrytëzuara për të përkrahur çështje të barazisë gjinore			
XVII. Institucionet dhe proceset e drejtësisë tranzicionale në situata të paskonfliktit, pajtimi dhe rindërtimi marrin parasysh qasjen gjinore				
25	Komisionet për gjetje të drejtësisë dhe për pajtim përfshijnë dispozita për të adresuar të drejtat dhe pjesëmarrjen e grave dhe vajzave	1	+	Përndjekja e pamjaftueshme e krimeve të kryera kundër grave në Kosovë; mbrojtja e përmirësuar e dëshmitarëve, megjithëse gratë besojnë se ajo është e pamjaftueshme.
XVIII. Programet e çarmatosjes, demobilizimit dhe reintegrimit dhe programet e reformës së sektorit të sigurisë adresojnë nevojat specifike të sigurisë të grave dhe aktorëve të tjerë të gjinisë femërore, si ish-luftëtaret dhe gratë dhe vajzat nga grupet e armatosura				
26a	Përqindja e përfitimeve nga programet e reparacioneve të pranuara nga gratë dhe vajzat	0	=	Nuk ka pasur reparacione për askënd.
26b	Përqindja e përfitimeve nga programet e DDR të pranuara nga gratë dhe vajzat	DK	DK	Nuk ka në dispozicion të dhëna të ndara sipas gjinive, megjithëse disa gra kanë përfituar nga këto programe.

Shtojca 2. Metodologjia

Së fundmi Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së i ka propozuar indikatorët për monitorimin e zbatimit të Rezolutës 1325, të cilët u shfrytëzuan si udhërrëfyes për hulumtimin tonë (shih Shtojcën 1), dhe si bazë për të gjitha protokollet e intervistimit dhe për grumbullimin e të dhënave. Hulumtueset intervistuan përfaqësues të institucioneve të ndryshme, të cilat u përzgjodhën në bazë të përgjegjësive që kanë për zbatimin e Rezolutës apo në bazë të njohurive që kanë lidhur me zbatimin e saj (shih Shtojcën 3). Hulumtueset bashkëpunuan në transkriptimin e të dhënave, përkthimin e tyre në anglisht dhe kodifikimin (analizimin) e tyre, në mënyrë që të gjeturat e intervistave të para të mund t'i shfrytëzonin gjatë intervistave të mëpasshme. Ato i shfrytëzuan edhe intervistat e e realizuara në vitin 2007 dhe 2009, gjatë monitorimeve të mëparshme të kryera nga RRGGK, me qëllim të identifikimit të ndryshimeve sa i përket implementimit të rezolutës gjatë kësaj kohe. Hulumtueset kërkuan informata në internet, shqyrtuan shumë tekste të ndryshme dhe kërkuan statistika nga institucionet përkatëse. Edhe pse hulumtueset fillimisht e nisën punën në baza vullnetare, hulumtimi në fazat e mëtejme përfitoi nga përkrahja zemërgjerë e dhënë nga Ambasada Austriake në Prishtinë.

Hulumtuese hartuan kapitujt në bazë të katër 'shtyllave' të propozuara nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së: parandalimi, pjesëmarrja, mbrojtja dhe ndihma dhe rimëkëmbja. Hartimi paraqiti një proces që përsëritej: intervistat më të reja kontestonin të gjeturat e mëparshme ndërsa statistikat shtoheshin pas sigurimit të tyre. Komunikimi u zhvillua në baza transnacionale pasi që hulumtueset shkruanin, redaktonin dhe riredaktonin punimet e tyre nga lokacione të ndryshme.

Kur redaktorja vendosi që të gjitha punimet t'i vë në një vend, diçka nuk funksiononte si duhet. Kapitujt përsëriteshin ndërsa indikatorët paraqiteshin në shumë vende.

Indikatorët na u bënë 'këmishë e të çmendurve' e cila po na i cungonte rrëfimet e pasura që po i tregonin respondentët. Ajo redaktimin e draftit të parë e kreu nën ndihmën, ekspertizën dhe përkrahjen morale nga Anna Di Lellio, Profesoreshë e Marrëdhënieve Ndërkombëtare në Neë School dhe Neë York University. Ndërkohë, pjesëmarrësit në hulumtim rishikonin transkriptet dhe citatet dhe jepnin qëndrimet e tyre mbi to. Disa respondentë shkruan nga disa paragrafë me informata shtesë të cilat donin t'i përfshijnë në shkrim. Kufizimet në kuptim të hapësirës dhe kontekstit nuk na lejonin këtë në të gjitha rastet, megjithëse ekipi hulumtues u mundua që t'i korrigjojë të gjitha gabimet faktike.

Përshkrimi i një historie dhjetëvjeçare nuk është punë e lehtë. Shkrimin e një historie të tillë brenda vetëm pesë muajsh dikush do ta vlerësonte si të pamundur. Kur këtu shtohet edhe periudha e pushimeve verore, burokracia institucionale, brengat që u shtuan pas kontrollimit të tekstit nga pjesëmarrësit në intervista dhe përkthimi, bëhet e qartë se kjo punë nuk ishte e lehtë. Institucionet nuk kanë praktika të mirëfillta të arkivimit të dosjeve dhe shumë të dhëna mungonin. Edhe pse pjesëmarrësit në intervista janë përpjekur që t'i validojnë të gjitha të gjeturat dhe t'i minimizojnë gabimet, lëshime mund të ketë pasur, dhe për këtë autoret ju kërkojnë ndjesë.

Shtojca 3. Pjesëmarrësit në hulumtim

#	Emri	Pozita	Institucioni
1.	Albert Avdiu	Udhëheqës i Sekretariatit	Këshilli Gjyqësor i Kosovës
2.	Arbena Kuriu	Zyrtare programatike	Zyra e Komisionerit të Lartë për të Drejtat e Njeriut (OHCHR)
3.	Ariana Qosaj-Mustata	Këshilltare ligjore/ish-Këshilltare Kombëtare për Gra dhe Fëmijë	Zyra e Presidentes së Republikës së Kosovës/Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE)
4.	Arjeta Rexhaj	Këshilltare politike/Ish-Drejtoreshë	Zyra e Edita Tahirit, Udhëheqëses së dialogut/Qendra për Trajnime dhe Studime Gjinore
5.	Bajram Pajaziti	Drejtor	Departamenti i Familjeve të Dëshmorëve dhe Invalidëve të Luftës, Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale
6.	Behar Selimi	Deputet/Ish-Drejtor i Përgjithshëm	Partia Demokratike e Kosovës (PDK) / Policia e Kosovës
7.	Bekim Ajdini	Zyrtar për Informim Publik	Organizata Ndërkombëtare për Migrim (IOM)
8.	Belgjyzare Muharremi	Drejtoreshë	Dera e Hapur

9.	Besim M. Kajtazi	Udhëheqës i Departamentit për të Drejta të Njeriut dhe Çështje Gjinore	Zyra e Kryeministrit të Republikës së Kosovës
10.	Brigitte Holzner, Violeta Rexha, Irina Gudelijevic	Këshilltare Gjinore, Zyrtare për të Drejtat e Njeriut dhe Çështje Gjinore, Zëdhënëse	Misioni i Bashkimit Evropian për Sundim të Ligjit në Kosovë (EULEX)
11.	Christos Theodoropoulos		Komisioneri i Lartë i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Refugjatë (UNHCR)
12.	Clare Hutchinson	Ish-Këshilltare gjinore	Zyra për Çështje Gjinore, Misioni i Administratës së Përkohshme të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK)
13.	Doina Bologna, Visare Mujko Nimani	Shefe e Operacioneve, Zyrtare Programatike Vendore	Fondi Popullor i Organizatës të Kombeve të Bashkuara (UNFPA)
14.	Donika Kadaj	Deputete	Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës (AAK)
15.	Edita Tahiri	Udhëheqëse e Dialogut Teknik, Zëvendëskryeminister	Republika e Kosovës
16.	Elife Krasniqi	Aktiviste	
17.	Elisabeth Schleicher	Këshilltare Gjinore	Kosovo Force (KFOR)

18.	Enver Peci	Kryesues	Këshilli Gjyqësor i Kosovës
19.	Fahri Sadriu	Udhëheqës G9 / ish-Pikë Kontaktuese	Forca e Sigurisë së Kosovës/Trupat Mbrojtëse të Kosovës
20.	Flora Macula	Zyrtare përgjegjëse	UN Women
21.	Frode Mauring	Ish-udhëheqëse	Programi Zhvillimor i Organizatës së Kombeve të Bashkuara (UNDP)
22.	Habit Hajredini	Drejtor	Zyra për Qeverisje të Mirë, Mundësi të Barabarta dhe Çështje Gjinore, Zyra e Kryeministrit
23.	Halime Morina	Koordinatore	Njësia për të Drejtat e Njeriut, Ministria e Forcës së Sigurisë të Kosovës
24.	Hysni Shala	Koordinator për të Drejtat e Njeriut	Policia e Kosovës
25.	Igballe Rogova	Drejtoreshë Ekzekutive	Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës
26.	Jean Wakam	Udhëheqëse	Ekipi për sjellje dhe disiplinë, UNMIK
27.	Jocelyne Talbot	Këshilltare gjinore	UNDP
28.	Lina Andeer	Përfaqësuese në terren	Kvinna till Kvinna
29.	Lorik Pustina		Zyra ndërkombëtare civile (ICO)
30.	Luciano Calestini, Aferdita Spahiu, Laura Fragiacomo		Fondi i Organizatës së Kombeve të Bashkuara për Fëmijë (*UNICEF*)
31.	Luljeta Domaniku	Këshilltare Gjinore	Institucioni i Ombudspersonit

32.	Luljeta Vuniqi	Drejtoreshë ekzekutive	Qendra Kosovare për Studime Gjinore
33.	Mehdi Geci		Agjencia për Barazi Gjinore, Zyra e Kryeministrit
34.	Merita Halitaj	Drejtoreshë	*One to One*
35.		Departamenti i Financave	Ministria e Shëndetësisë
36.	Muharrem Xhemajli	Udhëheqës	Organizata e Veteranëve të Luftës të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës
37.	Nagip Skenderi		Ministria e Punëve të Jashtme
38.	Naime Sherifi	Presidente e Bordit	Koalicioni i Strehimoreve të Grave
39.	Nazlie Bala	Koordinatore	Iniciativa për Sigurinë e Grave, UNDP
40.	Nerma Jelacic	Zëdhënëse	Tribunali Ndërkombëtar për Krime të Luftës në ish-Jugosllavi (ICTY)
41.	Nora Ahmetaj	Drejtoreshë	Qendra për Hulumtim, Dokumentim dhe Publikim
42.	Osnat Lubrani	Përfaqësuese rezidente	UNDP
43.	Pauline Menthonnex	Specialiste programatike	UNDP
44.	Philippe Tissot	Punët e jashtme	Zyra e PSSP-së, UNMIK
45.	Sebahate Pacolli Krasniqi	Udhëheqëse e Njësisë për Rehabilitim dhe Ndërtim Kapacitetesh	Qendra Rehabilituese e Kosovës për Viktima të Torturës
46.	Sevdije Ahmeti	Aktiviste	

47.	Safet Syla, Shaban Shala	Kolonel/Gjeneral	Zyra për Çështje të Trashëgimisë së Trupave Mbrojtëse të Kosovës, Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale
48.	Shpresa Agushi	Drejtoreshë	Rrjeti i grupeve të grave rome, shkali dhe egjiptiane
49.	Shpresa Mulliqi	Zyrtare për vetëdijesim për siguri publike	Njësia Speciale Këshillëdhënëse, Zyra e Drejtorit, Departamenti për Sigurim dhe Siguri Publike, Misioni i OSBE-së në Kosovë
50.	Shqipe Krasniqi	Ushtruese detyre e udhëheqëses	Agjencia për Barazi Gjinore, Zyra e Kryeministrit
51.	Shukrije Gashi	Drejtoreshë	Partners Kosova
52.	Sirpa Rautio	ish-Udhëheqëse	Zyra për drejta të njeriut dhe barazi gjinore, EULEX
53.	Skender Syla	Udhëheqës	Organizata Botërore e Shëndetësisë (WHO)
54.	Snezhana Karaxhiq	Drejtoreshë	Komiteti i Grave për Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut
55.	Tahire Haxholli	Togere	Policia e Kosovës
56.	Tanya Castle		UNMIK
57.	Teuta Sahatqija	Deputete	Lidhja Demokratike e Kosovës (LDK)
58.	Theodora Krumova	Zyrtare për të drejtat e njeriut	Zyra e Komisionerit të Lartë për të Drejtat e Njeriut (OHCHR)
59.	Tilly Stroosnijder	Këshilltare Gjinore	Policia e UNMIK-ut
60.	Valbona Salihu	Drejtoreshë	Shoqata e Juristëve Norma

61.	Veprore Shehu	Drejtoreshë ekzekutive	medica Kosova
62.	Visare Gorani Gashi	Zyrtare programatike	Qeverisja Demokratike dhe të Drejtat e Njeriut, Ambasada Suedeze
63.	Violeta (Krasniqi) Rexha		Institutioni i Ombudspersonit
Burimet tjera që preferuan të mbesin anonime			
Intervista të tjera të kryera nga RRGGK para fillimit të monitorimit			

Shtojca 4. Rezoluta 1325 (2000)

E miratuar nga Këshilli i Sigurimit në takimin e tij të 4213-të, më 31 tetor 2000

Këshilli i Sigurimit,

Duke rikujtuar rezolutat e tij 1261 (1999) e 25 gushtit 1999, 1265 (1999) e 17 shtatorit 1999, 1296 (2000) e 19 prillit 2000 dhe 1314 (2000) e 11 gushtit 2000, si dhe deklaratat përkatëse të Presidentit të tij; duke rikujtuar gjithashtu deklaratën për shtyp të Presidentit me rastin e Ditës së Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Grave dhe të Paqes Ndërkombëtare (Dita Ndërkombëtare e Grave) më 8 Mars 2000 (SC/6816),

Duke rikujtuar gjithashtu zotimet e deklaratës së Pekinit dhe të Platformës për Veprim (A/52/231), si edhe zotimet e përfshira në dokumentin përfundimtar të Sesionit të Veçantë të njëzet e tretë të Asamblesë së Përgjithshme të Kombeve të Bashkuara, të titulluar "Gratë 2000: Barazia Gjinore, Zhvillimi dhe Paqja për Shekullin e Njëzetë e Një" (A/S-23/10/Rev.1), në veçanti ato që kanë të bëjnë me gratë dhe konfliktin e armatosur,

Duke marrë në konsideratë qëllimet dhe parimet e Kartës së Kombeve të Bashkuara dhe përgjegjësinë kryesore të Këshillit të Sigurimit, sipas Kartës, për mbështetjen e paqes ndërkombëtare dhe të sigurisë,

Duke shprehur shqetësimin se civilët, veçanërisht gratë dhe fëmijët, konsiderohen si shumica dërrmuese e të prekurve nga konflikti i armatosur, përfshirë këtu si refugjatët ashtu edhe të shpërngulurit brenda vendit, dhe faktin që gjithnjë e më tepër ata janë nën shënjestrën e luftëtarëve dhe të elementëve të armatosur, si dhe duke marrë parasysh

pasojën e këtij ndikimi për një paqe të qëndrueshme dhe për pajtim,

Duke ripohuar rolin e rëndësishëm të grave në parandalimin, zgjidhjen e konflikteve dhe ndërtimin e paqes, si dhe duke theksuar rëndësinë e pjesëmarrjes së tyre të barabartë dhe përfshirjen e plotë në të gjitha përpjekjet për ruajtjen dhe çuarjen përpara të paqes dhe të sigurisë, si dhe nevojën për të rritur rolin e tyre në proceset vendimmarrëse, lidhur me parandalimin dhe zgjidhjen e konflikteve,

Duke ripohuar gjithashtu nevojën për të zbatuar plotësisht ligjet ndërkombëtare humanitare dhe ato të të drejtave të njeriut, të cilat mbrojnë të drejtat e grave dhe të vajzave gjatë dhe pas konflikteve,

Duke theksuar nevojën që të gjitha palët të bëjnë të mundur që programet për pastrimin nga minat dhe ato për ndërgjegjësimin për praninë e minave, të marrin parasysh nevojat e veçanta të grave,

Duke pasur parasysh nevojën urgjente për të futur perspektivën gjinore në veprimet paqeruajtëse, dhe duke vëne theksin lidhur me këtë në Deklaratën Windhoek dhe në Planin e Namibisë për Veprim në Futjen e Perspektivës Gjinore në Veprimet Shumëpërmasëshe për Mbështetjen e Paqes (S/2000/693),

Duke njohur gjithashtu rëndësinë e këshillës së dhënë për shtyp nga Presidenti i tij më 8 mars 2000 për trajnimin e specializuar të të gjithë personelit paqeruajtës për mbrojtjen, nevojat e veçanta dhe të drejtat e grave dhe të fëmijëve në situatat e konfliktit,

Duke ditur se po të kuptohet ndikimi që konflikti i armatosur ka tek gratë dhe vajzat, atëherë kjo do të nxisë marrëveshjet institucionale që të sigurojnë mbrojtjen e grave dhe të vajzave si dhe pjesëmarrjen e tyre të plotë në procesin e paqes, të cilat nga ana e tyre mund të kontribuojnë dukshëm në ruajtjen e paqes ndërkombëtare dhe të sigurimit,

Duke vënë re nevojën për të konsoliduar të dhënat për ndikimin e konfliktit të armatosur tek gratë dhe vajzat:

1. Nxit Shtetet Anëtare, që të sigurojnë një përfaqësim më të madh të grave në të gjitha nivelet vendimmarrëse në institucionet kombëtare, rajonale dhe ndërkombëtare dhe në mekanizmat për parandalimin, drejtimin dhe zgjidhjen e konfliktit;

2. Inkurajon Sekretarin e Përgjithshëm që të zbatojë planin e tij strategjik të veprimit (A/49/587), duke kërkuar një rritje të pjesëmarrjes së grave në nivelet vendimmarrëse për zgjidhjen e konfliktit dhe proceset e paqes;

3. Nxit Sekretarin e Përgjithshëm që të caktojë më shumë gra si përfaqësuese të posaçme dhe të kërkojë që të kryejnë punë të mira në emrin e tij, dhe lidhur me këtë u bën thirrje Shteteve Anëtare që të sigurojë kandidatë për Sekretarin e Përgjithshëm, për përfshirje në një listë qendrore, e cila ripërtërihet rregullisht;

4. Nxit më tej Sekretarin e përgjithshëm, që të përpiqet që të zgjerojë rolin dhe kontributin e grave në veprimet e kryera në bazë dhe në mënyrë të veçantë mes vëzhguesve ushtarakë, policëve civilë personelit të të drejtave të njeriut dhe atyre humanitare;

5. Shpreh gatishmërinë e tij për të përfshirë perspektivën gjinore në veprimet paqeruajtëse dhe nxit Sekretarin e përgjithshëm që të sigurojë, që atje ku është e mundur, veprimet në bazë të përfshijnë edhe një element gjinor;

6. I kërkon Sekretarit të Përgjithshëm që t'u sigurojë Shteteve Anëtare udhëzues trajnimi dhe materiale për mbrojtjen, të drejtat dhe nevojat e veçanta të grave, si edhe për rëndësinë e përfshirjes së grave në të gjitha masat paqeruajtëse dhe paqendërtuese, fton Shtetet Anëtare që të përfshijnë të gjithë këto elemente si dhe trajnime për ndërgjegjësimin për HIV/AIDS, në programet e tyre kombëtare të trajnimit për

personelin policor civil dhe ushtarak, në përgatitje për t'u punësuar. Dhe i kërkon më tej Sekretarit të Përgjithshëm që të sigurojë që edhe personeli civil i veprimeve paqeruajtëse të marrë një trajnim të ngjashëm;

7. Nxit Shtetet Anëtare që të rrisin mbështetjen e tyre financiare vullnetare, teknike dhe logjistike për trajnime me karakter gjinor, përfshirë edhe ato të ndërmarra nga fondet dhe programet përkatëse, inter alia, Fondi i Kombeve të Bashkuara për Gratë dhe Fondi i Kombeve të Bashkuara për fëmijët, dhe nga Zyra e Komisionarit të Lartë për refugjatët dhe nga organizma të tjerë përkatës;

8. U bën thirrje të gjithë organizmave të përfshirë, që kur zhvillojnë bisedime dhe zbatojnë marrëveshjet për paqen, të miratojnë një perspektivë gjinore, duke përfshirë, inter alia:
(a) Nevojat e veçanta të grave dhe vajzave gjatë riatdhesimit dhe për riaftësimin, riintegrimin dhe rindërtimin pas konfliktit;
(b) masa që mbështesin nismat lokale të grave për paqen dhe proceset vendase për zgjidhjen e konfliktit, dhe që përfshin gratë në të gjitha mekanizmat zbatues të marrëveshjeve për paqen; (c) Masa që sigurojnë mbrojtjen dhe respektimin e të drejtave të vajzave dhe grave, veçanërisht me ato që lidhen me kushtetutën, sistemin zgjedhor, policinë dhe gjykatësit;

9. U bën thirrje të gjitha palëve në konfliktin e armatosur që të respektojnë plotësisht ligjin ndërkombëtar, të zbatueshëm për të drejtat dhe mbrojtjen e grave dhe të vajzave, duke i trajtuar ato veçanërisht si civilë, si dhe detyrimet e zbatueshme për ta, nën Konventën e Gjenevës të vitit 1949 dhe të Protokolleve Shtesë të vitit 1977, Konventa e Refugjatit e vitit 1951dhe për më tepër Protokollin e vitit 1967, Konventën për eliminimin e të gjitha formave të Diskriminimit kundër Grave, të vitit 1979 si dhe Protokollin fakultativ të vitit 1999 dhe Konventën e Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Fëmijës të vitit 1989 dhe dy Protokole Fakultative të 25 majit 200 dhe të mbajë në mendje kushtet përkatëse të statutit të Romës të Gjykatës Ndërkombëtar të Krimeve;

10. Iu bën thirrje të gjitha palëve të përfshira në konfliktin e armatosur që të marrin masa të veçanta për të mbrojtur gratë dhe vajzat nga dhuna me bazë gjinore, veçanërisht nga përdhunimi dhe format e tjera të abuzimit seksual, dhe të gjitha llojeve të tjera të dhunës në situatën e një konflikti të armatosur;

11. Thekson përgjegjësinë e të gjitha Shteteve që t'u japin fund pandëshkueshmërisë dhe të ndëshkojnë ata që janë përgjegjës për gjenocidin, krimet kundër njerëzimit dhe krimet e luftës, përfshirë këtu edhe ato që janë të lidhura me dhunën seksuale dhe dhunë të llojeve të tjera mbi gratë dhe vajzat dhe lidhur me këtë vë theksin në nevojën për të përjashtuar këto krime, atje ku është e mundur nga kushtet për amnisti;

12. Iu bën thirrje të gjitha palëve të konfliktit të armatosur që të respektojnë civilët si dhe kampet dhe ngulimet e refugjatëve me karakter humanitar dhe të marrin parasysh nevojat e veçanta të grave dhe vajzave, të përfshira në synimet e tyre, dhe rikujton rezolutat e tij 1208 (1998) të 19 Nëntorit 1998 dhe 1296 (2000) të 19 prillit 2000;

13. Inkurajon të gjitha ata që përfshihen në planin për çarmatim, çmobilizim dhe riintegrim që të konsiderojë nevojat e ndryshme të ish-luftëtarëve meshkuj dhe femra dhe të marrë në konsideratë nevojat e familjarëve të tyre;

14. Ripohon gatishmërinë e tij, kur masat janë marrë nën Artikullin 41 të Kartës së Kombeve të Bashkuara, që të japë vlerësimin e tyre për ndikimin e tyre të mundshme mbi popullsinë civile, duke mbajtur parasysh nevojat e veçanta të grave dhe vajzave, në mënyrë që të kihen parasysh përjashtime humanitare atje ku duhet,

15. Shpreh gatishmërinë e tij, për të siguruar që misionet e Këshillit të Sigurimit të marrin parasysh vlerësimet gjinore dhe të drejtat e grave, të marra prej konsultimeve me grupet lokale dhe ndërkombëtare të grave;

16. Fton Sekretarin e Përgjithshëm që të përfundojë një studim mbi ndikimin e konfliktit të armatosur mbi gratë dhe vajzat, rolin e grave në ndërtimin e paqes dhe përmasat gjinore të proceseve të paqes dhe të zgjidhjes së konfliktit, dhe fton më tej atë që t'i paraqesë një raport Këshillit të Sigurimit mbi rezultatet e këtij studimi dhe ta vërë atë në dispozicion të të gjitha Shteteve Anëtare dhe të Kombeve të Bashkuara;

17. I kërkon Sekretarit të Përgjithshëm, atje ku është e përshtatshme, që të përfshijë në raportin e tij për Këshillin e Sigurimit, përparimin në drejtimet bazë gjinore në të gjitha misionet paqeruajtëse dhe në të gjitha aspektet e tjera që kanë të bëjnë me gratë dhe vajzat.

18. Vendos që të vazhdojë të merret aktivisht me këtë çështje.

Marrë nga: http://www.peacewomen.org/un/sc/1325.html#Full

ENDNOTES

Hyrje

[1] Rogova i referohej katër rezolutave përkrahëse të miratuara nga Këshilli i Sigurimit i OKB-së, 1820, 1888, 1889 dhe 1960, të cilat ajo i quan 'rezolutat simotra'.
[2] Këshilli i Sigurimit i Organizatës së Kombeve të Bashkuara, "Gratë dhe paqja dhe siguria: Raport i Sekretarit të Përgjithshëm," S/2010/173, 6 prill 2010.
[3] Fjalori në internet nga Merriam Webster, në adresën: http://www.merriam-webster.com/dictionary/fables.
[4] Korrespondenca e RRGGK dhe intervista me znj. Osnat Lubrani, Përfaqësuese Rezidente e UNDP-së, Prishtinë, 4 korrik 2011.
[5] Dokumenti *Gender Mainstreaming: An Overview*; UNIFEM 2002.
[6] Intervistë e RRGGK me znj. Nazlie Bala, Koordinatore e Iniciativës për Sigurinë e Grave në UNDP, Prishtinë, 14 qershor 2011.
[7] Intervistë e RRGGK me znj. Elizabeth Schleicher, Këshilltare për çështje gjinore në KFOR, Prishtinë, 14 korrik 2011.
[8] Intervistë e RRGGK me znj. Clare Hutchinson, ish-Këshilltare për çështje gjinore në UNMIK, Prishtinë, 2007.
[9] Intervistë e RRGGK me z. Frode Mouring, UNDP, Prishtinë, 2007.
[10] Publikimi i EULEX, *"Factsheet on EU Rule of Law Mission in Kosovo."*
[11] Këshilli i Bashkimit Evropian, Sekretariati, "Implementimi i Rezolutës 1325 në kontekst të ESDP-së," Bruksel, 29 shtator 2005, në adresën: http://www.eulex-kosovo.eu/training/hrgi/docs/170707implementationunscr_en.pdf.

[12] Bashkimi Evropian, "Veprimi i përbashkët 2008/5928/CFSP i Këshillit të Bashkimit Evropian."

Pjesëmarrja

[1] Human Rights Watch, *A Week of Terror in Drenica: Humanitarian Law Violations in Kosovo*, Shtetet e Bashkuara të Amerikës: shkurt 1999.
[2] Intervistë e RRGGK me znj. Sirpa Rautio, ish-Udhëheqëse e Zyrës për të Drejta të Njeriut dhe Çështje Gjinore në EULEX, 21 shtator 2011.
[3] Rezoluta 1244 e Këshillit të Sigurimit të OKB-së: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement.
[4] NATO, Marrëveshja Ushtarake-Teknike, e datës 9 qershor 1999: http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm.
[5] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Caku V, Indikatori 8 thotë "marrëveshjet paqësore" si "kontrata që kanë për qëllim transformimin e theksuar të një konflikti të dhunshëm, në mënyrë që ato të adresohen në mënyrë më konstruktive."
[6] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Indikatori 8.
[7] Igballe Rogova, "*Networking: The Key to Peacebuilding and Organising for a Better Future*," fjalimi i mbajtur në Konferencën Ndërkombëtare të Grave për CFD, 22-24 Maj 2003, Cyrih, Zvicër, në adresën: http://www.cfd-ch.org/womanoeuvres/wmo_ws_ref_rogova.html, vizituar në shkurt 2007.
[8] Korrespondenca e RRGGK me znj. Veprore Shehu, Drejtoreshë Ekzekutive, Medica Kosova, 2011.
[9] Tendenca e UNMIK-ut për të fuqizuar patriarkalitetin u shfaq nga disa respondentë.
[10] Shih gjithashtu, Lesley Abdela, "*Men with a Mission – No Women*", 2 mars 2000, në:

http://www.abdela.co.uk/Information/Kosovo/Men_with_a_mission_no_women.html.

[11] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, Drejtoreshë Ekzekutive e Rrjetit të Grupeve të Grave të Kosovës, Prishtinë, 2007.

[12] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 7.

[13] Peter Joseph Singhatey, *"The Role of Regional Organizations in the Maintenance of International Peace and Security"*, f. 2, në adresën: http://www.petersinghatey.com/papers/The%20Role%20of%20Regional%20Organizations%20in%20the%20Maintenance%20of%20International%20Peace%20and%20Security.pdf.

[14] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Caku VI, Indikatori 9.

[15] Intervistë e RRGGK me znj. Ariana Qosaj-Mustafa, Aktiviste për të drejtat e grave, Prishtinë, 15 korrik 2011.

[16] Intervistë e RRGGK me znj. Flora Macula, *UN Women* (ish-UNIFEM), Prishtinë, 2007.

[17] Intervistë e RRGGK me znj. Clare Hutchinson, 2007.

[18] Shefi i Misionit të EULEX-it, fjalimi "*Open Day: 10 Years UNSCR 1325*," 3 nëntor 2010.

[19] Intervistë e RRGGK me znj. Luljeta Vuniqi, Drejtoreshë Ekzekutive, Qendra Kosovare për Studime Gjinore, 12 korrik 2011. Edhe respondentët e tjerë bënë deklarata të ngjashme.

[20] Web-faqja e EULEX-it, "*EULEX staff info*" http://www.eulex-kosovo.eu/en/info/StaffInfo.php.

[21] Intervistë e RRGGK me znj. Sirpa Rautio, 2011.

[22] Intervistë e RRGGK me znj. Clare Hutchinson, 2007.

[23] Korrespondencë e RRGGK me EULEX, tetor 2011.

[24] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Indikatori 10 për praninë e ekspertëve të lartë për çështje gjinore në misionet e OKB-së në terren.

[25] Korrespondencë e RRGGK me UNMIK-un, shtator 2011.

[26] Intervistë e RRGGK me znj. Clare Hutchinson, 2007.

[27] Intervistë e RRGGK me znj. Luljeta Vuniqi, 2007.

[28] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, 2011.

[29] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Indikatori 10: "Niveli i ekspertizës për çështje gjinore në lidhje me vendimmarrjen brenda Organizatës së Kombeve të Bashkuara në vendet e prekura nga konfliktet," matur përmes "numrit dhe përqindjes së këshilltarëve për çështje gjinore të emëruara."
[30] Intervistë e RRGGK me znj. Luljeta Vuniqi, 2007.
[31] Intervistë e RRGGK me znj. Arjeta Rexhaj, Këshilltare Politike e Zëvendëskryeministren Edita Tahiri, 26 korrik 2011.
[32] EULEX, tetor 2011.
[33] Raporti vjetor i RRGGK: http://www.womensnetwork.org/images/pdf/kwn%20annual%20report%202007.pdf, f. 15.
[34] Intervistë e RRGGK me znj. Luljeta Vuniqi, 2007
[35] Intervistë e RRGGK me znj. Belgjyzare Muharremi, Drejtoreshë e Organizatës *Open Door* nga Prishtina, 22 korrik 2011.
[36] NATO, dhoma e lajmeve, lajmi 17 i datës 17 maj 2011, në adresën: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_74396.htm. Gjithashtu, NATO, 'Shtimi i vetëdijësimit për çështje gjinore në KFOR," 17 maj 2011, në adresën: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_74396.htm.
[37] Intervistë e RRGGK me znj. Elisabeth Schleicher, Prishtinë, 11 korrik 2011.
[38] Sipas indikatorëve 4 dhe 20 të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.
[39] Intervistë e RRGGK me znj. Ariana Qosaj-Mustafa, ish-përfaqësuese e OSBE-së, Prishtinë, 15 korrik 2011.
[40] Intervistë e RRGGK me znj. Theodora Krumova, Prishtinë, 24 gusht 2011.
[41] Intervistë e RRGGK me znj. Jocelyne Talbot, Këshilltare për Çështje Gjinore në UNDP, Prishtinë, 20 shtator 2011.
[42] Qasja e re për të krijuar pozita të larta të këshilltarëve për çështje gjinore në nivele të larta menaxheriale filloi në vitin 2009, në vende që kanë kaluar nëpër konflikte si nismë e *UNDP Global*. UNDP Kosovë ishte një nga zyrat shtetërore të

UNDP-së që kishte vendosur ta adaptojë këtë qasje të re (korrespondenca e RRGGK me Jocelyne Talbot).

[43] Shih kapitullin "Sigurimi i mjeteve te jetesës nga gratë"

[44] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Caku IX, Indikatori 13. Kjo matet duke shqyrtuar 'masën deri në të cilën misionet e Këshillit të Sigurimit adresojnë çështjet specifike që prekin gratë dhe vajzat, në terma të referencës dhe raporte të misioneve.'

[45] Këshilli i Sigurimit i OKB-së, "Raporti i Misionit të Këshillit të Sigurimit në Kosovë dhe Beograd, Republika Federale e Jugosllavisë," S2002/1376, 19 dhjetor 2002, në adresën: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/kos%20S2002%201376.pdf.

[46] Rrjeti i Grupeve të Grave të Kosovës, Monitorimi i Zbatimit të Rezolutës 1325 në Kosovë, Prishtinë, Kosovë, 2009.

[47] Këshilli i Sigurimit i OKB-së, "Letra e datës 7 tetor 2005 nga Sekretari i Përgjithshëm e adresuar për Presidentin e Këshillit të Sigurimit," S/2005/63, 7 tetor 2005, at: http://www.ico-kos.org/pdf/KaiEidereport.pdf.

[48] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, Prishtinë, 20 korrik 2011.

[49] Këshilli i Sigurimit i OKB-së, "Letra e datës 7 tetor 2005 nga Sekretari i Përgjithshëm e adresuar për Presidentin e Këshillit të Sigurimit,"

[50] Raporte tjera mund të kenë përmendur gratë, por ne mundëm t'i gjejmë vetëm katër sish. Dy në faqen e Këshillit të Sigurimit (http://www.un.org/Docs/sc/missionreports.html) dhe dy të bashkëngjitura letrave të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së në lidhje me raportet e Martti Ahtisaarit (http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=s/2007/168) dhe Kai Eides (http://www.un.org/Docs/sc/unsc_presandsg_letters05.htm).

[51] Misioni i Këshillit të Sigurimit të OKB-së, "*Report of the Security Council Mission to Kosovo and Belgrade, Federal Republic of Yugoslavia 14-17 dhjetor 2002,*" S/2002/1376, 19

dhjetor 2002, f. 11. Përkundër të ekzistencës së web-faqes së Zyrës së Emisarit Special të OKB-së për Kosovën, vetëm raporti i Kai Eides mund të gjendet në seksionin e dokumenteve. Asnjë raport tjetër nga misionet e emisarëve specialë nuk mund të gjendet në web-faqen e UNOSEK-ut.

[52] *Po aty*, p. 8.

[53] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, 12 Korrik 2007.

[54] *Po aty*.

[55] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, 2007.

[56] Intervistë e RRGGK me znj. Luljeta Vuniqi, 12 korrik 2011.

[57] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Caku VII, Indikatori 11, 'niveli i pjesëmarrjes së grave në negociata formale' dhe 'prani e grave në cilësi të vëzhguesit dhe konsulentit në fillim dhe në fund të negociatave paqësore."

[58] Korrespondencë e RRGGK me Veprore Shehu, 2011.

[59] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, 20 korrik 2011.

[60] Intervistë e RRGGK me znj. Luljeta Vuniqi, 2007.

[61] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, 12 Korrik 2007.

[62] Letrat mund të gjenden në adresën: www.womensnetwork.org.

[63] Departamenti i Informimit Publik i OKB-së, "Konferenca për shtyp mbi misionin faktmbledhës të Këshillit të Sigurimit në Beograd dhe Kosovë," 24 prill 2007, në adresën: http://reliefweb.int/node/231508.

[64] Intervistë e RRGGK me znj. Teuta Sahatqija, deputete nga radhët e LDK-së, Prishtinë, 26 korrik 2011.

[65] Intervistë e RRGGK me znj. Flora Macula, UN Women, Prishtinë, 6 korrik 2011.

[66] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 8.

[67] Këshilli i Sigurimit i OKB-së, *"Letter dated 26 March 2007 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council: Addendum Comprehensive Proposal for the*

Kosovo Status Settlement," S/2007/168/Add.1, 26 mars 2007, në adresën: http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf.

[68] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 11.

[69] Intervistë e RRGGK me znj. Arjeta Rexhaj, Këshilltare Politike e Edita Tahirit, 26 korrik 2011.

[70] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, Prishtinë, 20 korrik 2011.

[71] Intervistë e RRGGK me znj. Edita Tahiri, Zëvendëskryeministre për Politikë të Jashtme dhe Siguri Kombëtare, Prishtinë, 27 Korrik 2011.

[72] Intervistë e RRGGK me znj. Edita Tahiri, 27 korrik 2011.

[73] Sipas indikatorit 12b të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së, Komisioni Qendror i Zgjedhjeve (KQZ) i Kosovës nuk ka pasur të dhëna të ndara sipas gjinive të numrit të votuesve të regjistruar dhe numrit të votuesve që kanë marrë pjesë në votim (bisedë e RRGGK me Xhemail Peçani, Sekretar Ekzekutiv, KQZ, 10 nëntor 2011).

[74] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Caku VIII, indikatori 12.

[75] Zgjedhjet për Kuvendin e Kosovës, Rregullorja e UNMIK-ut 2004/12, e shpallur më 5 maj 2004, neni 21; dhe Rregullorja e UNMIK-ut 2000/39 për Zgjedhjet Komunale në Kosovë, e datës 8 korrik 2000, neni 4.2

[76] Lobi i Grave të Kosovës u krijua gjatë procesit të hartimit të planit kombëtar të veprimit për arritjen e barazisë gjinore, proces ky që përfshiu gra nga shoqëria civile dhe gra nga politika. Grupi ishte ad-hoc dhe anëtarët e tij u munduan që të kanalizojnë kërkesat e grave. Përkundër kësaj natyre, disa gra më vonë nuk deshën të përfshihen në punën e LGK-së për shkak të animeve politike. Pa strukturë formale koordinuese, ky grup u shpërbë. Shih shkrimin e Nicole Farnsworth për Qendrën Kosovare për Studime Gjinore, *History is Herstory too: The History of Women in Civil Society in Kosovo 1980-2004*, Prishtinë: Qendra Kosovare për Studime Gjinore, 2008, p. 195.

[77] Intervistë e RRGGK me znj. Edita Tahiri.
[78] Instituti për Demokraci dhe Zhvillim (D4D), *Deconstructing Election Trends 2000-2010*, Prishtinë: D4D, shtator 2011.
[79] Intervistë e RRGGK me znj. Igballe Rogova, 20 korrik 2011.
[80] Intervistë e RRGGK me z. Behar Selimi, Deputet nga radhët e PDK, Prishtinë, 14 korrik 2011.
[81] Sekretari i përgjithshëm i OKB-së, Caku VIII, indikatori 12a.
[82] Ariana Qosaj-Mustafa për KIPRED, *Strengthening women's citizenship in the context of state building*, Prishtinë: KIPRED, 2010, f. 10.
[83] Intervistë e RRGGK me znj. Sevdije Ahmeti, aktiviste për të drejtat e grave, Prishtinë, 4 korrik 2011.
[84] Intervistë e RRGGK me znj. Donika Kadaj, deputet nga radhët e AAK, Prishtinë, 31 gusht 2011.
[85] Intervistë e RRGGK me znj. Teuta Sahatqija, deputete nga radhët e LDK, Prishtinë, 26 korrik 2011.
[86] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Caku VIII, indikatori 12a.
[87] Intervistë e RRGGK me znj. Shpresa Agushi, 2007.
[88] Intervistë e RRGGK me znj. Snezhana Karaxhiq, Drejtoreshë, Komiteti i Grave për Mbrojtjen e të Drejtave të njeriut, Prishtinë, 9 gusht 2011.
[89] Intervistë e RRGGK me znj. Teuta Sahatqija, deputete nga radhët e LDK, Prishtinë, 26 korrik 2011.
[90] Intervistë e RRGGK me znj. Naime Sherifi, Koordinatore, Koalicioni i Strehimoreve dhe Drejtoreshë, Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve, Prishtinë, 25 korrik 2011.
[91] Intervistë e RRGGK me znj. Osnat Lubrani, Përfaqësuese Rezidente e UNDP, Prishtinë, 4 korrik 2011.
[92] Intervistë e RRGGK me znj. Shpresa Agushi, 21 korrik 2011.
[93] Intervistë e RRGGK me znj. Arjeta Rexhaj, 26 korrik 2011.
[94] Intervistë e RRGGK me znj. Donika Kadaj, 31 gusht 2011.
[95] Intervistë e RRGGK me znj. Teuta Sahatqija, 26 korrik 2011.
[96] Intervistë e RRGGK me znj. Naime Sherifi, 25 korrik 2011.

[97] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Indikatori 12a.
[98] Intervistë e RRGGK me znj. Ariana Qosaj-Mustafa, Këshilltare e Presidentes Jahjaga, Prishtinë, 15 korrik 2011.
[99] Ligji për Barazi Gjinore, Nr. 2004/2, 7 qershor 2004.
[100] Ligji për Barazi Gjinore, neni 3.2.
[101] Kosova ka miratuar kuotën për pjesëmarrjen e grave në parlament dhe kuvende komunale (shih kapitullin paraprak)
[102] Ligji për Barazi Gjinore, neni 3.5. Mund të vërehet se shumica e rrugëve në Kosovë kanë emra mashkullor. Teuta Sahatqija këtë e vlerëson si mentalitet të rrënjosur mashkullor që është kundërproduktiv kur flitet për fuqizimin e grave" (intervistë, Prishtinë, 26 korrik 2011).
[103] Ligji për Barazi Gjinore, neni 5.2.
[104] Intervistë e RRGGK me z. Mehdi Geci, Prishtinë, 29 qershor 2007.
[105] Intervistë e RRGGK me znj. Arjeta Rexhaj, 10 korrik 2007.
[106] Intervistë e RRGGK me znj. Lujeta Vuniqi, 2007.
[107] KWN, Monitorimi i zbatimit të Rezolutës 1325 të Këshillit të Sigurimit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë, botimi i dytë, Prishtinë: KWN, 2009, f. 27.
[108] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Caku 16: 'Mekanizmat dhe strukturat operative për të shtuar sigurinë fizike dhe mbrojtjen për gratë dhe vajzat."
[109] Intervistë e RRGGK me z. Hysni Shala, Rreshter i Policisë, Koordinator për të Drejtat e Njeriut, Policia e Kosovës, Prishtinë, 22 korrik 2011.
[110] Intervistë e RRGGK me z. Hysni Shala, 22 korrik 2011.
[111] Intervistë e RRGGK me z. Behar Selimi, ish-Drejtor i Përgjithshëm i Policisë së Kosovës, Prishtinë, 2007 dhe 2011.
[112] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 5b bën thirrje që kornizat politike të sigurisë kombëtare të mbrojnë të drejtat e grave dhe vajzave.
[113] Intervistë e RRGGK me z. Behar Selimi, 2007.
[114] Intervistë e RRGGK me z. Behar Selimi, korrik 2011.
[115] Intervistë e RRGGK me znj. Osnat Lubrani, 4 korrik 2011.
[116] Të dhëna nga Policia e Kosovës, 2011.

[117] Intervistë e RRGGK me z. Hysni Shala, 22 korrik 2011.
[118] Intervistë e RRGGK me znj. Shpresa Mulliqi, OSBE, Prishtinë, 12 korrik 2011.
[119] Intervistë e RRGGK me znj. Tahire Haxholli, shtator 2011.
[120] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 16.
[121] Intervistë e RRGGK me z. Hysni Shala, 22 korrik 2011.
[122] Organizata Ndërkombëtare për Migrim (IOM), *"Socio-economic and demographic profiles of former KLA Combatants Registered by IOM, Vol. 1"*. Prishtinë: IOM, 21 janar 2000.
[123] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 26.
[124] Korrespondencë e RRGGK me IOM, 5 tetor 2011.
[125] John Durance dhe Pauline Menthonnex Gacaferri (ed) për UNDP, *"Informator: A KPC Resettlement Programme,"* Kosovë: UNDP, korrik 2011, f. 15.
[126] UNDP, "*Informator*," f. 5.
[127] Intervistë e RRGGK me znj. Shukrije Gashi, Drejtoreshë, Partners Kosova, 7 shtator 2011.
[128] Intervistë e RRGGK me z. Muharrem Xhemajli, Prishtinë, 15 shtator 2011.
[129] *Zëri*, "*Veteranët të pakënaqur me ligjin*," 22 korrik 2011, në adresën: http://www.zeri.info/artikulli/1/1/30495/perfundon-greva-e-veteraneve/.
[130] Ligji për Statusin dhe të Drejtat e Familjeve të Dëshmorëve, Invalidëve, Veteranëve dhe Pjesëtarëve të UÇK-së dhe të Familjeve të Viktimave Civile të Luftës, i miratuar në vitin 2006, fillimisht nuk i ka përfshirë veteranët (Ligji Nr. 02/L-02)
[131] Koha Net, "Veteranët në grevë nëse nuk zbatohet ligji i premtuar nga Thaçi", 15 nëntor 2011, në adresën: http://www.kohaditore.com/?page=1,13,77005.
[132] Nga 5,152 punonjës, 185 ishin femra (Enti Statistikor i Kosovës, *Women and Men*, Prishtinë: ESK, mars 2009).
[133] Intervistë e RRGGK me z. Fahri Sadriu, ish-Pikë Kontaktuese për Çështje Gjinore, 2007.

[134] Intervistë e RRGGK me z. Safet Syla, Prishtinë, 19 shtator 2011.
[135] Ligji Nr. 03/L-04, për Forcën e Sigurisë së Kosovës.
[136] Intervistë e RRGGK me znj. Halime Morina, Koordinatore, Njësia për të Drejta të Njeriut, Ministria e Forcës së Sigurisë së Kosovës (MFSK), Prishtinë 25 tetor 2011.
[137] Intervistë e RRGGK me z. Fahri Sadriu, Major, MFSK, Prishtinë, 5 shtator 2011.
[138] Ligji Nr. 03/L-045, për Ministrinë e Forcës së Sigurisë së Kosovës.
[139] "Plani i veprimit për zbatimin e politikave për të drejtat e njeriut dhe barazinë gjinore në MFSK dhe FSK."
[140] Korrespondencë e RRGGK me Halime Morina, 15 nëntor 2011.
[141] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 5b.
[142] Ligji Nr. 03/L-122 për Shërbimin e Jashtëm të Republikës së Kosovës, 16 dhjetor 2008.
[143] Për 18 poste ambasadorësh kishin aplikuar 275 meshkuj dhe 78 femra (Ministria e Punëve të Jashtme, 2010).
[144] Koha Net, "Gratë deputete: Diskriminim, asnjë grua ambasadore", 11 nëntor 2011, në adresën: http://www.koha.net/?page=1,13,76640.
[145] Korrespondencë e RRGGK me Nagip Skenderi, Sekretar i Përgjithshëm, Ministria e Punëve të Jashtme, 18 tetor 2011.
[146] Shoqata e Juristeve Norma, *Research and Monitoring the Implementation of the Law on Gender Equality*, Prishtinë: Norma, 2011.

Siguria

[1] Intervistë e RRGGK me Fahri Sadriu, në atë kohë Koordinator i Bordit për Barazi Gjinore, Trupat Mbrojtëse të Kosovës, 2007.
[2] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 14.
[3] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Synimi X.

[4] Agjencia për Barazi Gjinore iu bashkuar UNDP-së në mbështetjen e hulumtimit të RRGGK-së *Siguria fillon në shtëpi,* por ajo vetëm ka shqyrtuar një aspekt të sigurisë së grave dhe vajzave: dhunën në familje. Zhvendosjet në perceptimet e sigurisë mund të tregojnë progres gjatë kohës në fushën e mbrojtjes sipas Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së. Qendra Kosovare për Studime Gjinore zhvilluan metodologjinë në vitin 2010 për vlerësimin e sigurisë së grave duke shfrytëzuar indikatorët e Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së (*Indeksi i Sigurisë së Grave 2010: Raporti i Kosovës*, Prishtinë: QKSGJ, 2011). Megjithatë, QKSGJ i hartoi nga diskutimet në panel me ekspertë e jo përmes një hulumtimi përfaqësues mbarë kosovar të grave të ndryshme (sipas indikatorit 14 të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së). Kështu perceptimet e grave dhe vajzave për sigurinë të ndara sipas etnisë, moshës dhe grupeve të tjera sociale; si ndikon kjo në aftësinë e tyre për të marrë pjesë në jetën publike; dhe lëvizjet në perceptimet me kalimin e kohës mbesin të pavlerësuara dhe të patrajtuara sa duhet.

[5] Cituar në Human Rights Watch, "Ekspozohen përdhunimet grupore të serbëve në Kosovë," 20 mars 2000, në: http://www.hrw.org/news/2000/03/20/serb-gang-rapes-kosovo-exposed. Gruaja kosovare ishte dëshmitare e përdhunimit të kunatës së saj 28 vjeçe dhe vrasjes së gjashtë anëtarëve të familjes së saj nga gjashtë burra serbë të armatosur dhe në uniformë. Incidenti ndodhi dy ditë para se të hynte NATO në Pejë.

[6] Statuti i Romës, neni 7.1, g, në: http://untreaty.un.org/cod/icc/index.html.

[7] Tribunali Ndërkombëtar për Ndjekjen e Personave në Territorin e ish Jugosllavisë që nga viti 1991, "Statuti i azhurnuar i Tribunalit Penal Ndërkombëtar për Ish Jugosllavisë," shtator 2009, neni 5, në: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.

[8] Rezoluta e Këshillit të Sigurimit të OKB-së 1325, neni. 10. The United Nations Population Fund (UNFPA) përkufizon dhunën në baza gjinore si "çdo dëmtim të drejtuar ndaj një personi në baza gjinore apo të seksit, që rezulton nga mosbalanca e autoritetit e që eksploator dallimin ndërmjet meshkujve dhe femrave, si dhe në radhët e meshkujve dhe femrave" Dhuna mund të jetë fizike dhe/apo seksuale, si dhe psikologjike, ekonomike apo socio-kulturore ("Dhuna në baza gjinore në Kosovë: Rast studimi", UNFPA, janar 2005, në: http://www.unfpa.org/women/docs/gbv_kosovo.pdf).
[9] D. Serrano Fitamant për UNFPA, "Raport vlerësimi për dhunën seksuale në Kosovë," Shqipëri: 28 maj 1999, në: http://www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Current_News196.htm, qasur më 30 tetor 2011.
[10] Regan Ralph, Drejtor Ekzekutiv i Divizionit për të Drejtat e Grave, Human Rights Watch, "Ekspozohen përdhunimet grupore të serbëve në Kosovë," 20 mars 2000, at http://www.hrw.org/news/2000/03/20/serb-gang-rapes-kosovo-exposed.
[11] Shih Chris Corrin, "Situata e pas-konfliktit në Kosovë," në *Nëse jo tani, kur?*, 2001, f. 93; Michelle Hynes dhe Barbara Lopes Cardozo, "Dhuna seksuale kundër Grave në konfiguracione refugjate," *Ditar i shëndetit të grave dhe mjekësisë në baza gjinore*, 9, nr. 8, 2000, f. 819-824; dhe Qendra për mbrojtjen e grave dhe fëmijëve, *Vjetore 2003*, f. 136.
[12] Human Rights Watch, "Ekspozohen përdhunimet grupore të serbëve në Kosovë."
[13] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 25.
[14] ICTY, "Statuti i azhurnuar," rezolutat 808 dhe 827.
[15] Zyra ka të njëjtin mandat sikurse pikat tjera fokale të departamenteve të OKB-së (Korrespondencë e RRGGK me ICTY, 18 tetor 2011), cekur në Sekretariatin e OKB-së, "Buletini i Sekretarit të Përgjithshëm: Pikat fokale të departamenteve për gratë në Sekretariat," ST/SGB/2008/12, 1 gusht 2008, në: http://daccess-dds-

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/447/38/PDF/N0844738.pdf?OpenElement.

[16] Shih Julie Mertus, "Kur shtohen çështjet e grave: Pjesëmarrja e grave në Tribunalin Penal Ndërkombëtar për ish Jugosllavinë," *Seton Hall Law Review*, Vol. 38:1297, 2008, në: http://law.shu.edu/Students/academics/journals/law-review/Issues/archives/upload/Mertus-final.pdf.

[17] Korrespondencë e RRGGK me ICTY, 18 tetor 2011.

[18] UN ICTY, "Outreach Programme" në: http://www.icty.org/sections/Outreach/OutreachProgramme.

[19] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 25a.

[20] Korrespondencë e RRGGK me ICTY, 18 tetor 2011.

[21] ICTY, Informatat për rastet, "Vlastimir Đorđević," IT-05-87/1.

[22] ICTY, "Përmbledhje e aktgjykimit", Hagë, 23 shkurt 2011, në: http://www.icty.org/x/cases/djordjevic/tjug/en/110223_summary.pdf.

[23] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 25a.

[24] Intervistë e RRGGK me Sevdije Ahmeti, aktiviste për të drejta të gruas, Prishtinë, 4 korrik 2011.

[25] ICTY, "Procedurat inovative", në: http://www.icty.org/sid/10313, qasur më 31 tetor 2011.

[26] *Po aty*

[27] Intervistë e RRGGK me Veprore Shehu, Drejtore Ekzekutive, medica Kosova, Gjakovë, 1 korrik 2011.

[28] Intervistë e RRGGK me Nora Ahmetaj, Drejtore, Qendra për Hulumtim, Dokumentim dhe Publikim, Prishtinë, 13 tetor 2011.

[29] UNFPA, raport i përdhunimeve në Kosovë/OKB, "UN Population Fund Raporton Përdhunim, Kidnapim në radhët e refugjatëve kosovarë," 26 mars 2000, at http://www.radioradicale.it/exagora/kosovo-un-rape-report.

[30] Korrespondencë e RRGGK me zyrtar të UNMIK-ut, nëntor 2011.

[31] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, "Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm për Administratën e përkohshme të OKB-së në Kosovë," S/2009/149, 17 mars 2009.
[32] Veprimi i përbashkët 2008/124/CFSP për Misionin në Kosovë për sundim të ligjit të BE-së, EULEX Kosovë; Ligji nr. 03/L-053 "për Juridiksionin, përzgjedhjen e rasteve dhe ndarjen e rasteve të gjyqtarëve dhe prokurorëve të EULEX-it në Kosovë"; dhe Ligji nr. 03/L-052 "për Zyrën speciale të ndjekjes në Republikën e Kosovës."
[33] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, "Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm për Administratën e përkohshme të OKB-së në Kosovë," S/2009/497, 30 shtator 2009, shtojca I, pjesa 2, "Policia", në: http://www.un.org/Docs/sc/sgrep09.htm.
[34] Misioni i OSBE-së në Kosovë, Departamenti i të Drejtave të Njeriut dhe Komuniteteve, "Gjykimet e krimeve të luftës në Kosovë: Vlerësim pas dhjetë viteve 1999-2009," maj 2010, në: http://www.osce.org/kosovo/68569.
[35] *Po aty*
[36] Gjykata Supreme e Kosovës, Ap-Kz-108/2010, 25 nëntor 2010, http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/Idriz-Gashi-108-2010/%282010.11.25%29%20JUD%20Idriz%20GASHI%20%28SC%29.ENG_redacted.pdf.
[37] Intervistë e RRGGK me Lina Andeer, Përfaqësuese e Kvinna till Kvinna, Prishtinë, 11 korrik 2011.
[38] Intervistë e RRGGK me Sirpa Rautio, ish Udhëheqëse e Zyrës për Drejta të Njeriut dhe Çështje Gjinore, EULEX, 21 shtator 2011.
[39] Intervistë e RRGGK me Igballe Rogova, 20 korrik 2011.
[40] Ligji nr. 02/L-2, 2006. Shih also, Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale, "Fushëveprimi i Departamentit të Familjeve të Dëshmorëve," Prishtinë, 2010 në: http://mpms.rks-gov.net/sq-al/departmentet/departamentiifamiljeved%C3%ABshmor%C3%ABve/fush%C3%ABveprimtaria.aspx.

[41] Qendra e Lajmeve në OKB, artikulli, "Gratë jetike për paq në zonat e pas-konflikteve, dëgjon Këshilli i Sigurimit" në: http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=28758&Cr=women&Cr1=peacekeeping&Kw1=Security+Council+Resolution+1325&Kw2=Kosovo&Kw3.
[42] RRGGK, letër drejtuar PSSP-së në UNMIK, "Incidenti në fshatin Krusha e Vogël, Kosovë më 25 maj 2006," 26 maj 2006, në: http://www.womensnetwork.org/16letterspressreleases/index_english.html.
[43] *Po aty*
[44] UNMIK, Komunikatë për shtyp, "PSSP shpall gjetjet e hetimit fillestar në ngjarjet në Krushë të Vogël/Mala Krusa më 25 maj 2006," UNMIK/PR/1561, 7 qershor 2006.
[45] UNMIK, Komunikatë për shtyp, "Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së cakton Stephen Curtis si Komisioner të Policisë së UNMIK," UNMIK/PR/1582, 15 shtator 2006.
[46] Indikatorët 6 dhe 7 të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.
[47] Këshilli i Sigurimit të OKB-së, "Raporti i ndërthurtë Nr. 2 Gratë, Paqja dhe Siguria," 1 tetor 2010: http://www.securitycouncilreport.org/site/c.glKWLeMTIsG/b.6239031/k.197D/CrossCutting_Report_No_2brWomen_Peace_and_Securitybr1_tetor_2010.htm.
[48] Për shembull, fakti që UNMIK-u "krijoi një njësi speciale për të siguruar se viktimat pranojnë ndihmë kur kërkojnë drejtësi" është cekur nga Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së gjatë "Fjalimit të tij para Këshillit të Sigurimit për Gratë, Paqen dhe Sigurinë", New York, 19 qershor 2008, në: http://www.un.org/apps/sg/sgstats.asp?nid=3239.
[49] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 6.
[50] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 5a.
[51] Intervistë e RRGGK me Tilly Stroosnijder, Këshilltare Gjinore e Policisë për UNMIK, 2011.
[52] Indikatori 5a i Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.
[53] Korrespondencë e RRGGK me Elisabeth Schleicher, Këshilltare Gjinore në KFOR, 17 nëntor 2011.

[54] Intervistë e RRGGK me Sirpa Rautio
[55] Korrespondencë e RRGGK me EULEX, 7 tetor 2011.
[56] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Synimi IV.
[57] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Synimi IV dhe indikatori 5a.
[58] Intervistë e RRGGK me Igballe Rogova, 2007.
[59] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Synimi II.
[60] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 2.
[61] RRGGK u përqendruar në raportet e UNMIK-ut për Këshillin e Sigurimit të OKB-së, si organizatë përgjegjëse për raportim. Raportet e UNMIK-ut përgjithësisht kanë përfshirë informata nga OSBE-ja dhe kanë cituar informata nga akterët e tjerë relevantë, siç është EULEX-i në vitet e mëvonshme.
[62] Raporti i UNMIK-ut për Sekretarin e Përgjithshëm, 20 nëntor 2006, f. 10.
[63] Raporti i UNMIK-ut për Sekretarin e Përgjithshëm, 26 qershor 2003, f. 5.
[64] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 2.
[65] Intervistë e RRGGK me Tilly Stroosnijder, Këshilltare Gjinore e Policisë për UNMIK, 2011.
[66] Intervistat e RRGGK me pesë aktiviste për të drejta të gruas, 2011.
[67] Intervistë e RRGGK me Luljeta Vuniqi, 2011.
[68] Raporti i UNMIK-ut për Sekretarin e Përgjithshëm, 12 gusht 2011, f. 11.
[69] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 3a.
[70] Në pajtim me indikatorin e Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së 3a.
[71] Grupi për koordinim të sigurisë dhe çështjeve gjinore është një grup joformal që mëton t'i koordinojë përpjekjet lidhur me barazinë gjinore në Kosovë, përfshirë agjencitë e OKB-së, institucionet e Kosovës, organizatat e grave, NATO, OSBE, EUSR dhe EULEX.
[72] OHCHR, "Plani Strategjik Menaxhues i Komisionerit të Lartë 2010-2011," në: http://www.ohchr.org/Documents/Press/SMP2010-2011.pdf.

[73] Intervistë e RRGGK me Arbena Kuriu, Zyrtare e Programit, OHCHR, Prishtinë, 27 korrik 2011.
[74] Ligji për Barazi Gjinore, Neni 6, sipas Luljeta Domanikut, Këshilltare Ligjore për Barazi Gjinore në Institucionin e Avokatit të Popullit (Intervistë e RRGGK, Prishtinë, 14 tetor 2011).
[75] Intervistë e RRGGK me Luljeta Domaniku, 14 tetor 2011.
[76] Nga rastet e ankesave, 23.4 për qind janë regjistruar nga gratë (942 nga burrat dhe 288 nga gratë), dhe 26.1 për qind të rasteve të hetuara janë parashtruar nga gratë (306 raste të parashtruara nga burrat që janë hetuar dhe 108 nga gratë).
[77] Intervistë e RRGGK me përfaqësues të EULEX-it, Prishtinë, 13 korrik 2011.
[78] Kreu i Misionit, Fjalim në Ditën e Hapur, "10 vite të Rezolutës së KS të OKB-së 1325," 3 nëntor 2010.
[79] Fatkeqësisht reagimi i tyre në kërkesën tonë për të dhëna të ndara në baza gjinore nuk arriti në kohë, prandaj ne i kemi shfrytëzuar informatat në dispozicion në internet. Për më shumë informata lidhur me rastet që i kemi gjetur, ju lutem shihni pjesën e radhës dhe "Drejtësia është lartë."
[80] EULEX, *Raporti Vjetor 2010 për Aktivitetet e Gjyqësorit të EULEX*, 2010, në: http://www.eulex-kosovo.eu/en/justice/.
[81] Korrespondencë e RRGGK me EULEX, 7 tetor 2011.
[82] Zyra e Kryeministrit, Zyra për Qeverisje të mirë, të drejta të njeriut, mundësi të barabarta dhe çështje gjinore, *Raport për zbatimin e Strategjisë dhe Planit të Veprimit të të Drejtave të Njeriut në Republikën e Kosovës (2009-2011),* Prishtinë: Zyra për Qeverisje të Mirë, 2011.
[83] Intervistë e RRGGK me Habit Hajredinin, Drejtor, Zyra për Qeverisje të mirë, të drejta të njeriut, mundësi të barabarta dhe çështje gjinore në kuadër të Zyrës së Kryeministrit të Kosovës, Prishtinë, 2 gusht 2011.
[84] Intervistë e RRGGK me Igballe Rogova, 2007.
[85] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatorët 3a, 4, dhe 5a.
[86] Amnesty International, Kosovë (Serbi dhe *Mal i Zi) "Pra a do të thotë kjo se i kemi të drejtat?" Mbrojtja e të drejtave të*

grave dhe vajzave të trafikuara për prostitucion të detyruar në Kosovë, EUR 70/010/2004, 5 maj 2004, në: http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR70/010/2004/en/55dae004-d5e4-11dd-bb24-1fb85fe8fa05/eur700102004en.html.

[87] Intervistë e RRGGK me Behar Selimi, 2011.

[88] Amnesty International, 2004, dhe Takimi i Grupit të Ekspertëve të OKB-së për Migracionin Ndërkombëtar dhe Zhvillimin, Divizioni i Popullatës, Departamenti për çështje ekonomike dhe sociale, Sekretariati i OKB-së, New York, 6-8 korrik 2005. Gjersa përdorimi i shërbimeve të prostituonit dhe trafikimit është rritur në masë të madhe për shkak të forcave ndërkombëtare në Kosovë, klientët vendorë kosovarë duket se janë shtuar me kalimin e kohës (UNMIK, "Fushata sensibilizuese për HIV/AIDS në Kosovë", Programi televiziv i OKB-së nr. 877, 3 nëntor 2003).

[89] BBC News, "Trupat e OKB-së në Kosovë 'Nxisin tregtinë seksuale" 6 maj 2004, në http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3686173.stm. Për shembuj të tjerë, shih Amnesty International.

[90] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 4. Buletini i Sekretarit të Përgjithshëm ST/SGB/2003/13 përkufizon eksploatimin seksual si çdo abuzim të vërtetë apo në tentativë të pozitës së cenueshmërisë, autoritetit diferencial, apo besimit, për qëllime seksuale, duke përfshirë edhe përfitimin monetar, social apo politik nga eksploatimi i një tjetri. "Abuzimi seksual" përkufizohet si ndërhyrja aktuale apo e kërcënuar fizike e natyrës seksuale, qoftë me dhunë apo në kushte të pabarabarta apo shtrënguese.

[91] Rregullorja e UNMIK-ut nr. 2001/4 për Ndalimin e Trafikimit të Qenieve Njerëzore në Kosovë.

[92] Republika e Kosovës, Qeveria, Ministria e Punëve të Brendshme, "Strategjia dhe Plani i Veprimit kundër Trafikimit me Qenie Njerëzore 2011-2014," gusht 2011.

[93] The Kodi Penal i Kosovës (KPK) përkufizon trafikimin dhe dënimet (neni 139); Ligji i Kosovës për Paqen dhe rendin

publik i referohet prostitucionit të detyruar si kundërvajtje, të dënueshme deri në dy muaj (neni 18(8)); dhe Rregullorja e UNMIK-ut për ndalimin e trafikimit me Qenie Njerëzore në Kosovë përcakton gjoba nga dy deri 20 vite burgim (UNMIK/REG/2001/4 12 janar 2001). Legjislacioni tjetër i aplikueshëm është përfshirë në "Strategjinë Nacionale."

[94] Kodi Penal i Kosovës, UNMIK/REG/2003/25, neni 139, Trafikimi me Qenie Njerëzore.

[95] Warsaw, 16.V.2005

[96] Rregullorja e UNMIK-ut nr. 2001/4 Për Ndalimin e Trafikimit të Qenieve Njerëzore në Kosovë.

[97] *Po aty*

[98] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 15 kërkon trajnime të tilla.

[99] "Strategjia Nacionale," f. 8-10.

[100] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 4 kërkon monitorimin e nivelit në të cilin përpjekjet parandaluese kanë arritur efektin e dëshiruara.

[101] Intervistë e RRGGK me Arbena Kuriu, 2011.

[102] Intervistë e RRGGK me Shpresa Mulligi, 2011.

[103] Intervistë e RRGGK me një ish punonjës të OSBE-së, 2011.

[104] Intervistë e RRGGK me Igballe Rogova, 2007.

[105] Intervistë e RRGGK me përfaqësues të EULEX-it, Prishtinë, 13 korrik 2011.

[106] Cituar në Amnesty International, "Pra, a do të thotë kjo se i kemi të drejtat?"

[107] UNMIK, "Luftimi i Trafikimit me Qenie njerëzore në Kosovë: Strategjia dhe zotimi", UNMIK, maj 2004, në: http://www.unmikonline.org/misc/UNMIK_Whit_paper_on_trafficking.pdf.

[108] BBC News, "Trupat e OKB-së në Kosovë 'Nxisin tregtinë seksuale" 6 maj 2004

[109] Intervistë e RRGGK me Jean Wakam, Udhëheqës, Ekipi për sjellje dhe disiplinë, UNMIK, 26 tetor 2011.

[110] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 4.

[111] Agence France-Presse, "Kosovë: Punonjësi i OKB-së i akuzuar për ngacmim seksual, trafikim me qenie njerëzore," 26 maj 2005.
[112] Në pajtim me indikatorin 4 të Sekretarit të Përgjithshëm të OKB-së.
[113] Imuniteti diplomatik i definuar nga Konventa e Vjenës për marrëdhënie diplomatike e vitit 1961, neni 29, f. 9.
[114] UNMIK/REG/2000/47, në: http://www.unmikonline.org/regulations/2000/reg47-00.htm.
[115] Intervistë e RRGGK, 2011.
[116] The Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së ngarkon DPKO me përgjegjësitë që kanë të bëjnë me indikatorin 4.
[117] Rezoluta që autorizoi studimin ishte E/CN.4/SUB.2/DEC/2001/105, dhe raportin e progresit për studimin: E/CN.4/Sub.2/2002/6.
[118] IOL News, "Zyrtari i OKB-së është ndalur me akuza të abuzimit me fëmijë", 3 shkurt 2005, në: http://www.iol.co.za/news/world/un-official-held-over-alleged-child-abuse-1.233105; dhe *Daily News*, "Pakistanezi është dënuar për keqtrajtimin e të miturit në Kosovë", 2 nëntor 2005, në: http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=2005%5C11%5C02%5Cstory_2-11-2005_pg7_47.
[119] Steven Erlanger, "Amerikani më i shëmtuar," *New York Times Magazine*, 2 prill 2000, në: http://www.nytimes.com/2000/04/02/magazine/the-ugliest-american.html?src=pm.
[120] Save the Children, "Eksploatimi dhe abuzimi seksual i fëmijëve nga ana e punonjëse humanitarë dhe paqeruajtësve", Informatë e Politikave, dhjetor 2009.
[121] Roger Cohen, "Togeri i SHBA-së dënohet përjetë për vrasje të vajzës kosovare, 11", *The New York Times*, 2 gusht 2000. Për më shumë detaje, shih Steven Erlanger, "Amerikani më i shëmtuar", *The New York Times*, 2 prill 2000.
[122] Kreu i Misionit të EULEX-it, "Fjalim në ditë të hapur: 10 vite të Rezolutës së KS të OKB-së 1325," 3 nëntor 2010;

Politika e EULEX-it ndihmon institucionet e Kosovës në luftimin e trafikimit; ngjarjet publike që trajtojnë trafikimin me qenie njerëzore; dhe monitorimi i rasteve të trafikimit (Korrespondencë e RRGGK me EULEX, 7 tetor 2011).

[123] RRGGK kërkoi informata kuantitative nga EULEX-i në lidhje me të gjitha rastet, por ato nuk i janë siguruar.

[124] EULEX Kosovë, Aktgjykimet, Procedurat penale, Gjykata Supreme e Kosovës, Ap.-Kz Nr. 106/2007, PnlKr 165/2009, në: http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/SC%20Judgment%20-%20Vladimir%20Ukaj%20et%20alia%20-%20E.pdf.

[125] Intervistë e RRGGK me Sakibe Doli, Drejtore, Safe House, 2007.

[126] Korrespondencë e RRGGK me Sakibe Doli, 14 nëntor 2011.

[127] Nicole Farnsworth dhe Ariana Qosaj-Mustafa për RRGGK, *Siguria fillon në shtëpi*, Prishtinë: RRGGK, 2008; Komisioni Evropian, "Kosovo under UNSCR 1244/99 2009 Raporti i Progresit," 14 tetor 2009; Freedom House, "Harta e lirisë në botë," Kosovë: Freedom House, 2010; dhe UNHCR, "Udhëzimet e UNCHR për Pranueshmëri për Vlerësimin e Nevojave për Mbrojtje Ndërkombëtare të Individëve nga Kosova," 9 nëntor 2009, f. 20.

[128] Korrespondencë e RRGGK me Policinë e Kosovës, 2011. Të dhënat përfshinin viktimat e pohuara të dhunës në familje nga viti 2006 deri 2010

[129] RRGGK, *Siguria fillon në shtëpi*, f. 48.

[130] Intervistë e RRGGK me Tahire Haxholli, togere, Policia e Kosovës, Prishtinë, 2011.

[131] *Po aty* Të dhëna në lidhje me grupet etnike, moshën, apo personat nga rajone të ndryshme që vuajnë nga dhuna në familje ishin jopërfundimtare.

[132] *Po aty*

[133] Kuvendi i Republikës së Kosovës, Ligji nr.03/L, Neni 182. Ai hyri në fuqi më 1 korrik 2010, dhe zëvendësoi Rregulloren

e UNMIK-ut nr. 2003/12 për Mbrojtjen kundër dhunës në familje.
[134] UNMIK/REG/2003/25 Kodi i Përkohshëm Penal i Kosovës, që u miratua më 2008 nga Kuvendi i Republikës së Kosovës si Kodi Penal zyrtar i Kosovës. Shih Ligji nr. 03/L-002.
[135] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 15.
[136] Ndërmjet viteve 2006 dhe 2010, Policia e Kosovës ka regjistruar 591 urdhra për mbrojtje të lëshuara nga gjykatat dhe 109 nga policia (korrespondencë me RRGGK, 2011).
[137] Intervistë e RRGGK me Ariana Qosaj-Mustafa, aktiviste për të drejtat e gruas, 23 shtator 2011.
[138] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 20. Llogaritja e orëve të trajnimeve që i pranojnë stafi vendimmarrës në institucioneve në sektorin e sigurisë dhe drejtësisë është dëshmuar të jetë sfidues meqë shumë pak institucione në Kosovë kanë institucionalizuar trajnime të tilla, por në fakt kanë ofruar trajnime ad hoc. Është interesante se Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së bën thirrje vetëm për stafin vendimmarrës që të përfundojë trajnime gjinore meqë ata zakonisht nuk kanë ndërveprime me gratë drejtpërsëdrejti. Gjersa argumenti mund të jetë në favor të asaj se ata duhet ta bartin këtë njohuri te stafi i tyre, duket se trajnimet kanë më shumë ndikim kur përvoja merret nga dora e parë.
[139] Intervistë e RRGGK me Enver Peci, Prishtinë, 2 gusht 2011.
[140] Intervista të RRGGK me Behar Selimi dhe Tahire Haxholli.
[141] Intervistë e RRGGK me Hysni Shala, 2007.
[142] Intervistë e RRGGK me Behar Selimi, 2007.
[143] Intervistë e RRGGK me Osnat Lubrani, Prishtinë, 4 korrik 2011.
[144] Anna Di Lellio për Programin e OKB-së për Zhvillim, *Siguria në komunitet*, Prishtinë: UNDP, 2009, f. 16. A 2003 vlerësim i përafërt se rreth 330,000 deri 460,000 civilë në Kosovë posedojnë armë, shumica në mënyrë të paligjshme. Anna Khakee dhe Nicolas Florquin, *Kosova dhe Revolja: Vlerësim*

bazik i armëve të vogla dhe të lehta në Kosovë, Raport Special, Gjenevë: UNDP dhe Anketa e armëve të vogla, 2003.
[145] Policia e Kosovës ka regjistruar 36 raste të kërcënimeve të armatosura në marrëdhënie familjare ndërmjet viteve 2006 dhe 2010 (korrespondencë me RRGGK).
[146] *Po aty*
[147] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 17.
[148] Departamenti i OKB-së për Çështje të çarmatosjes, "Koordinimi i veprimeve për armët e vogla: Politika e OKB-së," 1998. Me qëllim të parandalimit, Ligji për Armët kërkon leje të lëshuar pas ekzaminimeve mjekësore dhe të njohurive, për ata që janë të interesuar që të jenë pronarë të ligjshëm të armëve për gjueti, qitje në shenjë, apo koleksionim. Republika e Kosovës Law No. 03/L-143.
[149] Ata kanë zhvilluar hulumtim për qëllime të brendshme, por ai mbështetej në informatat disi të vjetruara të UNDP-së.
[150] Intervistë e RRGGK me Tahire Haxholli, 2011.
[151] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 1b. Gjeras indikatori i referohet dhunës seksuale, synimi bën thirrje për vëmendje në dhunën në baza gjinore më gjerë.
[152] Histori e bazuar në media, përfshirë *Bota Sot*, "Rrëfim Ekskluziv i Gëzim Kastratit, baba i Dianës, e vrarë nga bashkëshorti i saj" 19 maj 2011, në: http://www.botasot.info/def.php?id=119446&commentspage=4.
[153] Intervistë e RRGGK me Naime Sherifi, Prishtinë, 25 korrik 2011.
[154] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 19.
[155] Për hollësi shih Nicole Farnsworth dhe Ariana Qosaj-Mustafa për RRGGK, *Më shumë se "Fjalë në letër?" Reagimi i ndarësve të drejtësisë për parandalimin e dhunës në familje në Kosovë*, Prishtinë: RRGGK, 2009.
[156] Histori e bazuar në intervistat e RRGGK-së me gjyqtarë, në RRGGK, *Më shumë se "Fjalë në letër?"*
[157] Intervistë e RRGGK me Sevdije Ahmeti, aktiviste për të drejtat e gruas, Prishtinë, 4 korrik 2011.

[158] Intervistë e RRGGK me Tahire Haxholli, Policia e Kosovës, Prishtinë, 8 shtator 2011.
[159] Shkurorëzimi trajtohet përmes një vendimi të gjykatës, me marrëveshje të njërit apo të dy bashkëshortëve. Shkurorëzimi nuk mund të parashtrohet gjatë shtatzënësisë së bashkëshortes apo deri në kohën kur fëmija është një vjeç.
[160] Çdo vit prindi të cilit i është dhënë kujdestaria duhet të paraqesë raport pune përfshirë tërë punën e tij/saj gjatë vitit të fundit dhe kujdesin përkatës për personin në kujdestari në lidhje me shëndetin, arsimin dhe çështje të tjera të rëndësishme.
[161] RRGGK, Më shumë se "Fjalë në letër?"
[162] Intervistë e RRGGK me Luljeta Vuniqi, Drejtore Ekzekutive, Qendra Kosovare për Studime Gjinore, Prishtinë, 12 korrik 2011.
[163] Intervistë e RRGGK me Shpresa Agushi, Prishtinë, 21 korrik 2011.
[164] Intervistë e RRGGK me Lina Andeer, Përfaqësuese e Kvinna till Kvinna, Prishtinë, 11 korrik 2011.
[165] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 19.
[166] Dy rastet tjera që përfshinin viktima gra ishin trafikimi dhe rastet e krimeve të luftës të cekura më herët në këtë raport.
[167] EULEX Kosovë, Aktgjykimet, Procedura civile, Gjykata Supreme e Kosovës, Ap.-Kz No. 128/2010 në: http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/128-2010/%282010.08.03%29%20JUD%20%28SC%29.ENG_redacted_pdf.pdf dhe Ap.-Kz No. 192/2010, http://www.eulex-kosovo.eu/docs/justice/judgments/criminal-proceedings/SupremeC/192-2010-EnverHasani/%282010.10.05%29%20JUD%20-%20Enver%20HASANI%20%28SC%29.ENG_redacted.pdf.
[168] Intervistë e RRGGK me Sirpa Rautio, 27 shtator 2011.
[169] EULEX Kosovë, Aktgjykimet, Procedura civile, në: http://www.eulex-kosovo.eu/en/judgments/CV-Supreme-Court.php.

[170] RRGGK, *Më shumë se "Fjalë në letër?"*
[171] Histori e bazuar në intervistën me Luciano Calestini, Prishtinë, 11 gusht 2011.
[172] Mosha ligjore për t'u martuar në Kosovë është 18, përveç në rastet kur bashkëshortët kanë dëshmuar një nivel të përgjegjësisë për t'u martuar në moshën 16 vjeçe. Dispozita të ngjashme ekzistojnë në shumicën e shteteve. Martesat e rregulluara ende ndodhin në Kosovë, posaçërisht në viset rurale. Sipas Ligjit për familjen "Martesa nuk do të jetë e plotfuqishme, nëse pëlqimi është arritur përmes shtrëngimit, kërcënimit ose lajthimit, apo të ndonjë mungese tjetër të vullnetit të lirë nga ana e bashkëshortëve të ardhshëm" (Art. 18). Marrëdhëniet faktike apo jashtëmartesore, ku çiftin bashkëjeton dhe ndan përgjegjësitë, mbështetjen financiare dhe të drejtat pronësore, fitojnë status të martesor me të drejta dhe obligime. Për sa i përket homoseksualitetit, Kushtetuta e Kosovës nuk kufizon martesën në njerëz të gjinisë së ndryshme. Megjithatë, Ligji për familjen përcakton se martesa e ligjshme është ajo ndërmjet një burri dhe një gruaje. Ai kundërshton diskriminimin në baza racore, nacionale apo fetare (Ligji nr. 2004/32).
[173] Intervistë e RRGGK me Osnat Lubrani.
[174] Sipas indikatorit të Sekretarit të Përgjithshëm 15.
[175] Intervistë e RRGGK me Shpresa Agushi, 21 korrik 2011.
[176] Matt Prodger për BBC, "Kampet toksike zemërojnë romët e Kosovës," 13 qershor 2005, në: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4080048.stm.
[177] Intervistë e RRGGK me Frode Mouring, UNDP, Prishtinë, 22 qershor 2007.
[178] Jasna Causevic dhe Stefan Liebing (ed) për Shoqërinë për Persona të Kërcënuar, Niveli më i lartë i plumbit në mostrat e flokut të njeriut, "Nën sy të UNMIK-ut: 560 refugjatë romë të ekspozuar ndaj metaleve vdekjeprurëse që nga viti 1999," dhjetor 2005, f. 9.
[179] *Ibid*.

[180] Human Rights Watch, "Mbyllen Kampet e romëve të kontaminuar me plumb," 9 dhjetor 2010, në: http://www.hrw.org/news/2010/11/24/lead-contaminated-roma-camps-kosovo-shut-down.
[181] Menjëherë pas luftës, gratë themeluan Rrjetin e Grupit të Grave të Kosovës për ta sjellë zërin e homogjenizuar apo të heshtur të grave në ballë të vendimmarrjes së pas-konfliktit. Dr. Skender Syla komentoi , "Rrjeti i Grupit të Grave të Kosovës kishte rol shumë aktiv në trajtimin e nevojave të grave në rajonet më të largëta të Kosovës, grupet të cilat kanë qenë shpeshherë të margjinalizuara. Ato janë bashkuar, dhe kanë bërë që zëri i tyre të dëgjohet" (Intervistë e RRGGK, 11 gusht 2011).
[182] Intervistë e RRGGK me Shpresa Agushi, Prishtinë, 25 korrik 2007.
[183] UNDP, *Raporti i Zhvillimit Njerëzor për Kosovën: Ngritja e qytetarit: Sfidat dhe zgjidhjet*, 2004, f. 119.
[184] RRGGK, *Siguria fillon në Shtëpi*, 2008 dhe diskutime me gratë, posaçërisht në viset rurale.
[185] Iniciative Kosovare për Stabilitet (IKS), Dokument i Politikave, "Rrugës për në BE: Mundësitë zhvillimore në bazë të rajoneve," Prishtinë: IKS, 8 prill 2011.
[186] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 21b.
[187] Howard Clark, *Rezistenca civile në Kosovë*, Londër: Pluto Press, 2000, f. 75; dhe Qendra për Mbrojtjen e Grave dhe Fëmijëve, *Harta sociale e grave në Kosovë: 1995-2000, Interpretimi sociologjik*, Prishtinë: CPWC, 2004, p. 20.
[188] UNICEF, UNFPA, dhe WHO, "Përmirësimi i shëndetit të grave dhe fëmijëve në Kosovë," Kosovë: 2007-2010, f. 8.
[189] D. Serrano Fitamant për United Nations Population Fund (UNFPA), "Raport vlerësimi për dhunën seksuale në Kosovë," Shqipëri: 28 maj 1999, në: http://www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Current_News196.htm, qasur më 30 tetor 2011.
[190] Fitamant, 1999.

[191] Nicole Farnsworth për RRGGK, *Hulumtim Shpjegues për nivelin e dhunës në baza gjinore në Kosovë dhe ndikimi i tij në shëndetin riprodhues të grave*, Prishtinë: RRGGK, 2008, f. 14.
[192] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, Synimi XV.
[193] Rrjeti Ballkanik i Gazetarisë Hulumtuese (BIRN), "Raport për Sistemin e Shëndetësisë në Kosovë" Prishtinë: BIRN, 2009. Arsyet e shërbimeve të dobëta, stafit të korruptuar mjekësor, dhe mungesës së ilaçeve adekuate.
[194] Ligji i Kosovës për shëndetësi, nr. 2004/ 4. Grupet speciale janë përkufizuar si: fëmijët dhe adoleshentët deri në moshën 15 vjeçe; nxënësit dhe studentët; qytetarët mbi moshën 65 vjeçe; qytetarët që janë familjarë të dëshmorëve, invalidëve të luftës, dhe individë të tjerë, anëtarët e afërt të familjeve të tyre, si dhe përfituesit e asistencës sociale dhe anëtarët e afërt të familjeve të tyre; dhe personat me aftësi të kufizuara.
[195] Intervistë e RRGGK me Visare Gorani Gashi, Zyrtare Vendore e Programit për të Drejta të Njeriut, Demokraci dhe Sundimi të Ligjit, Ambasada e Suedisë, Prishtinë, 14 korrik 2011.
[196] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 21.
[197] UNICEF, "Një vështrim në Gjermani," 2 mars 2010 në: http://www.unicef.org/infobycountry/germany_statistics.html.
[198] Korrespondenca e RRGGK-së me Doina Bologna, Udhëheqëse e Operacioneve, UNFPA, 2011.
[199] Intervistë e RRGGK me Skender Syla.
[200] Lul Raka, *Raport i Historikut Nacional për Hulumtime Shëndetësore në Kosovë (në kuadër të Rezolutës së KS të OKB-së 1244)*, Prishtinë: 2009, f. 10.
[201] Enti Statistikor i Kosovës, "Shkalla e Papunësisë," 11 dhjetor 2008, në: http://esk.rks-gov.net/ENG/statistikat-sociale/employment.
[202] Të gjitha tregimet nga *Hulumtimi Shpjegues* i RRGGK, f. 30.
[203] Intervistë e RRGGK me Veprore Shehu, medica Kosova, Gjakovë, 1 korrik 2011.

[204] Rrjeti i Grupit të Grave të Kosovës, Nisma e grave të Kosovës dhe Ekipi i OKB-së në Kosovë, *Zëri i gruas*, Prishtinë: Dhjetor 2004.
[205] Intervistë e RRGGK me Doina Bologa, 13 korrik 2011.
[206] Intervistë e RRGGK me Sebahate Pacolli, Udhëheqëse e Njësisë së Rehabilitimit dhe Ngritjes së Kapaciteteve, Qendra Kosovare për Rehabilitimin e Viktimave të Torturës (QKRVT), Prishtinë, 9 gusht 2011.
[207] *Zëri i gruas*, f. 31.
[208] Intervistë e RRGGK me Muharrem Xhemajli, Prishtinë, 15 shtator 2011.
[209] Intervistë e RRGGK me Visare Mujko Nimani, Ndihmës Përfaqësuese, UNFPA, Prishtinë, 13 korrik 2011.
[210] Intervistë e RRGGK me Skender Syla.
[211] Intervistë e RRGGK me Ariana Qosaj-Mustafa, 2007.
[212] Enti Statistikor i Kosovës, *Anketë e Fuqisë Punëtore në Kosovë*, Prishtinë: ESK, 2009.
[213] Intervistë e RRGGK me Valbona Salihu.
[214] Shumica e shteteve të Evropës kanë ligje të rrepta, siç është ai për "trashëgimi të obligueshme" në Francë, që siguron ndarje të barabartë të pronës te fëmijët dhe pjesëtarët e familjes; këto vënë theks të caktuar në atë që prona të mbetet në gjakun e familjes. Kapitulli i "Barazisë në trashëgimi" në Ligjin e Kosovës i referohet fëmijëve të lindur në martesë dhe jashtë martese, si dhe fëmijët e adoptuar, si të barabartë pa cekur gjininë.
[215] Sipas indikatorit të Sekretarit të Përgjithshëm 15.
[216] Shoqata e Juristëve Norma, *Hulumtimi dhe monitorimi i zbatimit të Ligjit për barazi gjinore*, Prishtinë: 2011.
[217] Sipas hulumtimit të Norma, në vitin 2008 nga 4,452 trashëgimtarë që kërkuan hise, vetëm 1,041 ishin femra. Më 2009, ishin 1,003 femra kundruall 3,194 meshkujve.
[218] Shqyrtimi i RRGGK-së të procedurave gjyqësore (EULEX, "Aktgjykimet," në Procedura Civile, http://www.eulex-kosovo.eu/en/judgments/CV-Supreme-Court.php). Përderisa EULEX ka organizuar diskutime për këtë çështje (EULEX,

"Koha për femrat e Kosovës të trashëgojnë prona!" 10 mars 2011, në: http://www.eulex-kosovo.eu/en/news/000279.php), ata duket se nuk e kanë monitoruar zbatimin e ligjeve që kanë të bëjnë me qasjen e barabartë të grave në prona brenda gjykatoreve.

[219] OSBE dhe Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale (MPMS), "Reagimi ndaj incidenteve të dhunës në familje: Doracak për zyrtarë të shërbimeve sociale," Prishtinë: janar 2006, f. 14. Afër 15 për qind të bashkëbiseduesve në anketën mbarë kosovare të RRGGK-së kanë raportuar se kanë përjetuar dhunë ekonomike (*Siguria fillon në shtëpi*, f. 35).

[220] RRGGK, *Siguria fillon në shtëpi*, f. 35.

[221] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 18.

[222] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatorët 22 (a), 22 (b), 23 (a), 23 (b), 24 (a), dhe 24 (b).

[223] Intervistë e RRGGK me Jocelyne Talbot, Këshilltare Gjinore, UNDP, Prishtinë, 20 shtator 2011.

[224] Për shembull në vitin 2010, një auditim gjinor i UNDP tregoi se 35.5 për qind të projekteve nuk kanë asnjë output që është pritur "të kontribuojë dukshëm në barazi gjinore" (vlerësim "0"). Në vitin 2011 vetëm një projekt në fazën e mbylljes ka shënuar vlerësim pozitiv. Më tej, gjersa në vitin 2010 vetëm dy nga 31 projekte (6.5 për qind) siguruan se barazia gjinore është objektiv parësor (vlerësimi më i lartë "3"), gjashtë nga 23 projekte (26 për qind) e arritën këtë në vitin 2011. Më 2009, UNDP vlerësoi se rreth 15 për qind të buxhetit të programit të saj është ndarë për aspekte gjinore dhe fuqizim të gruas, të përqendruar në disa projekte.

[225] Intervistë e RRGGK me Nazlie Bala, Prishtinë, 14 korrik 2011.

[226] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 18.

[227] Për shembull, Ekipi i OKB-së në Kosovë (UNKT) ka ofruar trajnime profesionale në tema si ndërmarrësia, marketingu, mjedisi afarist, menaxhimi i projekteve, biznes dhe financa, hartim të planeve të biznesit (Intervistë e RRGGK me Jocelyne Talbot).

[228] Bashkimi Evropian, "Programi Kosova e Bukur: Udhëzime për komunat dhe kriteret e përzgjedhjes."
[229] UNDP, *Çmimi i paqes: Financimi për barazi gjinore në rindërtimin e pasluftës*, New York: UNDP, 2010.
[230] Për historinë e plotë, shih QKSGJ, *Historia është edhe e saj*.
[231] Intervistë e RRGGK me Sevdije Ahmeti.
[232] Jock Baker dhe Hilde Haug,*Raporti final: Vlerësimi i jashtëm i Nismës së Grave të Kosovës*, Gjenevë: UNHCR Njësia për vlerësim dhe analiza të politikave, nëntor 2002, në:http://www.womenwarpeace.org/kosovo/docs/kosovowomensinitiative.pdf, p. 32.
[233] QKSGJ, *Historia është edhe e saj*.
[234] UNDP, *Çmimi i paqes*.
[235] Intervistë e RRGGK me Ariana Qosaj-Mustafa, 23 shtator 2011.
[236] Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së, indikatori 23a.
[237] Intervistë e RRGGK me Flora Macula, 19 shtator 2011.